

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

М. В. Коченгіна,
О. А. Коваль

Літературне читання

4

клас

УДК [82:37.016](075.2)

ББК 84(4Укр)я71

К 55

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 20.07.2015 р. № 777)

Коченгіна М. В.

К 55 Літературне читання. Українська мова для загальноосвіт. навч. закладів з навчанням російською мовою: підруч. для 4 класу загальноосвіт. навч. закладів / М. В. Коченгіна, О. А. Коваль. — Х. : Вид-во «Ранок», 2015. — 192 с., іл.

ISBN 978-617-09-2493-3

Підручник розроблено відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти та чинної державної програми з літературного читання.

Особливістю підручника є його насиченість високохудожніми творами української дитячої літератури та оригінальний навчально-методичний апарат (система умовних позначок, запитання та завдання різного рівня складності, літературознавчі поняття та терміни, наочний та ілюстративний матеріал, інтернет-підтримка), який надає можливість використовувати в навчально-виховному процесі не тільки методи власно літературного розвитку молодших школярів, а й ігрові прийоми навчання. Добір художніх текстів також здійснено з урахуванням того, що читацька компетентність в учнів формується й на уроках літературного читання російською мовою. У підручнику також реалізовано принципи транспозиції та інтерференції.

Змістом підручника передбачено проведення різних видів уроків літературного читання.

УДК [82:37.016](075.2)

ББК 84(4Укр)я71

Для користування електронними
фото- і відеоматеріалами та онлайн-
тестування увійдіть на сайт
<http://interactive.ranok.com.ua/>

Служба технічної підтримки:
тел. (098) 037-54-68
(понеділок-п'ятниця з 9.00 до 18.00)
E-mail: interactive@ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-2493-3

© Коченгіна М. В., Коваль О. А., 2015

© Крутик О. В., ілюстрації, 2015

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2015

Любі дівчатка і хлопчики!

Чи мріяли ви коли-небудь помандрувати в часі — побувати в минулому нашої країни, опинитися в далеких невідомих містах, поспілкуватися з цікавими людьми, побачити, як жили діти, ваші однолітки, 50–150 років тому, дізнатися, які були в них інтереси і справи, а також побувати в гостях у своїх ровесників-сучасників?

«Та хіба це можливо?» — запитаєте ви. Можливо, якщо подорожувати за допомогою гарних книг.

Запрошуємо вас у літературну мандрівку в казковому летючому кораблі часу!

Разом із нами подорожуватиме одна дівчинка, яка навчається в четвертому класі і над усе любить читати українські народні казки. Вона просить називати себе Мудрою Дівчиною, як героїню однієї з відомих казок. На сторінках підручника вона нагадає вам про вже відоме, розкаже чимало нового й цікавого, а також дасть корисні поради.

У нашому казковому летючому кораблі часу є ще один пасажир, хлопчик. Лесик також школяр, він цікавиться історією і культурою України, багато читає, знає і хоче дізнатися ще більше. Лесик полюбляє ділитися своїми враженнями від прочитаного. Він чудовий співрозмовник!

Разом із Мудрою Дівчиною і Лесиком у подорож вирушає і відома мандрівниця Лисичка із казки «Пан Коцький». Вона не тільки хитра, а й дуже-дуже розумна. Лисичка — визнана майстриня хитрих запитань, на які ви будете шукати відповіді.

А чий це щебет чути? Та це ж ластівка! Її веселий спів даруватиме вам натхнення протягом усієї подорожі. Там, де ви побачите її на сторінках підручника, буде цікаве творче завдання.

Сподіваємось, що літературна мандрівка летючим кораблем часу буде для вас по-справжньому захоплюючою. Ви згадаєте твори вже відомих вам письменників, познайомитеся з новими авторами та їхніми творами. Навчитесь розуміти почуття літературних героїв та причини їхніх вчинків. І навіть створите власні художні твори!

Цікавої подорожі!

Автори підручника

Умовні позначки

— згадай уже відоме, дізнайся про нове, скористайся порадою

— познайомся з думками інших і вислов свої

— дай відповідь на «хитре» запитання

— виконай творче завдання

— працюй у парі

Скористайся електронним освітнім ресурсом
interactive.ranok.com.ua

Розділ 1

«СЛОВО, НАЧЕ ПТАХ, НАРОДЖУЄТЬСЯ З КРИЛАМИ»: УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Нещодавно я був у музеї, де зберігаються предмети побуту, якими користувалися українці багато століть тому. Там я бачив старовинний одяг, книги, посуд, прядку, колиску, дитячі іграшки.

Екскурсовод розповіла нам, що деякі з цих речей працівники музею збирали по селах, а щось було знайдено під час археологічних розкопок. І я все думав, що всі ці цінні експонати збереглися завдяки бережливому ставленню до них людей у своїх сім'ях, кропіткій роботі археологів.

Цікаво, а як збереглися народні пісні, усмішки, ігри та безконечні казки? Сподіваюсь, що незабаром зможу відповісти на це запитання.

А що очікуєш ти від знайомства з творами цього розділу?

Дитячі ігри та забави

Пригадай з уроків літературного читання російською мовою, що таке народні пісні, які бувають народні пісні.

Народні пісні — це фольклорні твори. Вони не мають автора, передаються із вуст в уста і зберігаються в народній пам'яті.

За змістом бувають календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки, веснянки, гаївки, жниварські та стодольні), жарти, історичні, героїчні, історично-побутові, дитячі та ін.

Веселі танці

Жнива вже одходили. Поле вкрилося копами, а подекуди копи було вже звезено додому і на стерні пасся скот.

Сонце з неба палило. Було душно. Навіть скот ледве сховався по стерні, ліниво одмахуючись від мухи; пташки принишкли; серед пастушків не чути було сміху та веселих вигадок.

Але показалася хмарка.

Вона росте і насувається все ближче. Стало легше дихати. Повіяв вітерець, і почали падати великі краплі дощу.

Зразу все повеселішало. Скот охотніше почав скубати траву, купаючись на дощі після спеки. Пастушки сховались під широке, гіллясте дерево. Серед їх чути стало сміх, жарти, вигадки. Іванко почав співати «дощика», друзі йому підспівували та пританцьовували:

Іди, іди, дощику!
Зварю тобі борщику
В зеленому горщику,
Поставлю на дубочку:
Дубочок схитнувся,
А дощик линувся —

Цебром*, відром, дійничкою*,
Холодною водичкою
Над нашою пашничкою!
Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
В полив'янім* горщику;
А собі-то кашки,
Стрибати гопашки*.
Гопа-гопа-гопашечки,
Наївшися вже кашечки!
Другий заспівав і пішов у танець:
Танцювала риба з раком,
А петрушка з пастернаком,
А цибулька дивувала,
Як петрушка танцювала.
А хтось задріботів «дрібушечки»:
Дрібу-дрібу-дрібушечки,
Наївшися петрушечки,

* Дивись тлумачення слова у Тлумачному словнику в кінці підручника.

Наївшися лободи —
 Гала-гала до води.
 А там пішла «пташка»:
 Пташка маленька!
 Де твоя ненька?
 — На маківці сиділа,
 Дрібний мачок дзюбала.
 Дзюб-дзюб, дзюбанець!
 Ходи, пташко, у танець!

Дощик пройшов. Сонечко вже не пекло так немилосердно, а радісно сяяло, немовби з неба усміхалося — і до поля, і до лісу, і до пташок, і до співучих хлопчиків.

Пастушки вийшли з-під дерева і побігли скот завертати. Але вони все ще співали і пританцьовували по стерні. Голос Грицька дзвенів, як дзвіночок:

Ой діждали літа
 Та нажали жита,
 Поставимо в копки
 Та вдаримо гопки —
 Гоп-гоп-гоп!

Пританцьовуючи до свого співу, Грицько посковзнувся на мокрій землі і гепнувся так кумедно, що всі пастушки аж лягали од сміху.

Олександр Білоусенко

Які народні пісні, пританцьовуючи, співали пастушки? Чому пастушкам було дуже весело?

Які почуття хотів передати автор оповідання?

Підготуйся до виразного читання оповідання.

Серед пісень, які співали пастушки, була одна закличка. Яке речення допомагає нам зрозуміти, що це саме закличка?

Заклички належать до обрядових пісень. Так чи ні?

Які картини ти уявляєш, читаючи твір?

Які яскраві, влучні слова і вислови використано в народних піснях?

Намалюй малюнок до пісні, яка тобі найбільше сподобалась.

Котився віночок по полю

Жниварська пісня

Котився віночок по полю,
 Просився женчиків* додому:
 Візьміть мене, женчики, з собою
 Та занесіть мене до господаря в стодолу,
 Бо я вже в чистім полі набувся,
 Буйного вітрячка начувся,
 Од ясного сонечка нагрівся,
 А дрібного дощичку напився;
 Нехай же я у стодолі одпочину,
 Поки вивезуть знову на ниву.

Як ти думаєш, чому в пісні були використані пестливі слова?

Дитячі іграшки

От діти бігають, кричать,
 На двір летять попустувать:
 «Давай в *опуки**, *швайку** грати! —
 Геть чоботи! Геть і кожухи!
 Тут *гилки*, *каша*, *городок*;
 Хто до *паців**, хто до *цурок**,
 Хто булку в *дучечку* ганяє,
 Хто у *краглі*, хто в *лозу*,
 Хто в *трояна*, хто у *мету*,
 Хто в *хрещик* з дівоньками грає.
 Глядиш — у *піжмурки* розбіглись
 По цілому тобі селі;
 Ті од *джгута* ніби в огні;
 Ті в *тісну бабу* заходились;
 Ті в *гуркала*, ті в *маршалки*,
 Ті в *крем'яхи*, а деякі
 Колодезь ножиком копають;
 Ті в *горю-дуба**, у *гусей*:
 От вовк закрався до дітей...
 А тії *сонце* запускають!..

Осип Бодянський*

Який веселий вірш написав Осип Бодянський! Я навіть уявив, як граюсь зі своїми друзями на подвір'ї у піжмурки. Он скільки цікавих народних ігор та забавлянок є, але, на жаль, я знаю правила лише однієї з них. А ти?

Виділені курсивом слова означають назви дитячих ігор та забавлянок.

- * Про деякі факти біографії Осипа Бодянського дізнайся в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Допоможіть Лесикові! Може, ви знаєте правила народних ігор, названих у вірші? Розкажіть їх своїм однокласникам.

Про незнайомі ігри дізнайтеся у словничку підручника, або в довідковій літературі, яку можна знайти у вашій шкільній бібліотеці.

Підготуйся до виразного читання: подумай, з якою інтонацією, у якому темпі ти читатимеш вірш Осипа Бодяньського, які слова захочеш прочитати з особливим почуттям.

Як діти гулялися

Повибігали дівчатка на вулицю та й кажуть: «Давайте гулятись у маківки!»

Усі повставали парами, поспліталися руками і почали бігати та співати:

Ой на горі мак, мак,
А в долині так, так:
Маківочки, голубочки,
Зійдімося до купочки,
Обернімось так, так!

І всі дівчатка повертаються та й біжать назад.

Коли се й хлопці прибігають та й гукають: «Годі вам бігати! Давайте в сірого кота гуляти!»

А дівчата кажуть: «Давайте в залізного ключа!».

— В ключа! В ключа!

Діти стають в коло, побравшись за руки, а одне в середині, в колі, намагається прорватись. Його питають: «Який ключ?» Воно відказує: «Залізний!» Як розчепить чиї руки, то виривається з кола і втікає, а за ним всі женуться і співають:

Ой дзвони дзвонять,
Хорти вовка гонять
По болотах, очеретах,
Де люди не ходять.

Хто зловить, той сам стає вовком у колі, і тоді знов грають спочатку.

Діти розгулялися і вигадували одну гулянку за другою. Після залізного ключа почали гулять в «пускайте нас». Діти повставали так, що одна половина взялась за руки, а друга половина так собі гуртом стояла і співала:

Пускайте нас, пускайте нас
З-за гір погуляти.

Ті діти, що за руки побралися, одспівують:

Не пустимо, не пустимо,
Бо близько Дунай.

Їм одспівують:

А ми мости поломимо
За райський Дунай.

А перші співають:

А ми мости помостимо,
Самі собі поїдемо
За райський Дунай,—

та й прориваються через зчеплені руки.

— Може, вже годі гулятися? — кажуть ті дітки, що вже потомилися.

— Ні, ще в піжмурки погуляймося! — одказують другі.

— Кому ж жмуриться?

Всі діти поклали по одному пальчику, а Оксанка почала примовляти, торкаючи пальчики:

Котилася торба
З високого горба,
А в тій торбі —
Хліб, паляниця,
Кому доведеться,
Той буде жмуриться.

Випало жмуриться Василькові. Він зажмурих очі, і його питають:

- На чім стоїш?
- На шпильках.
- Чому тебе не колють?
- Бо я в червоних чобітках.
- А хто тобі їх пошив?
- Дід Панас.
- То перекрутись та й лови нас!

Не обійшлося без сварки. Оксанка каже, що Василько знайшов її, коли вона ще не встигла заховатись, а Василько не згоджується. Діти співають:

Мир миром,
Пироги з сиром,
Вареники в маслі,
Ми дружечки красні,—
Поцілуймося!

Посварені подумали-подумали, а далі поцілувалися та вже й добрі.

Почали гулятися в лиса. Взялись діти за руки і стали в круг. В середині круга став Стефанко — то лис. Діти заспівали:

Ха-ха, ха-ха, гі-гі-гі!
 Зловивсь лис в капкані.
 Качки, кури, голуб'ята,
 Тіштесь, смійтесь, гі-гі-гі,—
 Злодій лис в капкані.
 Ой-ой! Вирвавсь — утікайте:
 Тепер в його страшна злість,—
 Кого зловить, того з'їсть.

Коли проспівали всю пісню до кінця, то хутко розбіглися на всі боки, а лис став їх ловити. Спіймав Василька, — той став лисом, і гра почалася наново.

А тут мати покликала Оксанку полуднувати. І другі діти згадали, що хочуть їсти, та й розбіглися по хатах.

За Борисом Грінченком та Олександром Білоусенком*

* Про деякі факти біографії Бориса Грінченка та Олександра Білоусенка дізнайся в Біографічному довідничку в кінці підручника.

З яким почуттям автори описують дитячі забавлянки? Які забави та ігри були в Оксанки та Василька? Знайди в творі лічилку та прочитай. Коли й навіщо промовляли її діти? Що допомогло дітям помиритися після сварки? Доведи словами з твору.

Приготуйся до виразного читання твору «Як діти гулялися».

Прочитайте за особами разом із сусідом по парті гру, яка вам найбільше сподобалась.

Я зрозумів: в іграх закладена народна мудрість! Вони не лише допомагають дітям стати кмітливими та спритними, а й навчають справедливості та чесності.

Із тобою поділився своїми думками Лесик. А які твої враження від прочитаного? Запиши свої думки у зошит.

Пригадай з уроків літературного читання російською мовою, що таке мирилка.

Мирилки — маленькі веселі вірші, які вимовляють діти після сварки чи образи, щоб помиритися.

Через тин вишня похилилася (Мирилка)

Через тин вишня похилилася,
А дружка з дружкою посварилися.
Тобі яблучко, мені грушечка,
Не сварімося, помирімося, дружечко.

Пригадай з уроків літературного читання російською мовою, що таке лічилки.

Лічилки — невеличкі віршики із лічбою в дитячій грі.

Йшла Маринка на стежинку (Лічилка)

Йшла Маринка на стежинку,
Загубила там корзинку.
А в корзинці паляниця,
Хто знайшов, тому жмуриться.

Безконечні казочки

Ох, як-то нудно дітям у хаті! Мама гуляти з ними не може,— вечерю готує. А татко не йде та й не йде. Вже Оксанка з Бусиком встигли і посваритися, і навіть штовхнути злегенька одне одного,— бо так же таки нудно!

Аж ось двері — рип! — і входить тато.

Обоє радісно кинулись до його.

— Та заждіть, я з холоду. Нехай обігріюся! — каже тато, одмахуючись од маленьких пустунів руками.

Та не встиг він обмерзлі вуса як слід витерти, як ті пустуни були вже на йому: одно на колінах, а друге вмостилося на плечах, обхопивши руками татову шию.

— Та чого ви обсіли того тата; дайте йому передихнути, він вже втомився! — каже мама.

— Нічого, нехай! — одказує тато, поглядаючи на дітей веселими очима.

— Нічого! Нічого! — кричать діти слідом за батьком.— Тато, казочку!

— От тобі й на! Так-таки зразу вам і казочку! — сміється тато.

— Казочку! Казочку! — провадять своє діти.

— Ну добре! — каже тато.— Я вам скажу казочку, та таку довгу, що й кінця їй немає. Казати?

— Казати! Казати! — радіють діти.

— Слухайте ж. От вам казочка за дві тисячі волів. Гнав раз один чоловік дві тисячі волів на ярмарок. Та й прийшли вони до одної кладки, а по тій кладці міг лиш один віл іти. Та й вони ідуть та ідуть, ідуть та й ідуть.

— Ну, а далі що було?

— Та пождіть, нехай перейдуть. Та же то дві тисячі волів, на те треба часу.

— А це багато — дві тисячі? І довго вони будуть іти? — питають діти.

— О, багато! До самого ранку не перейдуть!

— Ну, то другу, другу казочку!

— Добре! — згодився тато.— Слухайте:

Був собі журавель

Та журавочка,

Накосили сінця

Повні ясельця;

Наша пісня гарна й нова,

Починаймо її знова:

Був собі журавель

та журавочка...

— Ні, се знов та сама! Другу, другу! — закричали дітки.

— Слухайте другу:

Як був собі чоловік Тяжка,

На йому сіра серм'яжка,

Шапочка капустаяна,

Дашок солом'яний,
Сірі бички мав,
На припічку запрягав,
Гов, тпру, до ярма!
Обернувся — та й нема.
Чи єсть охота слухати,
Чи нема?

— Єсть, єсть!

— То буду казати знов.

Як був собі чоловік Тяжка,
На йому сіра серм'яжка,
На голові шапочка,
Як був собі чоловік Тяжка,
На йому сіра серм'яжка,
На спині латочка,
Чи хороша моя казочка?

— Ні, нехороша! — кажуть діти.— Іншу!

— Нате вам іншу:

Були собі дід та баба,
А в їх була курочка ряба,
Та влізла на поличку,
Та знесла яєчко.
Мишка бігла,
Хвостиком зачепила —
Яєчко впало і розбилось.
Дід плаче, баба плаче,
А курочка кудкудаче:
«Не плач діду, не плач, бабо!
Я вам друге яєчко знесу,—
Та не просте, а золоте».

— Ну, годі вже казочки слухати! — сказала мама, кладучи на стіл вечерю.— Гайда вечеряти!

Діти так хотіли б послухати казочки, але зо столу так смачно запахло, що вони кинулись до вечері.

Олександр Білоусенко

Які казкові картини виникали в твоїй уяві завдяки безко-
нечним казочкам?

Чим безконечні казочки відрізняються від звичайних казок?

Як треба читати безконечні казочки?

Уяви, що ти художник. Яку ілюстрацію до однієї з таких казок ти намалюєш? Опиши свій малюнок.

Підготуйся до виразного читання твору Олександра Білоусенка.

Тренуюся читати швидко і правильно

та́нці	пташкі́	прини́шкли
жнива́	віга́дки	схова́лись
смі́х	пастушкі́	розбі́глись
жа́рти	поті́шка	поверта́ються
до́щик	колі́ска	пританцо́вували
ка́зка	віно́чок	гука́ють
кіне́ць	рученя́та	шану́йтесь
ку́сень	мири́лка	залива́ється
джгут	пі́жмурки	утіка́йте
хре́щик	со́нечко	посва́риться
же́нчик	лічи́лка	вече́ряти

Хто бував на Україні? Хто зна Україну?

Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть. Скільки соловейків тоді щебече — і злічити, здається, не можна!.. (За Марком Вовчком)

Тихо осінь ходить гаєм...

Ліс на світанку

Ростуть опеньки у тумані
серед сосонок та беріз.
В жабо й атласному каптані
стоїть грибочок,
Як маркіз.

І сіє дощ дрібнесенький.
Оце таки грибнесенький.

Ліна Костенко*

Який ніжний, добрий, чарівний вірш! Мені здається, що я відчуваю на своєму обличчі маленькі крапельки дощу. І як Ліні Костенко вдалося в семи рядочках змалювати таку красу? Вона справжній майстер художнього слова!

Підготуйся до виразного читання вірша Ліни Костенко: подумай, з якою інтонацією, у якому темпі ти читатимеш вірш, які слова захочеш прочитати з особливим почуттям.

* Про деякі факти біографії Ліни Костенко дізнайся в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Жовтень

Подивись: на видноколі
Мов змінилися ліси.
Хто це їх у жовтий колір
Так барвисто покрасив?

Ось край річки жовті клени
І берези золоті.
Ялинки лише зелені
Залишились в самоті.

І пишаються дерева
Золотим своїм вбранням:
— Це якийсь маляр, напевно,
Догодити хоче нам.

А маляр цей — місяць жовтень —
У відерцях чарівних
Жовту фарбу розмішає
І розбризкає по них.

Наталя Забіла*

i Коли читаєш рядки цього вірша, перед очима з'являються ліси, жовті клени край ріки, золоті берези, зелені ялинки. Цікаво, а який настрій був у чарівного маляра? Як ти гадаєш?

Підготуйся до виразного читання вірша Наталі Забіли «Жовтень».

* Про деякі факти біографії Наталі Забіли дізнайся в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Жовтень

Стоять осики на узліссі,
тремтливі, голі та сумні,
бо на зволоженій землі
поволі тліє їхнє листя.
З туману скирта жовтобока
у небо тишком погляда,
і на чоло її сіда
сонлива хмара сіроока.
А в лісі в їжаків на спинах
під цокіт білочок рудих
останні запашні гриби
пливуть у шелесті осіннім.

Анатолій Костецький

Мені здається, що у цього вірша зовсім інший настрій, ніж у вірша, що був раніше. Не розумію, як це: вірш також називається «Жовтень», але він зовсім інший, ніж у Наталі Забіли. Як це може бути?

У якому темпі треба читати такий вірш? Чому?

Підготуйся до виразного читання вірша Анатолія Костецького «Жовтень».

Легенди нашої землі

Легенда — це переказ про події давно минулих часів та про героїв цих подій. У легендах чимало перебільшень, фантастичних перетворень і вигадок, але здебільшого легенди спираються на реальні історичні факти.

Цвіркун (Легенда)

Ріс собі на світі хлопчик. І дуже люди того хлопця любили, бо умів він співати, як ніхто на світі. Вечорами, після денної роботи, коли можна було трохи спочити, сходилися старі й малі послухати пісню. Кожен, хто чув хоч раз той спів, ніби набирав у груди сили й снаги, ніби пив живу воду з цілющого джерела. Співав хлопець про сонце, про квіти-трави, про землю. І кожна його пісня славила рідний край. Ті пісні хлопчина складав сам. А коли в нього питали, як це йому вдається, відповідав, що все те — від квітів, дерев, води, птахів та звірів.

Якось прийшло в цей край лихо. Про співучого хлопчика прочули злі вороги й вирішили викрасти його. Темної ночі, коли він наслухав пісню місячного сяйва, щоби потім переспівати її людям, схопили вони його й понесли в свої землі. Володар тої країни хотів мати співучого раба. Та хлопець йому не співав. Просили його — мовчав, били — мовчав. Тільки одного разу, змучений вкрай, завів тужну-тужну пісню. Від тої пісні німіли люди, а каміння плакало. Була вона про розлуку з рідною стороною.

Злий володар наказав відвезти хлопчика в його землю і, якщо він там співатиме, убити. Тільки-но ступив хлопчик на рідну землю, одразу в нього вирвалася пісня.

Котрийсь із ворогів замахнувся шаблюкою, щоб виконати наказ володаря, але шабля свиснула в повітрі, а хлопця не стало. Лише в зелену траву стрибнув маленький жвавий цвіркун.

Відтоді й повелися на нашій землі веселі цвіркуни. Їхні пісні славлять рідну землю, звеселяють сумних. А хто понад усе любить батьківщину, той чує в пісні маленького цвіркуна слова про красу нашої землі.

Яка ця легенда за настроєм?

Знайди відповідь у тексті. На запитання, звідки у нього такий дар складати пісні, хлопчик відповідав, що складати пісні та гарно їх співати його навчили батьки. Так чи ні?

У тексті легенди використано такі речення: «Кожен, хто чув хоч раз той спів, ніби набирав у груди сили й снаги, ніби пив живу воду з цілющого джерела», «Від тої пісні німіли люди, а каміння плакало». Прочитай перші два абзаци легенди без цих речень. Чи змінилося щось у змісті легенди? Навіщо народ зберігав у легенді ці речення, якщо їх «утрата» не впливає на загальний зміст легенди (і без них зрозуміло, про що йдеться)?

Склади за змістом легенди одне-два запитання, які починалися б словом *чому*. Одне із запитань запиши в зошит. Запропонуй однокласникам, друзям і батькам відповісти на нього.

Як мати стала зозулею (Легенда)

Були собі чоловік і жінка і мали четверо дітей. Жили вони з риболовлі. Якось чоловік застудився і помер. Жінка сама ловила рибу і годувала дітей. Та незабаром і вона застудилась і злягла хвора. Лежить у постелі, а дітей і немає чим годувати. Вже й у неї пересохло в горлі, мовила тихо до дітей:

— Діточки, діточки, подайте мені води. Бо не дам собі ради, щоб підвестися самій, а пити так хочеться.

— Нема в хаті води,— одказують діти.

— Візьміть глечик,— каже мати,— підіть до річки та й наберіть води.

Одізвався старший хлопець:

— Я не маю чобіт, нехай іде сестра.

Мати до дочки:

— Піди, доню, принеси мені води.

— Я не маю хустки завинутися. Нехай іде менший.

Просить мати меншого сина:

— Піди, Івасику, принеси мені водички.

— Я не маю в що вдягнутися,— одказує той.

Так ніхто і не приніс хворій матері води.

Пішли діти надвір, граються, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір'ям. А найменший хлопчина саме вбіг у хату, бачить — мати вже стає зозулею, став гукати до брата і сестрички:

— Наша мати стає зозулькою, хоче одлетіти од нас. Скоренько біжімо по воду для неї.

Схватили діти хто що: глечик, кружечку, відро. Всі побігли до річки, набрали води і кричать навперебій:

— Мамочко, мамочко, пий воду.

А мати вже вся обросла пір'ям, стала зозулькою, одлітає од хати:

— Ку-ку, ку-ку... Пі-зно, ді-ти, пі-зно... Ку-ку, ку-ку...

І стала одлітати. А діти за нею бігли, бігли, збиваючи по грудях ноги до крові. І до цих пір у лісах, на полянах стелиться мох з червоними краплинами: то, кажуть, ті краплини крові, що стікали отоді з ніг дитячих.

А мати назавжди одцуралася рідних дітей і донині літає зозулею.

Що відповіли діти матері, коли вона попросила їх принести води?

Я думаю над тим, як можна назвати вчинок дітей. Жорстоким? Злим? Бездушним? А, може, діти були маленькі, їм дійсно було холодно (у когось не було одержі, у когось — чобіт, у когось — хустки), але вони не думали, що мати може померти. А що думаєш ти про вчинок дітей?

Які з наведених нижче прислів'їв найбільше відповідають змісту легенди?

Нема того краму, щоб купити маму.

Все купиш, лише тата й мами — ні.

Маленька праця краща за велике безділля.

Матері ні купити, ні заслужити.

Дитина плаче, а матері боляче.

Добрі діти — батькам вінець, а злі діти — батькам кінець.

Спершу треба розсудити, а тоді — робити.

Яку іншу назву можна було б дати цій легенді?

Чарівні казки

Пригадай з уроків літературного читання російською мовою, які казки називають **чарівними** (волшебными).

Чарівні казки — це казки, у яких є чарівний елемент (чарівники, чарівні предмети або чарівні фрази).

У чарівних казках є зачин, основна частина та кінцівка.

Зачин — це початок, перші фрази казки, у яких повідомляється про героїв, місце та час події.

Основна частина — пригоди героїв зі щасливим кінцем, події повторюються.

Кінцівка — фраза або фрази, що завершують казку, допомагають повернутися зі світу казки до реальності.

Царівна-жаба

(Українська народна казка)

Де-не-десть, у якімсь царстві, жив собі цар та цариця, а в них — три сини, як соколи. От дійшли вже ті сини до зросту, — такі парубки стали, що ні задумати, ні згадати, хіба в казці сказати! Дійшли літ, — час їм женитися. Цар, порадившись гарненько з царицею, покликав синів та й каже:

— Сини мої, соколи мої! Дійшли ви літ — час уже вам подружжя шукати.

— Час, — кажуть, — таточку, час!

— Забирайте ж, — каже, — діти, сагайдаки* срібні, накладайте стрілочки мідяні й пускайте в чужі землі далекі: хто до кого влучить у двір, там тому й молоду брати.

От вони повиходили, понатягували луки,— та й нумо стріляти. Старший стрельнув — загула стріла попід небесами та й упала аж у іншому царстві, у царя в садочку. Царівна на той час по саду проходжувалася, підняла стрілку, любується. Прийшла до батька, хвалиться:

— Яку я, таточку, гарну стрілку знайшла!

— Не віддавай же,— каже цар,— її нікому, тільки віддай тому, хто тебе за дружину візьме!

Коли так: через який там час приїздить старший царенко, просить у неї стрілку.

— Не дам,— каже,— цієї стрілки нікому, тільки віддам тому, хто мене за дружину візьме.

— Я,— каже царенко,— тебе візьму.

Намовились. Поїхав він.

Середульший царенко стрельнув,— звилась стріла нижче від хмари, вище від лісу та й упала у княжий двір. Князівна на той час на рундучку* сиділа, побачила, підняла стрілку і понесла до батька:

— Яку я, таточку, гарну стрілку знайшла!

— Не віддавай же її,— каже князь,— нікому, тільки хіба віддай тому, хто тебе за дружину візьме.

От приїздить і другий царенко, середульший, просить стрілку. Вона відказала так, як і та. І цей каже: — Я тебе візьму.

Погодились. Поїхав.

Приходиться найменшому стріляти. Іван-царенко,— його звали Іваном-царенком,— як стрельне — загула стріла ні високо ні низько — вище хат, та й упала ні далеко ні близько — коло села в болоті. На купині

сиділа жаба і взяла ту стрілку. Приходить Іван-царенко, просить: — Верни мою стрілку!

— Не дам я,— каже жаба,— цієї стрілки нікому, тільки віддам тому, хто мене за дружину візьме.

Іван-царенко подумав: «Як-таки зелену жабу та за дружину брати?» Постояв над болотом, пожурився, пішов додому плачучи.

От уже їм час до батька йти, казати, хто яку собі молоду знайшов. Ті ж два — старший і підстарший — такі раді, що господи! А Іван-царенко іде та й плаче. Батько питає в них:

— Ну, розкажіть же, сини мої, соколи мої, яких ви мені невісток познаходили?

— Я, татку, знайшов царівну,— старший каже.

Підстарший:

— Я — князівну.

А Іван-царенко стоїть та й слова не вимовить: так плаче, так плаче!

— А ти чого, Іване-царенку, плачеш?

— Як же,— каже,— мені не плакати, що у братів жінки як жінки, а мені доведеться з болота зелену жабу брати... Чи вона мені рівня?

— Бери,— каже цар,— така вже, видно, твоя доля.

От і поодружувалися царенки: старший узяв царівну, середульший — князівну, а Іванко-царенко — зелену жабу з болота. От вони одружились та й живуть собі. А це якось цар забажав: яка з невісток уміє краще рушники ткати. Загадує: «Щоб на завтра, на ранок, рушники виткали і принесли показати: яка з них краща ткаля?»

Іван-царенко йде додому та й плаче, а жаба вилізла назустріч, питає:

— Іване-царенку, чого ти плачеш?

— Та як же мені не плакати, що так і так: загадав наш батько, щоб на завтра, на ранок, кожна невістка йому рушник виткала.

— Не плач! Усе гаразд буде: лягай та спи!

Він ліг, заснув, вона взяла кожушок жаб'ячий з себе скинула, вийшла надвір, гукнула, свиснула — тут де не взялись дівчата-служниці, виткали рушник, гарно орлів понашивали і віддали їй. Вона взяла, поклала біля Івана-царенка, знову кожушок наділа — і стала такою жабою, як і була.

Прокидається Іван-царенко — аж такі рушники, що він ще й не бачив таких зроду! Він зрадів, поніс до царя. Батько йому дякує за рушники дуже. Тих же рушники — так собі, простенькі, цар на кухню повідавав, а жабині в себе на образи почепив.

От батько знов загадує, щоб невістки напекли гречаників* і принесли йому: хто краще пече? Іван-царенко йде додому та й знову плаче. Жаба вилізла проти нього, квакає:

— Іване-царенку, чого ти плачеш?

— Як же ж мені не плакати: загадав батько гречаників пекти, а ти не вмієш!..

— Не плач, напечемо! Лягай та спи!

Він ліг, заснув. А ті дві невістки пішли під вікно, дивляться, як вона буде робити. От вона взяла ріденько вчинила, ріденько підбила, ріденько й замісила; потім вилізла на піч, пробила дірку, вилила туди,— гречаники так і розпливлись по черені*... Ті невістки швидше додому та нумо і собі так робити. Напекли таких гречаників, що хіба тільки собакам повикидати. А вона, як ті пішли, козушок з себе, вийшла надвір, гукнула, свиснула — тут де взялись дівчата-служниці. Вона їм загадала, щоб до світанку були гречаники!

Ті незабаром принесли їй гречаники — як сонце, такі гарні! Взяла вона положила коло Івана-царенка, а сама кожухок на себе — і знов стала такою зеленою жабою, як була.

Іван-царенко прокидається, бачить: біля нього гречаники, як перемиті. Він зрадів, поніс до царя. Батько дуже вдячний. Тих же невісток гречаники собакам повіддавав, а ці звелів до страви подавати.

От знов загадав цар своїм синам, щоб у такий і в такий день «були до мене з жінками на бенкет». Ті ж, старші брати, радіють, а Іван-царенко йде додому, похнюпивши голову, та й плаче. Жаба вилізла назустріч, питає:

— Іване-царенку, чого ти плачеш?

— Як же мені не плакати, батько загадав нам із жінками на бенкет приїхати. Як же я тебе повезу?

— Не плач,— каже,— лягай та спи, якимось поїдемо.

Він ліг, заснув. От діждали того дня, що бенкет, Іван-царенко знов зажурився.

— Не журись,— каже,— Іван-царенку, їдь попереду сам! А як стане дощик накрапати, то знай, що твоя жінка дощовою росою вмивається; а як блискавка заблискає — то твоя жінка в дорозі вбрання вбирається; а як грім загримить — то вже їде.

Іван-царенко убрався, сів і поїхав. Приїздить, аж старші брати зі своїми жінками вже там. Самі повбиграні гарно, а жінки у золоті, в оксамиті, у намистах дуже дорогих. Брати стали з нього сміятися:

— Що ж ти, брате, сам приїхав? Ти б її хоч у хустку зав'язав та привіз...

— Не смійтесь,— каже,— потім приїде... Коли це став дощик накрапати, Іван-царенко каже:

— Це моя жіночка люба дощовою росою вмивається! Брати сміються з нього.

— Чи ти,— кажуть,— здурів, що таке торочиш?

Коли це блискавка блиснула, Іван-царенко й каже:

— Це моя жіночка в дорозі вбрання прибирається!

Брати тільки плечима здвигають: був брат такий, як і треба, а то здурів.

Коли це як зашумить, як загримить грім, аж палац затрусився, а царенко й каже:

— Оце ж уже моя голубонька їде!

Коли так, приїхав під рундук берлин* шестерма кіньми — як змії! Вийшла вона з берлина... Аж поторопіли всі — така гарна!

От посідали обідати; і цар, і цариця, і обидва старші брати й не надивляться на неї: сказано — така гарна, така гарна, що й сказати не можна! Обідають, то вона оце шматочок у рот, шматочок у рукав; ложку

в рот, ложку в рукав. А ті невістки дивляться на неї та й собі: ложку в рот, ложку в рукав, шматочок у рот, шматочок у рукав.

Ото пообідали; вийшли в двір: почали музики грати — батько став запрошувати в танець. Ті невістки не хочуть. «Нехай вона танцює!» От вона як пішла з Іваном-царенком у танець, як зачала танцювати, то й землі не черкнеться — легко та гарно! А це: махнула правим рукавцем, що шматочки кидала, — став сад, у тому саду стовп і по тому стовпу кіт ходить: догори йде — пісні співає, а донизу йде — казки каже. Танцювала, танцювала, — далі махнула й лівим рукавцем — у тім саду стала річка, а на річці лебеді плавають. Усі так дивуються тим дивом, як малі діти. От потанцювала вона, сіла спочивати; а це й ті невістки пішли у танець. Танцюють, так як махнули правим рукавцем — кістки вилетіли та просто цареві в лоб; махнули лівим — цареві очі позабризкували.

— Годі, годі, ви мені очі повибиваєте!

Вони й перестали. Посідали на призьбі всі; музики грають, двораки царські вже танцюють.

А Іван-царенко дивиться на жінку та й собі дивується, як-таки з такої зеленої жаби та зробилась така гарна молодичка, що й очей не відірвеш! Далі сказав дати собі коня, махнув додому довідатися: де вона все те понабирала? Приїздить, пішов у світлицю, де вона спить, — аж там лежить жаб'ячий тулубець. У грубі топилося, — він той тулубець у вогонь, — тільки димок пішов... Він тоді знову вертається до царя, — саме поспів на вечерю. Довго вони ще там гуляли, — перед сві-

том уже пороз'їхались. Поїхав і Іван-царенко з своєю жінкою.

Приїздять додому, вона ввійшла в світлицю, оглянулася,— аж кожушка й нема... Шукала-шукала...

— Чи ти,— питає,— Іване-царенку, не бачив моєї одежі?

— Якої?

— Тут,— каже,— я кожушок скинула.

— Я,— каже Іван-царенко,— спалив!

— Ох, що ж ти наробив мені, Іване! Якби ти не займав, то я б навечно була твоя, а тепер доведеться нам розлучитися, може, й навіки...

Плакала-плакала, кривавими слізьми плакала, а далі:

— Прощай! Шукай мене в тридесятих царстві, у баби-яги, костяної ноги!

Махнула рученьками, перекинулась зозулею: вікно було відчинене — полинула...

Довго Іван-царенко побивався за жінкою, довго плакав гірко, розпитувався: що йому робити? Ніхто нічого не радив. От він узяв лучок срібний, набрав у торбину хліба, тикви почепив через плече,— пішов шукати.

Іде та й іде, коли зустрічає його дід, такий, як молоко, сивий, і питає:

— Здоров, Іване-царенку! Куди тебе бог несе?

— Іду,— каже,— дідусю, світ за очі шукати своєї жінки; вона десь у тридесятих царстві, у баби-яги, костяної ноги, іду, та й не знаю куди... Чи ви, дідусю, не знаєте, де вона живе?

— Чому,— каже,— не знати? Знаю.

— Скажіть, будь ласка, дідусю, й мені!

— Е, що тобі, сину, казати: кажи не кажи, не потрапиш!

— Потраплю не потраплю, скажіть: я за вас увесь вік буду бога молити!

— Ну, коли вже,— каже,— тобі так треба, то от тобі клубочок, пусти його — куди він буде котитися, туди й ти за ним іди: саме дійдеш аж до баби-яги, костяної ноги.

Іван-царенко подякував дідові за клубочок, узяв, пустив: клубочок покотився, а він пішов.

Іде та й іде таким густим лісом, що аж темно. Зустрічається йому ведмідь. Він наложив мідяну стрілу на срібний лучок — хотів стріляти. Ведмідь йому й каже:

— Іване-царенку, не бий мене: я тобі у великій пригоді стану!

Він пожалував його,— не вбив.

Іде далі, вийшов на край лісу,— сидить сокіл на дереві. Він наложив мідяну стрілу на срібний лучок, хотів стріляти. Сокіл йому й каже:

— Іване-царенку, не бий мене: я тобі у великій пригоді стану!

Він пожалував його,— не вбив.

Іде та й іде, клубочок попереду котиться, а він позаду йде за ним та й дійшов до синього моря. То й бачить: на березі лежить щука зубата, без води пропадає на сонці. Він хотів її взяти та з'їсти, а вона і просить:

— Іване-царенку, не їж мене; кинь лучче в море, я тобі за те у великій пригоді стану!

Він її вкинув у море, пішов далі.

От так і зайшов уже аж у тридесяте царство. Аж стоїть хатка на курячій ніжці, очеретом підперта, а то б розвалилася... Він увійшов у ту хатку — аж на печі лежить баба-яга, костяна нога, ноги на піч відкидала, голову на комин поклала.

— Здоров був, Іване-царенку! Чи по волі, чи по неволі? Чи сам від кого ховаєшся, чи кого шукаєш?

— Ні,— каже,— бабусю, не ховаюся, а шукаю свою жінку коху — жабу зелену.

— Знаю, знаю! — каже баба-яга.— У мого братика за наймичку служить.

От він як узявся просити, щоб сказала, де її брат живе, вона й каже:

— Там на морі є острів, там його й хата. Тільки гляди, щоб тобі лишенька там не було: ти її як побачиш, то хапай швидше та й тікай з нею, не оглядаючись.

От він подякував бабі-язі, пішов.

Іде та йде, дійшов до моря, глянув — море, і кінця йому не видно; і де той острів, хто його зна!.. От він ходить понад морем, голову похнюпивши, журиться.

А це впливає щука:

— Іване-царенку, чого ти журишся?

— Так,— каже,— і так: на морі є острів, та ніяк не можу туди дістатись.

— Не журись! — каже.

Ударила хвостом об воду — став такий міст, що й у царя нема такого: палі срібні, побічніці золоті, а поміст склом настелений,— як ідеш, так мов у дзеркалі. Іван-царенко і пішов тим мостом та й дійшов аж на острів.

Дійшов на острів, аж там такий ліс густий, що ні пройти, ні просунутися, та темний-темний... Іван-царенко ходить попід тим лісом та й плаче, ходить та й плаче. А тут уже й хліба не стало,— нічого їсти. От він сів на піску та й зажурився. «Пропає!» — думає.

Коли це біжить заєць повз нього; тут де не взявся сокіл, ударив зайця, вбив. Іван-царенко взяв того зайця, оббілував, витер огню дерево об дерево, спік, з'їв.

От наївся та й став думати: як його до палацу добитись? Знову ходить попід лісом; а ліс — сказано — просунутися не можна. Ходив, ходив, коли — зирк! — іде ведмідь.

— Здоров, Іване-царенку! Чого ти тут ходиш?

— Хочу,— каже,— як-небудь у палац дістатись, та не можна за лісом!

— Я тобі поможу!

Як узяв той ведмідь дуб'я троцити; такі дуби вергає, що по півтора обіймища! Вергав, вергав, аж утомився. Пішов, напився води, як зачав знову ламати!.. От-от стежечку проламає! Знову пішов, води напився, знову ламає. Проламав стежку аж до палацу; пішов Іван-царенко.

От пішов Іван-царенко тією стежкою — аж серед лісу така гарна долина, а на тій долині скляний палац стоїть. Він туди пішов, у той палац. Відчинив одні двері, залізні,— нема нікого; відчинив другі, срібні,— і там нема нікого; як відчинив треті, золоті,— аж

там за золотими дверима сидить його жінка, мички* миче — і така зажурена, що й дивитися на неї страшно... Як побачила Івана-царенка — так і впала йому на шию:

— Ти ж мій голубе сизий, як я за тобою скучила! Якби ще трохи, небагато,— може б ти мене більше й не побачив ніколи...

Аж плаче з радощів! А він то вже не знає: чи на цім, чи на тім світі... Обнялись, гарненько поцілувалися; вона знову перекинулась зозулею, взяла його під крило — полетіли!

От прилетіли у його царство, вона перекинулась знов людиною й каже:

— Це мій батенько мене прокляв і зміюці завдав аж на три роки на послуги; а тепер уже я свою покуту відбула!

Прийшли додому та стали гарно собі жити і долю хвалити, що їм помагала.

Які епізоди казки, на твій погляд, були кумедними?

Які завдання давав цар своїм невісткам?

Як сталося, що жінки старших братів ледве не повибивали царю очі?

Кому допоміг Іван-царенко? Хто допоміг Івану-царенкові?

Знайди відповіді у тексті. Усі рушники, що наткали всі невістки, цар у себе на образи почепив. Так чи ні?

Коли Іван-царенко побачив бабу-ягу в хаті, то вона лежала на печі, а кістяні ноги на комин поклала. Так чи ні?

Що в казці «Царівна-жаба» є чарівним?

Скільки в цій казці персонажів: Царівна-жаба, Іван-царенко, його брати, невістки, цар, цариця, дівчата-служниці, старенький дідусь, баба-яга, її брат, ведмідь, сокіл, шука! Іван-царенко та царівна-жаба — це, зрозуміло, головні герої казки. Але й інші персонажі також важливі — без них усіх і казки б не було!

У кожному літературному творі є головні герої та другорядні персонажі.

Головний герой постійно в центрі подій твору. Детально змальовані його зовнішність, характер, звички тощо. Головний герой активний, він постійно діє — змінюється сам, перетворює світ навколо себе, допомагає іншим.

Другорядні персонажі завжди поруч із головним героєм. Вони також можуть бути яскравими. Але їхня роль у творі — допомогти головному героєві виявити себе.

Усі персонажі казки «Царівна-жаба» — й головні герої, й другорядні персонажі — якісь гарні...

Чи погоджуєшся ти з думкою Лесика?

Правильно казати — позитивні (положительные) персонажі.

Позитивний (положительный) **літературний герой (персонаж)** — це дійова особа твору, яка подана у творі як зразок для наслідування, взірець поведінки. Автор завжди перебуває на боці позитивного героя.

Негативний (отрицательный) **персонаж** утілює в собі негативні риси характеру, вчиняє погано.

Мені здається, що в казці «Царівна-жаба» немає негативних персонажів. А ти як гадаєш?

Про королевича та залізного вовка (Українська народна казка в літературній обробці Наталі Забіли)

Були собі король з королевою, і мали вони єдиного сина, малого королевича. От одного разу поїхав король полювати та й надібав у лісі вовка, та не звичайного вовка, а залізного, такого, що ніколи ніхто не бачив. Упіймав король із своїми ловцями того вовка і привіз додому.

Замкнув вовка до льоху* і каже королеві: — Ось візьми, серденько, цей ключ від льоху та сховай у кишеню, щоб ніхто, бува, вовка не випустив.

А сам розсилає гінців по сусідніх королівствах, щоб з'їжджалися всі королі та пани до нього на бенкет,

і хоче похвалитися небувалою здобиччю — залізним вовком.

З'їхалися пани, королі. Посідали за столи, почали бенкетувати.

А малий королевич тим часом у дворі бавиться: стріляє із срібного лучка, золотою стрілкою. От як стрільнув він, а стрілка і влучила в маленьке віконце, просто до льоху впала через ґрати. Підбіг королевич до віконця,— як йому стрілку дістати? Дивиться, а там залізний вовк сидить.

— Вовчику, вовчику! — каже королевич.— Віддай мені мою стрілку!

— Випусти мене з неволі, то я тобі стрілку віддам і ще колись у пригоді стану.

— Як же я випущу, коли ти замкнений?

— А ти піди до мами,— каже вовк,— до неї пригорнися та й витягни ключик у неї з кишені. Відімкнеш мене тим ключиком, а потім знову потихеньку його в ту саму кишеню покладеш. Тільки нікому не кажи.

От королевич побіг до матері та так і зробив, як його вовк навчив. Випустив вовка, забрав свою стрілку, а ключ назад потихеньку поклав.

От гості як напилися й наїлися добре, король їм і каже:

— Тепер я вам, панове, покажу звіра такого, якого ви ще й не бачили.

Бере він у жінки ключ, веде панів та королів до льоху. Відімкнув двері — а вовка нема!

Гості дивуються, посміхаються, між себе потихеньку говорять: «Може, й не було тут ніякого звіра?» Розсердився дуже король, скликав слуг, питає: хто вовка випустив? А слуги кажуть:

— Нікого й у дворі не було, крім королевича!

Покликав король сина, почав його питати. Тут хлопчик і розповів про все.

— Замкніть його до льоху! — наказав король розгнівано.— Хай тільки гості роз'їдуться, то я його найстрашнішою карою покараю за те, що мене отак перед усіма панами й королями зганьбив!

Настав вечір, почали гості роз'їжджатися. Та мати-королева не стала чекати, поки гості роз'їдуться, тишком-нишком відімкнула сина й каже йому:

— Ти, синочку, заховайся десь, поки батько не пересердиться.

От він і побіг у ліс, щоб там сховатися.

Та так бідолашне хлоп'я налякалося батькових погроз, що й не знати куди забігло. Вже й ніч настала, темно в лісі, дикі звірі виють, чагарі путь заступають. Спинився королевич і заплакав гіркими сльозами:

— Ой вовчику, вовчику, через тебе мені гинути доведеться!

Не встиг проказати, коли зирк — залізний вовк перед ним!

— Не бійся, королевичу! Ти мене з неволі визволив, тепер я тобі допоможу. Кажи, чого ти хочеш?

— Виведи мене з цього лісу!

— Сідай на мене,— каже вовк.— Везти тебе додому чи геть від дому?

— Вези геть від дому,— каже королевич,— бо боюся я батькової найстрашнішої кари!

Сів королевич на вовка, той і повіз його через ліс. Біг, біг, цілу ніч біг, на ранок вибіг з лісу на битий шлях.

— Ну,— каже,— з лісу я тебе вивів. Тепер прощай, а як треба буде, стану ще тобі в пригоді!

І зник у лісі. Пішов королевич куди очі світять. Коли це їде шляхом якийсь пан на доброму коні. Побачив хлопчика й каже:

— Куди, хлопче, чимчикуєш?

А королевич побоявся сказати, хто він такий, та й відповідає:

— Я,— каже,— сирота, йду найматися до добрих людей.

Ото як біг королевич лісом, то дорогий жупан у чагарях подер, пошматував, шапку загубив, чобітки побив,— тому панові і невтямки, що перед ним королівський син.

— Ну, наймися до мене,— каже.

Королевич погодився. Посадив його пан позад себе на коня і поїхав з ним до себе додому, у чужодальню сторону.

А в батьковому палаці, ще як ввечері гості роз'їхалися, то й король вже пересердився, але не схотів з льоху сина випустити.

— Хай,— каже,— переночує там на голому каміні, ото й буде йому моє покарання.

Вранці пішов до льоху, а королевича нема!.. Тут мати й призналася, що сина випустила і наказала сховатися. Почали королевича шукати, весь ліс обшукали, та марно. «Мабуть, його дикі звірі в лісі з'їли»,— гадають. Плачуть, тужать король з королевою за єдиним сином, та сльозами лихові не зарадиш!..

Живе королевич в чужодальній стороні, робить у того пана на стайні*. Вже й кілька років минуло,

підріс він, і такий став з нього красень-молодець, справжній богатир!

А в тому королівстві була в короля дочка єдина, красуня несказанна. Багато королевичів сваталося до неї, та вона за жодного не хотіла йти. І сказала вона своєму батькові, що за того піде, хто до віконця в її високому теремі конем доскочить та з її руки перстень зніме. От король і оголосив скрізь по всій землі, щоб з'їздилися, хто тільки хоче у тих змаганнях змагатися,— чи з панів, чи з королів, чи простого роду.

Збирається на змагання й той пан, що в нього королевич служив. А королевич пішов собі на стайню, виплакався й каже собі: «Гай, гай, якби можна було, то й я б скакав. Та нема в мене доброго коня, ніяк мені до королівни доскочити!» Тільки показав, коли зирк — залізний вовк перед ним.

— Не плач,— каже,— королевичу! Ти мене з неволі визволив, тепер я тобі допоможу! Затрявся тут вовк — і раптом став з нього такий гарний кінь, якого ще й в світі не було.

— Сідай,— каже,— на мене, королевичу, та їдьмо до королівського палацу.

Поїхали вони до палацу. А там вже зібралося панів, королів та простих парубків сила-силенна. Почали скакати. Хто тільки не скочить, ніхто не доскочить. І королевичів пан скаче, але не може доскочити. Розігнав тут свого коня королевич та як скаконе — до самого віконця доскочив і з королівниної руки перстень зняв. Зняв перстень, ще й руку поцілував, а сам назад! І так хутко зник, що ніхто й не вгледів, де він подівся.

Вийшов король на ґанок, питає:

— Хто доскочив?

А той пан, що в нього королевич служив, виїжджає наперед і каже, що то він. Королівна каже — ні, не він. А батько їй на те:

— Дай спокій! Він би не казав, якби не доскочив.

І наказує їй готуватися до весілля. Королівна плаче, сперечається, та проти батькового наказу нічого не вдієш!..

Почали готуватися до весілля. Напередодні того весілля вийшов королевич за стайню й плаче. Коли раптом — вовк перед ним.

— Чого плачеш, королевичу?

— А як же мені не плакати? То ж я до королівни доскочив, а мій пан її облудою* бере. І вже на завтра весілля призначене!

— Цить, не плач,— каже вовк.— Буде вона твоя. Ось тобі бубон, як почнуть весілля гуляти, стань серед двору перед палацом та затарабань у нього. Побачиш, що з того буде.

Ніч минула, день настав. Почали в палаці весілля гуляти. А королевич пішов до палацу, став серед двору та як затарабанить у той бубон! Враз стало військо довкола палацу, і кожен солдат в руках не зброю тримає, а квіти. Пани та королі, що на весілля приїхали, всі повибігали — що таке? І королівна вибігла, стала на ганку. А всі солдати до неї підходять і квіти їй подають. А королевич стоїть попереду й у бубон б'є.

Здивувався король, питає:

— Хто такий?

— Та це мій слуга,— відказує той пан,— сирота мужицького роду.

— Ні,— каже королевич,— не мужицького роду я, а королівський син. Пан цей облудник і шахрай, а до королівни доскочив не він, а я!

І простягає він королівні руку, а на руці перстень блищить.

Глянула на нього королівна і впізнала — то й справді він з її руки перстень зняв ще й поцілував її.

— Ось, батечку, мій справжній наречений! — каже.

Тут бачить пан, що непереливки, викрита його брехня, та й ходу з двору! А королівна руку подала королевичу і повела його до палацу. Тут і весілля відгуляли, мед-пиво кружляли, і я там сидів, мед-вино пив, по вусах текло, а в роті не було.

Чому маленький королевич пожалів залізного вовка? Чи довго гнівався король на свого сина через те, що він відпустив вовка? Назви головних героїв та другорядних персонажів казки. Чи є в казці негативні персонажі (негативний персонаж)?

Який характер був у королевича?

Доведіть, що казка «Про королевича та залізного вовка» є чарівною.

Спостерігаю, аналізую, роблю висновки

Ознайомся з двома планами до казки.

План 1

1. Король спіймав залізного вовка.
2. Королевич відпускає вовка.
3. Король гнівається на свого сина.
4. Король карає сина.
5. Мати-королева допомагає синові втекти.

6. Королевич зустрічає в лісі вовка.
7. Вовк вивозить королевича з лісу на дорогу.
8. Королевич наймається на роботу.
9. Горе батьків королевича.
10. Змагання.
11. Вовк допомагає королевичу вдруге.
12. Обман пана.
13. Вовк допомагає королевичу втретє.
14. Весілля.

План 2

1. Король спіймав залізного вовка.
2. Порятунок вовка.
3. Гнів короля-батька.
4. Перша допомога вовка.
5. Горе батьків королевича.
6. Королевич-наймит.
7. Друга допомога вовка.
8. Обман.
9. Третя допомога вовка.
10. Весілля.

Чим схожі плани? Чим — різняться? За яким із планів легше переказувати казку? А який план потребує менше часу для записування в зошиті?

Обговоріть, чи так уже важко переказувати казку за планом 2?

Намагайся дізнатися більше! Знайди текст української народної казки «Залізний вовк». Прочитай. Порівняй її з казкою «Казка про королевича та залізного вовка».

Урок літературної творчості

Ти напевне багато читаєш. А може, навіть уявляв себе в ролі письменника? Спробуй! Це має бути цікавим!

Отже, вигадай власне продовження «Казки про королевича та залізного вовка».

Для цього подумай, про що піде мова:

- про повернення королевича зі своєю дружиною до батьків, від яких він утік багато років тому (може, батьки королевича тяжко захворіли і їм потрібна жива вода — де її шукати, ніхто не знає; вигадай, як розгортатимуться події);
- що сталося далі із залізним вовком (може, він сам потрапив у якусь халепу, і тепер допомога потрібна йому самому — вигадай);
- придумай назву для своєї казки;
- обери слова, якими ти продовжиш казку;
- обери слова, якими ти закінчиш казку;
- якщо ти хочеш свою казку записати, скористайся орфографічним словничком, звернись по допомогу до вчителя, підглядай у тексти казок у підручнику та збірниках казок;
- якщо ти не хочеш записувати казку, виконай малюнок або малюнки, які допоможуть тобі розповісти казку.

Бажаємо успіхів!

Повторюю, пригадую, вигадую

1. Пригадай назви народних дитячих ігор, про які йшлося у творах розділу. Що це були за твори?

2. У вірші «Дитячі іграшки» згадується багато назв дитячих народних ігор. Підготуй розповідь про одну з них.

3. Пригадай назви народних пісень, які співали діти в оповіданні «Веселі танці».

4. Пригадай особливості побудови безконечної казки.

5. Прочитай назви творів: «Золотий птах і морська царівна», «Річка Либідь», «Дівчинка-тростинка», «Де взялися запорожці», «Молодильна вода», «Дніпрові пороги», «Про кам'яну державу». Визнач за назвами, які твори є народними казками, а які — легендами.

6. Прочитай зачини творів:

- «Розказують старі люди, що колись, давно-давно, зійшлося два богатирі: один став по той (лівий) бік Дніпра, а другий по цей (правий). Зійшлися та й кричать один одному через Дніпро...»;
- «Жили собі дід та баба»;
- «На нашу рідну землю було нашествя турків та яничар. Знущались вони з беззахисного люду. Забирали вони молодих гарних дівчат та й гнали в неволю...»;
- «Був собі один чоловік і мав шестеро синів та одну дочку»;
- «Було це давно-давно, ще у ті давні часи, коли на нашу землю без кінця нападали турки та татари»;
- «Жили колись на світі чоловік та жінка. Вони мали трьох синів — Іванка, Штефанка й Романка».

Визнач за наведеними зачинами, де казка, а де легенда.

7. Наведи приклади головних героїв казок, які вивчалися в розділі. Назви головних героїв казок, прочитаних самостійно.

8. Назви позитивних і негативних персонажів народних казок, вивчених у розділі і прочитаних самостійно.

9. Фантазуй! Уяви, що стрілу Івана-царенка знайшла не жаба, а качечка. Як тоді могла б називатися казка? Усно вигадай епізод нової казки. Якщо є бажання, розкажи казку на новий лад.

10. У багатьох чарівних казках головним персонажам допомагають добрі чарівники, а чинять перешкоди злі чарівники. Усно вигадай невеличке оповідання про доброго або злого чарівника. Вигадай йому ім'я. Розкажи, де він мешкає, у чому його чарівна сила. Кому він допомагає або шкодить? Намалюй ілюстрацію до своєї розповіді.

Тренуюся читати швидко і правильно

пісн ^я	руш ^н ики	полеті ^л а
цар	клубо ^ч ок	заміси ^л а
хлопчи ^н а	греча ^н ики	ви ^п устив
цвірк ^у н	ведмі ^д ь	стрел ^ь нув
вовк	воло ^д ар	забра ^в
зозу ^л я	бліска ^в ка	покла ^в
стріла ^а	жва ^в ий	танцюва ^л а
ху ^с тка	черво ^н і	пла ^ч уть
царі ^в на	мале ^н ький	поба ^ч ила
боло ^т о	жа ^б 'ячий	напеклі ^а
жаба	залі ^з ний	суму ^ю ть
сокіл	коро ^л івський	бліс ^н ула
князі ^в на	співа ^в	приїзди ^{ть}

Розділ 2

«МУДРА КНИЖКА — БЕЗЦІННИЙ СКАРБ»: ПИСЬМЕННИКИ ХІХ СТОЛІТТЯ — ДІТЯМ

Завдяки цьому розділу я більше дізнаюся про творчість українських письменників, які працювали в ХІХ ст. Я познайомлюся з літературними казками. Ще я прочитаю байку Леоніда Глібова.

А що очікуєш ти від зустрічі з творами розділу?

Літературні твори — це твори, авторами яких є конкретні письменники. Літературними творами можуть бути загадки, казки, скоромовки, вірші, оповідання, повісті.

Літературні казки

Крук, велика птиця

Жив собі колись на світі
Крук, велика птиця,
Звик собі він тихо жити,
Тим та сим живиться.

Всі птахи його у лісі
Дуже поважали,
Як збирались у громаду,
На покуть* і пускали —
І питалися поради
Про діла у нього,
І всі крука шанували,
Як батька старого.
Жив би й жив собі любенько
Крук, велика птиця,
Якби раз не довелося
Із раком зустрітись...
Був колись наш крук голодний,—
З ранку аж самого
Ані ріски ще у роті
Не було у нього.
Довго він літав у лісі
Та шугав степами
І надвечір сів, знемігшись,
Між очеретами.
Коли гляне — рак великий
В воду хоче лізти.
Крук до нього — хап у рота!
Буде попоїсти!
Се на березі робилось
Долі під вербою;
Крук злетів та й сів на гілку
Саме над водою.
Бачить рак тоді, що лихо,
Та й ну мудрувати,

Як би тут обрятуватись,
Щоб не пропадати?
От подумав він та й каже:
«Ой вороне-брате!
Довелося батька й матір
Твоїх мені знати.
Ну, та й гарні ж були птиці,
Вже таких немає,
Що розумні вже, що добрі
Так хто його й знає!»
Крук те чує, слухать гарно,
Що рак батька славить,
Та: «Угу!» на те мугика,
Рота не роззявить.
Рак ізнову починає:
«Правду як сказати,
То твоїх ще довелося
І братів зазнати.
Удалися в батька діти!
А та й птиці ж гарні!
Що вже добрі, що розумні
Чисті та чупарні*!»
Крук те чує, слухать гарно,
Що рак рідних славить,
Та: «Угу!» — на те мугика,
Рота не роззявить.
Рак же знову починає:
«Але що казати!
Хоч були брати і гарні,
Гарні батько й мати,

Та куди вже їм до тебе!
 Вроди й не рівняти,
 А за розум — тобі б треба
 В лісі царювати!»
 «Ага!» — скрикнув крук, зрадівши,
 Та й роззявив рота,
 А рак бульк тоді у воду —
 Пропала робота!
 А сороки білобокі
 На вербі скакали,
 Як те вздріли, полетіли
 Та скрізь розказали.
 З того часу вже минулась
 І повага, й шана,
 І на крука грима кожна
 І галка погана.
 З того часу, як в громаді
 Стане крук навчати,
 Зараз птаство: «Годі! Годі!
 Навчись царювати!»
 Так йому те прикро стане,
 Хоч піти втопиться,
 Тож замовкне й сяде збоку
 Крук, велика птиця.

Борис Грінченко

На які слова рака крук не роззявив рота, а на які — скрикнув «Ага»? Чому птаство перестало шанувати крука?

Якими людськими рисами наділено крука в казці?

Підготуйся до виразного читання казки Бориса Грінченка.

Лисичка кума

Був собі раз Вовчик-братик і Лисичка-сестричка, і задумали вони взятися чесно на хліб працювати. Винайшли собі нивку поля і змовилися посадити на ній картоплю. Вранці-рано вибралися обое до роботи — ямки робити та картоплю садити. Дома поснідали, що там бог дав, а щоби в полудне не бігати додому, взяли відразу з собою обід і полуденок: глечик меду і кошик паляниць. Поклали страву між корчі, а самі, перехрестившись, та й до роботи.

Коплють, коплють, та Лисиці швидко наскучила чесна праця. Нібито копле, а сама думає, як би то вихопитися та в корчі медку полизати. Ось у недалекім болоті поміж тростиною загукав Гук на все горло:

— Гуп-гуп-гуп!

— Зараз, зараз, сватоньку,— скрикнула Лисичка, немовбито її кликано. І вже кинула мотику* та й забирається йти.

— А куди ти, Лисичко? — питає її Вовчик-братик.— Хіба не чуєш, сват Гук мене кличе.

— Та чого?

— Ми ще з ним учора балакали: бачиш, у нього сьогодні хрестини, то він просить мене за куму.

— Га, коли так, то йди, тільки не барися.

— Я заразівінько верну! — мовила Лисичка.— Копли собі свій загонець, я тебе здогоню.

Побігла Лисичка в корчі, зараз до горщика, попоїла добре меду, закусила паляницею, все чистенько позав'язувала, пооблизувалася та й іде до Вовчика, спишна водючи хвостом — звичайно, кума.

— А що, вже по хрестинах? — питає Вовчик.

— Та вже,— мовить Лисичка.

— А що там бог дав?

— Хлопчика.

— А як же його охрестили?

— Початочок.

— Ото ім'я! Я ще й не чував такого,— мовив Вовчик. Лисичка нічого не мовила, але взялася пильно до роботи.

Може, так минула година, а може, й дві,— знов Лисичці захотілося медку полизати. І ледве Гук з болота загукав, а вона на весь голос кричить:

— Зараз, сватуню, зараз!

— А то що, Лисичко? — питає Вовчик.

— Та, бачиш, там друге дитинятко у свата народилося, ще раз на хрестини просить.

— Ну що, коли просить, то йди, тільки не барися.

— Я заразісінько, Вовчику! — мовила Лисичка та й шмиг у корч. Зараз до горнятка, наїлася добре меду, паляницею закусила, так що з їх спільного полуденку вже мало що й лишилося, та й вертається до Вовчика.

— О, ти вже тут! Уже по хрестинах?

— Та вже.

— А що ж там бог дав?

— Та дівчинку.

— А як її охрестили?

— Серединка.

— Ото! Я ще й не чував такої назви,— дивувався Вовчик.

— У Гуків, Вовчику, все такі незвичайні назви дають. На те вони голосні птахи.

Попрацювали знов з годину, і знов Лисичці запах дуже медок, і ледве тільки Гук загукав із тростини, а вона кричить:

— Іду, сватоньку, йду!

— Та куди йдеш, Лисичко?

— Хіба не чуєш, що сват іще раз за куму просить?

— Що за диво, що він тебе так часто за куму просить? — мовив Вовчик.

— Бо мене дуже любить, Вовчику.

— Ну, то йди ж, а не барися, треба роботу кінчити.

— Я зараз тут буду, Вовчику. Роби, не бійся, я все зроблю.

Побігла Лисичка до корча, виїла решту меду з горщика, схрупала решту паляниць, усе поперевертала та й іде до Вовчика.

— А що, вже по хрестинах?

— Та вже.

— А що там бог дав?

— Хлопчика.

— А як же його охрестили?

— Остаточок.

— Ну, що ж, нехай здоров росте.

Копали так, копали, аж ось уже й полудне. Вовчик давно зголоднів, та все якось стидається признатися, а далі кинув мотику та й каже:

— Ну, натепер досить. Чи не пора обідати?

— Певно, що пора, Вовчику-братiku, — мовить Лисичка, а сама нібито копле, пильнує роботи.

— А ти ж не голодна?

— Та ні, Вовчику, іди ти сам та пообідай, мене там на хрестинах погостили.

Пішов Вовчик у корчі, дивиться, ого! Горщик порожній, аж вилизаний від меду, кошик перевернений і паляниць ані кришки нема! Аж тепер зрозумів, куди се Лисичка-сестричка так часто на хрестини ходила!

Аж тепер йому вияснилося, які-то вона своїм похресникам чудернацькі назви давала!

— А, так ти така, погана Лисице! — скрикнув Вовчик. — Хочеш мене роботою і голодом на смерть заморити, а сама всю страву пожерла! Чекай же! Я тебе за те саму розірву і на обід згамкаю!

Почула Лисиця Вовчиків крик, побачила, який він біжить злосливий та недобрий, і не чекала довго. Дала ногам знати та до лісу, а в лісі шусть у першу нору, яку надибала під корінням старого дуба. Думала, що сховається зовсім, але Вовчик таки встиг побачити кінчик її хвоста, як Лисичка його втягла до нори. Прибіг та й кричить:

— Ага, ти тут? Вилізай мені зараз! Не сховаєшся від мене.

Та Лисичка не дурна. Сидить у норі, ані пари з рота.

— Не обзиваєшся? Добре! Чекай лише, я тебе досягну.

Скочив Вовк, виломив довгу клюку, застромив у нору та й шпортає. Думка була вхопити Лисичку

за ногу та й витягти на світ божий. Не похопилася Лисичка, а клюка хап її за ногу. Нора тісна, Вовк, почувши, що щось зачепив, так тягне, що є сили. От Лисичка, хоч і як їй мурашки поза плечима бігали, почала реготатися та й кричати:

— Ото дурний! Зачепив за дубовий корінь та й тягне. Думаєш, що мене за ногу вхопив. Тягни, дурню, тягни!

Почувши се, Вовк пустив Лисиччину ногу та й почав знов шпортати клюкою, поки не зачепив справді за дубовий корінь.

— Ай, ай, ай! Моя ноженька! — закричала Лисичка, а дурний Вовк з радості як почав тягти, поки сам не змучився і клюки не зламав. Тоді плюнув і пішов геть і зарікся з Лисичкою більше не мати ніякої спілки.

Іван Франко

Які епізоди казки викликали в тебе посмішку? Коли Вовк зрозумів, що Лисичка його обманювала?

Знайди відповідь у тексті. Лисичка сховалася від Вовка в норі під старою сосною. Так чи ні?

Якою була Лисичка, а яким — Вовк? Доведи, що Лисичка була не тільки хитра, а й кмітлива.

Яка основна думка казки?

Які події, на твою думку, відбуватимуться в казці далі? Чи товаришуватимуть Лисичка та Вовк?

Приготуйся до виразного читання казки Івана Франка.

Три метелики

Були собі три метелики: один білий, другий червоний, а третій жовтий. Вони весело літали цілий день у великому саду, в соняшному світлі, перелітали з квітки на квітку, куштували медок і летіли далі.

Час їм дуже швидко минав. Вони так загралися, що й не зогляділися, що сонечко сховалося за хмари і пустився дощ.

Змокли метелики. Полетіли вони до своєї хатки, аж там біда: двері замкнені, а ключа ніде не можна знайти.

Що тут робити? За той час, що стояли перед дверима та не знали, що робити, змокли страшенно. Насилу вже крильцями ворушили. Ледве долетіли до туліпана, червоного з жовтими крапочками. Попросили його захисту:

— Любий туліпанчику, просимо тебе, відчини свій келих та сховай нас від дощу!

Туліпан подивився на них і промовив:

— Жовтого й червоного прийму, а білий нехай застається надворі.

Але обидва метелики, жовтий і червоний, промовили:

— Коли ти не хочеш захистити нашого братика, білого метелика, то й ми краще на дощі будемо мокнути.

Метелики смутні полетіли до білої лілеї. Попросили й її, щоб сховала їх від дощу, але вона погоджувалася прийняти тільки білого. Тоді й він промовив:

— Сам-один не хочу ховатися в тебе!

Або вже разом з своїми братами десь знайдемо захист, або вже вкупі бідувати будемо.

Почуло це з-за хмар сонечко, і схотілося йому побачити тих приятелів, що так один за одного обстоювали. Продерлося крізь хмари й кинуло на метеликів своє проміння. Зараз крильця їм висохли, і самі вони зогрілися і знов літали, танцювали й раділи, як давніш, аж до самого вечора. А як сонечко зайшло за гору, то метелики полетіли додому спати.

Леся Українка

i

Як автор описує настрій метеликів? Що зробили метелики, коли почався дощ? Де вони шукали захисту? Як зустріли метеликів квіти?

Як сонечко поставилось до вчинку метеликів? Що його здивувало? Поясни.

Яка основна думка цього твору?

Підготуй переказ епізоду з казки Лесі Українки, який сподобався тобі найбільше.

Байки

Байка — це коротке повчальне оповідання, найчастіше віршоване. У байці завжди є висновок, що називається **мораллю**. Мораль може подаватися в кінці твору, а іноді і на початку. Героями байки можуть бути рослини, звірі, птахи.

Ластівка й Шуліка

Трудяща Ластівка край берега літала,
Земельку мокрую збирала,
Щоб хатоньку собі зліпить,
Щоб де було і їй, і діткам жить,
Тихеньку долю веселити,
І бога, і людей хвалити.
Сидів Шуліка на вербі
І так до неї обізвався:
— Дивуюсь я тобі,—
Не раз я придивлявся,

Усе ти між людьми і не боїшся їх,
 Пройдисвітів таких,
 Не тільки що під стріхою співаєш,
 Ще й у вікно літаєш...
 От хоч і я — не в тебе вдавсь,
 Шулікою на світі звуся,
 А лиха від людей набравсь,
 І зло бере, а все-таки боюся;
 Досадно стане хоч кому:
 Тобі привіт, мені — біда велика.—
 А та йому:
 — Я — Ластівка, а ти Шуліка;
 Я людям не чинила зла,
 Де не була,
 А ти подумай, пане-брате,
 Яке життя твоє завзяте:
 Ввесь вік курчат і пташечок хапав,
 Ні ласки, ні жалю не знав.
 Давно-давно мовляють люде:
 Що добренько роби, то добре й буде.
 Леонід Глібов

Що дивувало Шуліку?

Що ти можеш розказати про героїв байки? Які риси характеру їм притаманні? Чому люди по-різному до них ставляться?

У чому мораль цієї байки?

Підготуйся до читання байки Леоніда Глібова «Ластівка й Шуліка» в особах.

Повторюю, пригадую, вигадую

1. Пригадай авторів казок, що вивчалися в розділі.
2. Яким постає крук на початку казки, а яким — наприкінці?
3. Сформулюй основну думку казки «Крук, велика птиця».
4. За кого з героїв казки «Лисичка кума» ти переживав?
5. Чого навчає казка Лесі Українки «Три метелики»?
6. Чи відповідають змісту казки «Три метелики» прислів'я?

Хто літом спеки боїться,

той зимою не має чим гріться.

Дружба та братство — найбільше багатство.

В лиху годину пізнаєш вірну людину.

7. Спробуй вигадати продовження казки «Три метелики».

Тренуюся читати швидко і правильно

крук	голо́дний	пооблі́зувала
очерéт	розу́мні	царюва́ти
соро́ка	до́брі	розказа́ли
пова́га	чи́сті	змо́вилися
гле́чик	бі́лий	посні́дали
полу́денюк	черво́ний	ві́ломив
паляни́ці	жо́втий	застроми́в
моти́ка	со́нячна	схова́ється
го́рщик	трудо́ща	літа́ли
Поча́точок	чудерна́цькі	переліта́ли
Сере́динка	шанува́ли	куштува́ли
Оста́точок	копа́ли	загра́лися
мете́лики	попо́їла	чини́ла
кри́льця	закуси́ла	бо́їшся

Розділ 3

«НЕКУЛЬТУРНІ ХАЗЯЇ»: ГУМОРИСТИЧНІ ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ

Як я хочу скоріше познайомитися з віршами та оповіданнями із цього розділу! Думаю, що буде весело. А ще я спробую написати власне гумористичне оповідання!

А що очікуєш ти від зустрічі з творами розділу?

Сашко

В трамваї переповненім
Сашко з м'ячем сидить,
А біля нього згорблений
Старий дідусь стоїть.

Хтось до Сашка звертається:
— Чи вас у школі вчать,
Як місце дати старшому,
Як старших поважать?

— Та вчать,— Сашко відказує,—
 Але у дану мить
 Розпочались канікули
 І нас ніхто не вчить!..

Грицько Бойко

У цьому вірші автор Грицько Бойко нічого не каже про те, що дуже погано, коли діти не поважають старших. А читаєш цей вірш, і виникає почуття сорому за вчинок Сашка. Як гадаєш, як це вдається авторіві?

Чи можна назвати цей вірш гумористичним? Чому?

Підготуйся до виразного читання вірша Грицька Бойка «Сашко».

Некультурні хазяї

Із гостини по сніжку
 Хлопчики вертались,
 А товариш запитав:
 — Як вам гостювалось?
 — Та нічого, все як слід...

Тільки бачиш, друже,
В тому домі хазяї
Просто нехороші —
У прихожій не зняли
З нас вони калоші!
Навіть з наших кожушин
Снігу не струсили...
То ми так, як увійшли,
І до столу сіли.

Грицько Бойко

На яких словах вірша у тебе вперше з'явилась усмішка?
Що саме її викликало?

Над чим змушує замислитися цей вірш?

У якому темпі треба читати цей вірш?

Приготуйся до виразного читання вірша Грицька Бойка
«Некультурні хазяї».

Швидко відповів

Коли прийшов зі школи внук,
Дідусь щоденник взяв до рук:
— За віщо двійку ти схопив?
— За те, що швидко відповів...
— За те, що швидко? — гримнув дід.
За це ж п'ятірки ставить слід!
— Та що ви, діду, кричите?
Сказав я швидко, та не те...

Павло Глазовий

У чому полягає гумор цього вірша?

Це вже й зараз видно

— Я плавець! — хвалився Влас,
 Ідучи купатись,—
 — І зі мною серед вас
 Нікому змагатись,—
 Клим сопів, зітхав Івась,
 І мовчала Алла.
 А смілива та метка
 Галя відказала:
 — Що там з тебе за плавець,
 Ми побачим швидко.
 А що добрий хвастунець —
 Це вже й зараз видно.

Ігор Січовик

Яку рису характеру висміює Ігор Січовик у своєму вірші?

Як Кицик упіймав тітоньці Марині мишку (Уривок із казки)

Мицик і Кицик — справжні друзі з чудової казки Юхима Чеповецького «Веселі пригоди Кицика і Мицика» у перекладі Наталі Забіли. Мицик — це маленьке добре, розумне та розсудливе мишеня, яке живе у тітоньки Марини. Тітонька Марина його дуже боїться. Щоб упіймати мишеня, вона заводить кота Кицика. Але Кицик виявився теж дуже добрим котом. Він і Мицик стали друзями.

Ось одна з їхніх пригод.

Не встиг я вранці витягти хвоста зі своєї нірки, як почув тремтячий голос Кицика:

— Не підходь! Не підходь до мене близько! Я вже все знаю!

— Що знаєш? — спитав я.

— Я вже знаю, які бувають миші.

— Що ж тут дивного, — зауважив я. — Ми з тобою знайомі не перший день, до того ж ти бачив мій портрет.

Але Кицик згадавши портрет тільки застогнав.

— Як же ти все-таки дізнався про мишей? — спитав я. — Поясни до пуття.

І Кицик пропищав:

— Мене навчив Петрик. Він упіймав мене, посадив за свій підручник і став примовляти: «Учись! Учись! Учись!..»

— Ну то й що з того?

— А те, що в підручнику був намальований ти, а Петрик без кінця казав: «Це миша! Це миша! Лови мишей!..» Так що тепер я знаю, кого мені треба ловити.

— Так, — погодився я, — якщо справа дійшла вже до підручників, тоді все зрозуміло. Підручник — велика справа! Це я на собі перевірів. Одного разу тітонька Марина мене ним так по голові ляснула, аж досі пам'ятаю цей урок!

Кицик гірко заплакав і, ковтаючи сльози, сказав:

— Тепер, якщо я тебе не впіймаю і не знищу, мені в домі життя не буде: мене виженуть на вулицю. Що я, нещасний, там робитиму?!

Бідолашний Кицик ридав, а я переживав, не знаючи, як його виручити. Адже, крім мене, ніхто йому не міг допомогти.

«Ну, що ж,— промовив я собі,— якщо ти друг, то вагатися нема чого — виручай!»

Мені, звичайно, стало себе трохи шкода, бо я ж все таки жива істота. Але я набрався духу і сказав йому:

— Слухай, Кицику, не рюмсай. Я тобі допоможу.

— Як? — простогнав він.

— Дуже просто. Ти повинен мене впіймати і трішечки знищити.

Кицик весь затрусився, вирячив* очі і, запинаючись, спитав:

— Ти... ти так гадаєш?

— Авжеж, іншого виходу ми не маємо. Отже, давай прощатися! — і я простягнув йому обидві лапи.

Кицик ніжно обійняв мене, і ми вдвох умилися сльозами. Потім він спитав:

— А що ж тепер мені треба робити?

— Відомо що — ти повинен мене з'їсти.

— Як, усього? Цілком? — ще дужче вжахнувся Кицик.

— Так, цілком.

— І твої вушка?

— І мої вушка.

— І твій носик?

— І мій носик.

— І твій хвостик?

— І мій хвостик...

— Ой, що ж я, біднесенький, робитиму?! — ридав Кицик і ще міцніше пригортав мене до свого серця.

— Ну, гаразд,— сказав я, втираючи сльози,— нема чого зволікати, для мене це теж не дуже велика радість. Починай!

— Не-е можу! — простогнав Кицик.— Допоможи-и мені!

Легко сказати «допоможи!» А як? Не буду ж я сам себе їсти...

Тут я згадав, як тіточка Марина частує Петрика цукерками, і скомандував:

— Відкрий рота і заплющ очі! І не розплющуй, поки я не порахую до трьох.

Кицик слухняно виконав наказ.

— Раз! — рахував я.— Два! Два з половиною...

— Стій, стій! — загукав раптом Кицик.— Зачекай!..

— Чого ще чекати?

— Слухай,— тремтячим голосом сказав він.— Може, в тебе є друге мишеня? Таке ж саме, як і ти, тільки зовсім інше?..

— А хіба я тобі не до вподоби? — хотів був я образитися, але одразу ж усе зрозумів.

Недовго думаючи, я побіг до звалища Петрикових іграшок. Кицик кинувся за мною.

На ходу я сказав йому:

— Зараз ти впіймаєш тітоньці Марині мишку, і тобі не доведеться морочитися зі мною. Вперед! Вперед!

Вмить розкидали ми всі Петрикові іграшки по кімнаті і розшукали мишку, чудову замшеву мишку з гумовим моторчиком,— майже зовсім-зовсім справжню. Хвостик у неї був ручкою, за допомогою якої заводився моторчик.

— Ось, маєш! — сказав я Кицикові.— Гадаю, що тітоньку Марину вона цілком задовольнить. Вже ж який Петрик вередливий малюк, а й він дуже любить з нею гратися... Неси її до тітоньки Марини, і мириться...

А ввечері скоїлося от що.

Кицик вирішив приємно здивувати тітоньку Марину.

Він накрутив мишці хвостика і поклав її в ліжку, на білу подушку.

Цього дня тітонька Марина мала багато всілякого клопоту, вона стомилася й хотіла якраніше заснути.

Та щойно вона лягла в ліжку, як почулося дзижчання мишачого моторчика і тіточка Марина почала високо підстрибувати, нібито всі пружини матраца змовилися і заходилися підкидати її аж до стелі. Коли ж тітонька Марина стала обома ногами на землю, вона спромоглася вимовити лише п'ять слів:

— Петрику, ремінь і Кицика — сюди!..

Півночі я втішав свого доброго друга, запевняючи, що все на добре, що тепер тітонька Марина вже не вимагатиме від нього мишей, бо не полюбляє спати з ними в одному ліжку. Так воно й сталося.

*Юхим Чеповецький,
переклад з російської Наталі Забіли*

Від чийого імені йдеться розповідь у казці Юхима Чеповецького?

Чи було тобі смішно під час читання твору? Чому? Згадай усі веселі та кумедні епізоди.

Яким ти уявляєш Мицика, а яким — Кицика?

Уяви, де могла відбуватися розмова Мицика й Кицика.

Які малюнки можна намалювати до цього оповідання?

Яким тоном треба читати слова Мицика, яким — слова Кицика, а яким — слова тітоньки Марини?

Як цю історію розповів би Кицик?

Знайди і прочитай усю казку Юхима Чеповецького «Веселі пригоди Кицика і Мицика» у перекладі Наталі Забіли.

Що ж буде з Костиком?

*Розповідь старого сенбернара**

Хороший хлопчина Костик, але ніхто не знає, скільки в мене клопоту з ним. І вдома стережи його, щоб ніхто не вкрав. І пильнуй, аби ніякої шкоди не зробив. І на прогулянку виведи, бо сам не здогадається вийти. Втупиться в телевізор і сидить камінчиком цілісінький день. І додому з прогулянки приведи — може сам заблукати в місті. І черевики змушуй витирати об килимок біля квартири — як не нагадаєш йому, то прямо з брудними зайде і скрізь у коридорі ступаки Костикові видно...

Ой, Костику-Костику, коли вже ти нарешті підростеш?

Сиджу оце в кутку на кухні й серджуся на нього. Бо як не сердитися?

Понад'їдав варення з банок і звернув усе на мене. Прийшла мама з роботи, а Костик їй:

— Наш Бон варення їв...

І показує пальцем на свою шкоду, збитошник*.

Подивилася вона на банки, на мене, а потім на Костика. Так пильно подивилася і каже:

— А я й не знала, що мій син навчився казати неправду!

Костик почервонів, підскочив до мене й смикнув за вухо. Є в нього така погана звичка. Коли мама зробить йому зауваження чи висварить, він мене шарпає.

Хоч і болить мені, але терплю. Що з нього візьмеш — малий ще.

Лежав оце я, лежав на кухні, сердився на Костика, та й пересердився. І вухо зовсім перестало боліти.

Глянув на годинник — уже друга. Час би Костика вивести на повітря. Він і так блідий після грипу. Раніше щоки були — як червоні яблука.

Заходжу до нього в кімнату і голосно кажу:

— Гав-гав!

Це значить: на вулицю. Костик слухняно одягається. А вже в дверях запитує:

— Боне, ти вже не сердишся?

Він і сам добре знає, що не вмію довго сердитися. У всіх сенбернарів такий характер. Вони легко вибачають. А як же я можу не вибачити Костикові?

Відповідаю йому дзвінким гавкотом: не хвилюйся, я вже й забув на тебе сердитися.

Тільки вийшли на вулицю, Костик у калюжу — стриб. Аж мені в очі бризки полетіли.

Я хотів на нього сердито гавкнути, а потім передумав. Усе одно не послухається. Тут треба діяти рішучіше.

Підскочив до Костика, зубами за комір хап — і витяг з калюжі.

Тепер він уже на мене розсердився. Надувсь і мовчить.

Мовчи, мовчи, думаю я, перемовчиш. Інакше з тобою не можна.

Раптом попереду звідкись узявся кіт. Дорогу нам перебігає.

Костик різко штовхає мене в спину:

— Фас! Боне, фас!

Це щоб я наздогнав кота і поскуб його. От вредний хлопчисько. Ми, сенбернари, серйозні собаки. Ми за котами не ганяємо.

Я докірливо подивився на Костика і різко сказав:

— Гав!

Тобто: біжи сам.

— Ну й лінтюх же ти, Боне! — дорікнув мені Костик і вхопив камінця, щоб пошпурити в ката.

Але тут я його зубами за рукав хап — і не пускаю. Шарпав, аж доки він камінця не випустив.

— Не даєш ти мені нормально жити, — скаржиться Костик і смикає мене то за вуха, то за хвіст.

Я вдаю, буцімто мені зовсім не боляче, і він швидко забуває, що розсердився за камінь.

А потім ми йдемо на пустир і бігаємо там наввипередки.

Костик завжди хоче бути першим. Тому я ніколи не вискакую далеко вперед. Біжу-біжу, а якщо він залишається позаду, то раптом починаю накульгувати. Костик ураз наздоганяє і переганяє мене.

І тоді він такий радісний, що аж мені радісно стає.

Гасали ми довго, і я навіть не встиг огледітися, що вже зовсім пізно стало.

— Гав! Гав! Гав! — сердито гукаю. Тобто: час додому.

Він сердиться, упирається. Але я рішуче хапаю його за холошу й тягну за собою. Він тільки ноги встигає переставляти.

— Не даєш ти мені нормально жити, Боне,— жалібно пхенькає на ходу.— Пустити ще трохи погуляти.

Але я невблаганний. Бо знаю, що мама давно нас жде. Вона з мене суворо питає.

Отак ми й живемо.

А оце я дізнався, що Костик скоро до школи піде. Дізнався та й зажурився: хто ж там за ним наглядатиме?

Собак чомусь до школи не пускають.

Не сплю ночами, усе думаю: що ж буде з Костиком?..

Михайло Слабошпицький*

Що викликало в тебе посмішку під час читання оповідання?

Від чийого імені ведеться розповідь у творі?

Яким ти уявляєш Костика? А яким — сенбернара Бона? Чи можна назвати хлопчика вихованим? Які слова про це свідчать?

Знайди відповідь у тексті. За допомогою яких слів автор передає тривогу сенбернара за здоров'я Костика?

i

Що більш за все засмутило сенбернара? Знайди відповідь у тексті.

В оповіданні є такі речення: «Ми, сенбернари, мисливські собаки. Ми за котами не ганяємо, ми полюємо на зайців». Так чи ні?

* Про деякі факти біографії Михайла Слабошпицького дізнайся в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Доведіть, що це оповідання — гумористичне. Наведіть декілька доказів.

Як авторові вдалося зробити свій твір смішним?

Підготуйся до переказу оповідання від імені сенбернара Бона.

Повторюю, пригадую, вигадую

1. Пригадай прізвища письменників, авторів гумористичних творів розділу.

2. Чим схожі всі твори цього розділу? Чи можна сказати, що їх об'єднує добрий гумор?

3. Що робить твір гумористичним?

4. Спробуй вигадати власний гумористичний твір — вірш або оповідання.

Для цього:

- пригадай твори із цього розділу;
- згадай, що саме викликало в тебе й твоїх однокласників посмішки, сміх;
- подумай, як авторам удалося насмішити читачів;
- виріши, хто буде героєм твого твору — людина чи тварина;
- вигадай смішну історію про свого героя, запиши її в зошиті, намалюй малюнок.

Не забудь прочитати свій гумористичний твір рідним та друзям!

Ти — молодець!

Тренуюся читати швидко і правильно

зверта́ється	пригорта́в	сми́кнув
верта́лись	скома́ндував	се́рдився
пого́дився	загука́в	одяга́ється
запла́кав	здогада́ється	се́рдиться
набра́вся	вту́питься	упира́ється
простогна́в	почервоні́в	дізна́вся
вжахну́вся	підско́чив	зажури́вся

День надворі білий, білий...

Снігу, снігу сиплеться довкола,
І садів травнева білизна.
Тільки плаче на морозі гола
Під холодним вітром бузина.

Тільки діти витягли санчата
І, б'ючи підборами об сніг,
Мчать веселі весну зустрічати,
Розсипаючи щасливий сміх.

Василь Симоненко

Які картини виникали в твоїй уяві?

Як ти гадаєш, чому, описуючи бузину, поет сказав, що вона «плаче під холодним вітром»? А хто в цьому вірші сміється?

Чому, описуючи зимові сади, автор використав слова «травнева білизна»? Невже він переплутав зиму з весною? Чому поет згадує про весну?

Який цей вірш за настроєм?

Підготуйся до виразного читання вірша Василя Симоненка.

Зимовий бір

Забрів у сніг,
втомився й ліг
та й спить пухкими снами
зимовий бір,
мов чорний звір,
зі срібними рогами...

Володимир Підпалый

Це зовсім інший вірш! Читаєш рядочки і бачиш того втомленого чорного дивовижного звіра зі срібними рогами, який заснув у білому пухнастому снігу.

У вірші чорний звір — це що? Чому роги — срібні?

Цікаво, як автору цього вірша вдалося побачити цю картину?

Із чим або з ким ще можна порівняти зимовий ліс або дерева чи кущі?

У якому темпі треба читати цей вірш? Підготуйся до виразного читання вірша Володимира Підпалого.

Перший сніг

Новину сьогодні зранку
День вчорашній нам приніс:
Білі стріхи, білі призьби,
Біле поле, білий ліс.

Ліс стоїть такий поважний,
Мов дідусь старий та сивий,
Погляда на шлях широкий,
На просторі білі ниви.

Темні сосни та ялини
Простягли далеко віти
І поблискують на сонці,
Снігом-інеєм укриті.

З-між дерев не обізветься
Ні звірина, ані птаство,—
Та кортить санчата взяти
І піти в зимове царство.

Там бадьорістю подихать,
Побродити білим шляхом
Чи із пагорба спуститись,
Пролетіти бистрим птахом!

А опісля в теплу хату
З мандрування повертатись —
І мамусі любій-милій
Всі пригоди розказати.

Олена Пчілка

Спробуй себе у ролі... вчителя! Склади за змістом вірша запитання, які допоможуть зрозуміти образні вислови вірша. Запиши запитання в зошит.

Запропонуй сусіді по парті відповісти за твої запитання.

Січень

Ліс під інеєм дріма.
По землі іде зима.
Входить, пишна і велична,
В крижану господу січня.
Усміхається з-під вій:
— Як живеш, сердитий мій?
Як снігами ти січеш?
Як морозами печеш?
Місяць січень очі мружить:
— Я сердитий, та не дуже.
Землю пухом укриваю,
Щоб не мерзнуть урожаю.
Поробив для дітвори
Гарні ковзанки з гори.
Лиш недбальців-неслухнянців,
Хто загаявсь на гулянці,
Розстіба свого кожуха,
Виставля з-під шапки вуха,—
Тих снігами я січу!
Тих морозами печу!

Тамара Коломієць

Яким ти уявляєш січень із вірша? Опиши його.

Січень каже про себе: «Я сердитий, та не дуже». А ти думаєш, який у січня характер? З якою інтонацією треба читати слова січня?

Який настрій у вірша?

Підготуйся до виразного читання вірша Тамари Коломієць.

Зимовий ранок

Я люблю веселий ранок
холодною зими,
як на двір, на стіни, ґанок
і на шлях за ворітьми
упаде із неба промінь,
дим пов'ється з димарів,
на току підніме гомін
зграя галок і граків.
Сніг ясним кришталем блище,
лютий холод допіка,
сонце вгору плине вище,
та не гріє здалека...

Яків Щоголів

Які картини викликав у твоїй уяві цей вірш? Які слова поета допомогли побачити красоту зимового дня, почути гомін птахів?

Зверни увагу! Вісім перших рядочків вірша — це все одне речення. А скільки картин воно допомагає уявити!

Підготуйся до виразного читання вірша Якова Щоголіва.

Сніжинки

Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води;
легенькі, як пушиночки,
спустилися сюди.

Матуся наша рідная
холодна і суха,
бо дуже змерзла, бідная,
вона без кожуха.

Ми хмарою носилися
від подиху зими,
і весело крутилися
метелицею ми.

Отож її нагріємо,
устелимо сніжком.
Мов ковдрою, накриємо
легесеньким пушком.

Тепер ми хочем спатоньки,
як дітоньки малі,
і линемо до матінки —
до любої землі.

Нехай зимою злючою
вона спочине в сні,
щоб зеленню пахучою
прибратись навесні!

Але вітрець буйнесенький
Жене та крутить нас.
Не дми, не дми,
                    дурнесенький,
Бо вже нам спати час.

Щоб з ниви колосистої
Був добрий урожай —
То й долі променистої
Зазнає рідний край!

Микола Вороний

Як ти думаєш, чому автор вірша Микола Вороний використовує слова *білесенькі, сніжиночки, пушиночки, спатоньки, дітоньки, вітрець, буйнесенький, легесенький, матуся?*

Не зрозуміла, про яку матусю йдеться у вірші?

Який настрій у цього вірша? Який настрій викликав цей вірш у тебе?

Зимовий танок

Дрімає білий ліс,
                         мов чарами повитий,
 А місяць із небес алмази сипле скрізь
 І сяйвом облива
                         зимові сніжні квіти...
 Дрімає білий ліс.

А між кущами зайчики маленькі
 Вже гулянки веселі почали
 І в'ються у танку,
                         неначе пух легенький,
 У тихім морі мли.

І сиві хмароньки у небесах дивують,
 Як гарно зайчики ведуть свої танки,
 І бачить ліс крізь сон,
                         як зайчики танцюють,
 І шепче їм казки...

Максим Рильський*

* Про деякі факти біографії Максима Рильського дізнайся в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Які казкові картини виникали в твоїй уяві завдяки цьому віршу?

Який художній образ, створений Максимом Рильським, тебе найбільше вразив?

Які порівняння використав у своєму творі поет?

Як ти розумієш вираз «А місяць із небес алмази сипле скрізь»? Про які «зимові сніжні квіти» йдеться у вірші?

Що зміниться у змісті, настрої вірша, якщо замість слова *дрімає* ужити слово *спить*?

Як треба читати цей вірш?

Чому поет Максим Рильський дав саме таку назву своєму віршу — «Зимовий танок»?

Мені здається, що всі герої цього вірша танцюють красивий спокійний танок, але кожен по-своєму: місяць розсипає алмази, зайці кружляють у хороводі, сиві хмароньки повільно плывуть у небі, і навіть ліс, який не спить, а дрімає, ледве-ледве, але мелодично ворушить своїми вітами.

Із тобою поділився своїми думками й почуттями Лесик. А які твої враження від вірша? Запиши свої думки у зошит.

Можеш скористатися допоміжними матеріалами:

Під час читання цього вірша мені здавалося, що я бачу...

Мені дуже сподобались образні слова, що використав автор: білий ліс, алмази, сяйво, сніжні квіти, море мли, маленькі зайчики. Як це красиво!

Готуємось до конкурсу читців

Увага! Увага!

Пропонуємо провести у твоєму класі Конкурс читців.

Для цього потрібно:

1. Визначити тему конкурсу. Наприклад, усі вірші можуть бути про осінь або про дружбу. Обговоріть це у класі.
2. Назву конкурсу треба красиво написати на ватмані. Також потрібно оформити кабінет. Хто це зробить? Потрібна команда (3–4 учні).
3. Кожному з вас треба обрати вірш, завчити його і підготуватися до виразного читання напам'ять. Відповідально поставтеся до цього!
4. Обговоріть, як будете визначати найкращих читців. А, може, ви читатимете вірші «для душі» і не визначатимете переможців?
5. Треба скласти програму конкурсу, надрукувати її. Хто це зробить?
6. Оберіть ведучих конкурсу.
7. Чи будете ви запрошувати гостей?

Готуємось до інсценізації творів

Увага! Увага!

Пропонуємо провести у твоєму класі інсценізацію вивчених творів (казок, байок).

Для цього потрібно:

1. Об'єднатися в групи, відповідно до назви твору, що сподобався. Якщо твір великий (наприклад, літературна казка), то можна інсценувати фрагменти твору. Може бути й таке: декілька груп виявлять бажання інсценувати один і той самий фрагмент твору. Обговоріть це у класі!
2. Треба скласти програму конкурсу, надрукувати її. Хто це зробить?
3. Треба виготовити декорації, афіші.
4. Оберіть ведучих конкурсу.
5. Чи будете ви запрошувати гостей?

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом interactive.ranok.com.ua.

Розділ 4

«ВАЖКО БУТИ ЛЮДИНОЮ»: ПРО ЖИТТЯ ТВОЇХ ОДНОЛІТКІВ, ЇХНІ СМІЛИВІ СЕРЦЯ ТА ДОБРІ ВЧИНКИ

Завдяки цьому розділу я дізнаюся про життя своїх однолітків у минулі часи в Україні. Запам'ятаю нові імена.

Як ти гадаєш, а про що нове дізнаєшся ти?

Хлопець з обротью* (Історичне оповідання)

Се діялось понад тисячу років тому.

Печенізькому ханові Курі дуже хотілося захопити Київ, що гордо височів над Дніпром. Вождь кочових розбійників аж язиком прицмокував: «Е-е, царювати в Києві — се володіти найбагатшою країною в світі». Але хан Куря смертельно боявся Святослава — великого князя Київського. А тому чекав вдалої нагоди для

нападу. І таки дочекався. Святослав з військом вирушив у далекий похід на Дунай, і лише стара княгиня Ольга з онуками залишилася вдома. Зібрав тоді хан своїх вояків і оточив місто щільним кільцем — миша не пролізе. Та на заваді ворогам стали високі мури.

— Силою не пробитися — змором візьму, — зло просичав Куря і став чекати. Через кілька днів їстівні запаси в киян скінчилися. У місті почався голод. Усі ці дні стояла княгиня Ольга на городниці. Вдивлялася в далечінь: там, за Дарницькими лісами, воєвода* Претич зі своїм військом. Не знав воєвода, що стольний Київ на краю загибелі.

— Кияни дорогії! — гукнула княгиня Ольга. — Не можемо більше без води бути, голод терпіти! Завтра і позавтра дітей всіх втратимо. А в Княжичах і Бворах наш воєвода Претич стоїть. Хто з вас наважиться віднести йому звістку про біду нашу?

Тиша. Лише чути довкруг дитячий плач і скімлення: «Мамо, води...», «Хліба...». І повторила княгиня:

— Хто зможе сеї ночі пройти між печенігами, переплисти Дніпро і знайти воєводу Претича?

Схудлі, почорнілі голодні люди посхиляли голови. Хто ж пройде, коли вороги день і ніч чатують: стоять плечем до плеча, гострі мечі наставивши. І тоді виїшов з натовпу хлопець. Було йому років 12. Але його карі очі палали звиягою:

— Я пройду!

Знав хлопець печенізьку мову — у полонених навчився. А ще на кмітливість свою покладався. Узяв кошлату, як у печенігів, шапку, вуздечку, що не дзеленчить вудилами — обротьюкою звану.

Спустили сміливця з фортечної стіни у глибокий рів. Тамуючи подих, заліг він між кущами молодії бузини. Придивився. Зовсім близько палають ворожі вогнища. Перегукуються охоронці, вдивляючись у пільму.

Хлопець знав: довго лежати між кущами не можна. Лиш зійде місяць — його помітять. Тож рішуче підвівся і, розмахуючи обротьюкою, пішов між вогні. Осліплений полум'ям і сльозами, що текли від ядучого диму, ненароком наступив на руку печеніжину, що спав.

— Хто такий? — зле озвався чужинець, просинаючись.

— Коня шукаю, — мовив юнак печенізькою, показуючи обротьюку.

Кочівник знов захропів, а кмітливий хлопець чимдуж кинувся вниз, до Дніпра. Сходив місяць, коли юнак увійшов у холодну воду. Похопилися печеніги. Пустили стріли навздогін, але не поцілили. Виплив далеко вниз — мокрий, закоцюблений. При місяці швидко знайшов дорогу і побіг лісовими хащами. Десь у пільмі завиває вовк, гаддя* сичить під ногами. Не зважає — біжить і біжить. Он вже й річка блищить між дерев. Коли перебрів річку Дарницю, помітив невелике вогнище. Якийсь чоловік пас коней.

— Хто ти є? — здивовано запитав пастух.

Хлопець розповів.

— Що ж, сідай ось на коня. Я відвезу тебе. Бо сам ти Претича не знайдеш.

Незабаром обоє дісталися Княжичів. Відшукали воєводу. Хоробрий юнак переказав йому слова княгині Ольги.

...Коли перші промені сонця позолотили мурі Києва, бойова дружина* Претича з'явилася на лівому березі Дніпра.

Було тільки сто дружинників*. А ворогів — чотири тисячі. Та хитрий Претич повелів трубити всім своїм воям* у ріг. Першим кинувся тікати сам хан Куря: перелякався, подумавши, що Святослав повернувся. За ним повіялась уся орда. Хутко щезла. Ніби й не було. Претич зі своїми дружинниками переплив Дніпро на схованих паромах і Боричевим узвозом врочисто в'їхав до Києва. На коні поруч з воєводою їхав сміливий парубок. Низько вклонилася йому стара княгиня Ольга, як безстрашному воїну. Так понад тисячу років тому врятував Київ хоробрий хлопець. Ми не знаємо його ім'я, але він завжди буде для нас відважним юним киянином.

Сергій Плачинда

i

Яким був печенізький хан Куря? Чому він мріяв царювати в Києві? Яке слово, використане автором, показує, що Куря дуже хотів стати правителем міста на Дніпрі?

Знайди відповідь у тексті. Підтвердь словами з тексту, що киянам було дуже важко жити в оточеному ворогом місті.

З яким проханням звернулася княгиня Ольга до киян?

Що нам повідомляє автор оповідання про хлопця, який відгукнувся на прохання княгині Ольги?

Яке речення допомагає зрозуміти, як автор ставиться до сміливого хлопця?

Хто навчив хлопчика печенізької мови: батьки, друзі або полонені?

Що сталося з хлопцем у ворожому стані? Як він знайшов воєводу Претича?

Які хитрощі допомогли Претичу перемогти хана Курю?

Які з прислів'їв найбільше відповідають змісту оповідання?

Чия відвага, того й перевага.

Взявся за гуж, не кажи, що не дуж.

І сила перед розумом никне.

Спостерігаю, аналізую, роблю висновки

Прочитай плани, складені за змістом оповідання.

План 1

1. Печенізький хан Куря хоче захопити Київ.
2. Княгиня Ольга звертається до киян із проханням.
3. Люди бояться.
4. Сміливий хлопець.
5. Хлопець наступив на руку печеніжину.
6. Хлопець знаходить воєводу Претича.
7. Хитрий воєвода Претич врятовує Київ.

План 2

1. Підступні наміри хана Курі.
2. Прохання княгині Ольги.
3. Сміливця знайдено!
4. Хитрість хлопця.
5. Воєвода Претич врятовує Київ.

Чим плани схожі, а чим різняться? Який план, на твій погляд, є найбільш удалим?

Уяви, що ти художник. Яку ілюстрацію до оповідання «Хлопець з обротською» ти намалюєш? Опиши свій малюнок.

Чи можливо з назви твору зрозуміти, про що він?

Важко бути людиною (Оповідання)

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежав у долині за кілька кілометрів до села. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві. Де й узялися сили. Відійшли на кілометр від хутірця, Марійка тут і згадала:

— А ми ж не подякували жінці за воду.

Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

— Що ж... — каже Роман, — це не велика біда. Жінка вже й забула, мабуть. Хіба варто повертатися через таку дрібницю?

— Варто,— наполягає Марійка.— Хіба тобі самому не соромно перед собою, Романе?

Роман усміхнувся. Видно, що йому не соромно.

— Ви як хочете,— каже Марійка,— а я повернуся й подякую...

— Чому? Скажи, чи ж обов'язково це зробити? — питає Роман.— Адже ми так потомилися...

— Бо ми люди... Якби ми були телята, можна було б і не вертатися...

Вона рушила до хутірця. За нею пішли всі.

Роман постояв хвилинку й, зітхнувши, теж поплівся за гуртом.

— Важко бути людиною...— сказав він.

Василь Сухомлинський

i

Із ким зустрілися діти на хуторі? Чи були вони чемними?

У чому різниця між поведінкою Романа та Марійки?

Чому оповідання називається «Важко бути людиною»?

Яке прислів'я найбільше відповідає змісту оповідання?

Хто людям добра бажає, той і собі має.

Совість спати не дає.

Треба нахилитися, щоб із криниці води
напитися.

Раз добром налите серце вік не прохолоне.

Добре діло твори сміло.

Підготуйтеся розіграти це оповідання за ролями.

Доброго вам здоров'я, дідусю (Оповідання)

Біля школи живе старий чоловік, дід Іван. Немає в нього нікого ні рідних, ні знайомих. Було два сини — й ті загинули на фронті. А дружина померла недавно.

Щодня приходиться дід Іван до школи по воду.

— У шкільному колодязі дуже смачна вода, — каже він сусідам.

Як тільки дідусь підходить до колодязя, до нього підбігають діти.

— Дідусю, давайте допоможемо вам витягти води, — кажуть вони.

Дідусь усміхається, не встигне й відпочити біля колодязя, як відро вже повне.

— Доброго вам здоров'я, дідусю! — щебечуть діти. Ці слова звучать для діда прекрасною музикою. Від них на серці стає тепло й радісно.

Ось і зараз вийшов дід Іван з хати та й сів на лавці біля тину. Сидить і прислухається. До чого ж він прислухається? На шкільній садибі пролунав дзвінок. Дідусь бере відро й іде по воду. Як хочеться йому почути гарячі слова:

— Доброго вам здоров'я, дідусю!

Василь Сухомлинський

Де відбуваються події твору?

Чому саме до школи кожен день приходив дідусь? Як ти розумієш слова «Ці слова звучать для діда прекрасною музикою»? Чому в передостанньому реченні автор ужив слово *гарячі*? Що змінилось би, якби було так: «Як хочеться, щоб діти з ним привіталися»?

Знайди в тексті зачин і кінцівку.

У яких словах оповідання висловлено його основну думку?

Пустощі (Оповідання)

Михась причинив за собою двері й, почепивши на руку торбинку, вийшов на сходи. Але, ступивши кілька кроків, зупинився біля сусідських дверей. Відшукав дзвінок із табличкою «Кравченко», озирнувся, натиснув на кнопку і щодуху припустився (або прожогом кинувся) по сходах. Він знав: за хвилину двері відчинить бабуся в окулярах, у старенькому халаті. Потім переступить поріг, подивиться вниз, угору, — і лагідна усмішка згасне на її обличчі.

«І чого вона завжди всміхається, як відчиняє двері?» — вже вкотре подумав Михась.

Дзвонити до Кравчихи — так прозивали в будинку стару — вже стало в нього звичкою. Спускаючись сходами, він не минав нагоди зайвий раз потурбувати її. Навіть свого друга Костя, що жив поверхом вище, теж навчив.

Купивши в крамниці хліба, ковбаси і макаронів, Михась неквапом повернувся додому.

— Ось,— сказав він матері, викладаючи покупки на стіл.

— Знаєш, Михасю, доведеться тобі ще раз спуститись,— сказала мати.— Зовсім забула: купи ще цукру і сірників. Наталя Федорівна просила, а я заклопоталась і забула.

— Це та Кравчиха з чотирнадцятої квартири? Хай сама собі купує,— набурмосився Михась.— Вона колись нашого Пушка хотіла палицею стукнути.

— І добре б зробила, бо через нього і пройти в під'їзді не можна. А як забачить у кого палицю в руках, так і кидається, мов скажений. Отож не сперечайся, купи і занеси їй.

Повертаючись з крамниці Михась не поспішав. «Нічого з нею не станеться, зачекає...» І довго пробавдикував з хлопцями на подвір'ї.

Піднявшись нарешті до дверей Кравчихи, він трохи постояв, розглядаючи її дзвінок, наче вперше бачив, натиснув кнопку. Тиша. Ані звуку. Він ще раз подзвонив і збирався вже йти додому, як десь далеко,

з глибини квартири, зачовгали старечі кроки, і двері повільно одчинилися. Це була вона, стара Кравчиха, в тому ж таки незмінному халаті, з незмінною усмішкою на обличчі.

— Ось мама вам передала,— сказав Михась, чомусь соромлячись признатись, що сам ходив до крамниці.

— Проходь,— лагідно мовила стара, пропускаючи його в квартиру.— У тебе добра мама, спасибі їй, не забуває мене.

«Сам знаю, що добра»,— хотів був відказати Михась. Та устрямати зі старою в розмову не став. Бо ще причепиться — не відстане. Вони, старі,— балакучі.

Він швиденько поклав на стіл пачку цукру, дістав з кишені сірники і, щось пробурмотівши до Кравчихи у відповідь на подяку, вийшов з квартири.

А ввечері знову мав клопіт: прийшла Кравчиха і просить матір знайти їй фотокартку онука.

— За диван упала. Палицею не дістану, а диван відсунути не здужаю,— сумно казала стара.

— Не журіться. Зараз знайдемо вашого онука. Ану, Михасю, допоможи Наталі Федорівні.

— Я уроків ще не зробив,— почав огинатися Михась.

— Нічого, встигнеш.

Біля своїх дверей Кравчиха довго тиццала ключем у шпарку,— все ніяк не могла потрапити.

— Дайте-но я,— не витримав Михась.

— Окуляри забула в хаті, та й руки вже не ті,— наче виправдовуючись, мовила Кравчиха.

В кімнаті вона зупинилась біля накритого жовтим килимком дивана.

— Ось там, за спинку впала.

Михась відсунув столика, що стояв поруч з диваном, потім диван і дістав невеличку фотокартку в коричневій рамці. Це був юнак у морській формі, з веселим обличчям і зовсім не схожий на свою бабусю.

— То він ще як в училищі був. А коли скінчив, одразу поплив навколо світу. Давно я не бачила його. Все жду, ось-ось має повернутись.

— А в яких країнах він був? — для годиться спитав Михась.

— У багатьох. У Туреччині, Індії, Китаї, на якихось островах — забула вже, як звуться. В Америці. Ось зараз я покажу його листи.

Стара принесла чорну лаковану шкатулку, дістала з неї стосик перев'язаних вузьенькою стрічкою листів.

«Марки! Яких тільки марок тут нема!» — майнуло в Михасевій голові. Він аж зашарівся од такого нежданого скарбу.

— Наталю Федорівно, — схвильовано попросив він, — а можна мені взяти марку? Я збираю їх...

— Бери, любий, бери. Тільки конвертів не псуй: бережу я онукові листи. Загинув у мене син, Петрусів батько... — зітхнула важко і додала:

— Бери, які до вподоби.

Довго просидів Михась того вечора у Кравчихи, старанно відліплюючи марки для своєї колекції.

А через кілька днів на сходах перестріла його Наталя Федорівна і каже:

— Добре, що тебе побачила. Одержала зараз від Петруся листа, дрібно так написано, наче маком посіяв. В тебе очі зіркіші. Може, прочитаєш?

Зайшли до кімнати.

— Ось він, лист,— сказала Наталя Федорівна, якось уся причаївшись.

Михась вийняв з конверта складений удвоє аркушик, розгорнув і почав читати. Петро писав, як вони, повертаючись на Батьківщину, попали в шторм, як дві доби не спали... Але все скінчилося добре, і от припливли в Одесу.

Слухаючи, старенька охкала, витирала хусточкою сльози, і на обличчі, наче хвилі того неспокійного океану, ходили зморшки: то зберуться біля рота, то біля очей, то на лобі...

І раптом хтось подзвонив. Наталя Федорівна стрепенулась. Добра, лагідна усмішка знову заграла на старечому обличчі.

— Може, то він...— зраділа, силкуючись піднятися з дивана.

Михась підхопився, випереджаючи стару, і побіг відчиняти двері. Але за дверима нікого не було. Лише легкий шелест ніг долинав з нижнього поверху.

— Стій! — гукнув він і шугонув униз по сходах.

Через кілька хвилин Михась повернувся захеканий, із червоною правою щокою, без ґудзика на сорочці.

— Хто це? — нетерпляче спитала Наталя Федорівна.

— Це... це якийсь чоловік помилився квартирою,— сказав Михась і сів дочитувати листа.

Олег Буцень

Який епізод оповідання тебе найбільше вразив? Чому?

Чому Михась натискав на кнопку дзвоника сусідки Наталі Федорівни щоразу, коли спускався сходами?

Яким автор змальовує хлопчика на початку оповідання? Від кого ми дізнаємося першу інформацію про бабусю Наталю Федорівну? Як Михась ставився до неї?

Чи можна стверджувати, що він ставився до сусідки дуже погано?

Коли Михась змінив своє ставлення до Наталі Федорівни? Чому?

Чому Наталя Федорівна відчиняла двері своєї квартири з постійною посмішкою?

Автор оповідання нічого не каже про те, чому Михась повернувся до бабусі із червоною щокою та без гудзика на сорочці. Що ж трапилося?

У цьому оповіданні головний герой — хлопчик Михась, другорядні персонажі (хоча й дуже важливі) — бабуса Наталя Федорівна й мати Михася. А навіщо Олег Буцень увів у своє оповідання ще й хлопчика Костя, друга Михася? Про нього ж тільки одне речення написано — «Навіть свого друга Костя, що жив поверхом вище, теж навчив». Навіщо він в оповіданні?

Подумайте, як змінювався образ Михася протягом оповідання.

Над чим змушує замислитися цей твір? Поясни назву оповідання.

Спостерігаю, аналізую, роблю висновки

Ознайомся з планом, наведеним нижче. Що в ньому потрібно змінити, щоб за ним було добре переказувати?

1. Поганий хлопчик.
2. Добра бабуся.
3. Гарний хлопчик.

Склади вдома свій план до оповідання Олега Буценка. Підготуй за ним переказ.

Бджола з дідової пасіки

(Оповідання)

Біля криниці стояла величезна дубова діжка. Час від часу в неї наливали води, щоб нагрівалася на сонці. Щодня Варочка набирала з діжки літепла*, поливала квіти та вишеньки коло хати.

Варочка зачерпнула води й несла до палісадника. Зирк на відеречко, а там бджола плаває.

Варочка поставила відерце й почала розглядати бджолу. Чи скупатись їй захотілось, чи води напитися? Бджола борсалася у воді, намагалася змахнути крильцятами, та вони намокли, і нічого з тих силкувань не виходило. Еге, вона не злетить, ще й потонути може!

Але Варочка боялася навіть доторкнутися до бджоли: ще вжалить. І тоді вона загукала:

- Дениску-у! Сюди скоріше!
- Ну чого там? — почулося звідкілясь згори.
- Тут бджола...

— Оце здивувала! Хіба я бджоли не бачив? Он їх скільки літає.

— Ой, тоне! — закричала Варочка.

Дениско шурхнув з вишні, де він збирав ягоди на вареники. Плутаючись у картоплинні, підбіг до Варочки.

— Хто тоне? Де?

— Бджола... у відеречку.

Дениско — хлопчина метикуватий. Знайшов трісочку і вихопив нею бджолу.

І що тепер з нею робити? — подививсь на Варочку, що ніяк не могла заспокоїтись.

— Це, мабуть, діда Оксена бджола. З його пасіки. Давай віднесемо йому!

Дід Оксен сидів за столиком під старою грушею, щось стругав.

— Ваша? — Дениско розчинив коробочку, в якій повзала бджола.

Пасічник вийняв з кишені окуляри, примружився.

— Авжеж, моя! Свою худібку я завжди впізнаю.

Діти розповіли йому, як врятували бджолу.

Дід слухав і тільки примовляв:

— Ну ж рятівники! Оце я розумію!

Потім пригощав їх медом — сотовим, пахучим. Варочка й Дениско смакували, дід Оксен дивився на них. А бджола тим часом вибралася з коробочки, поповзла по столу. І раптом злетіла, та високо здійнятися не змогла, сіла дідові на бороду.

Пасічник не займав її.

— Нехай зігріється.

Коли бджола почала метушитися, дід виплутав її з бороди, посадив на широчезну долоню. Бджола продзижчала щось, зблиснула золотою цяткою над столиком і зникла в грушевому верховітті.

— Лети та збирай мед для Варочки й Дениска! — промовив дід Оксен.

— Тільки гляди ж не купайся більше! — додала Варочка.

Василь Чухліб*

Якими Василь Чухліб змальовує Варочку й Дениска? Які риси характеру притаманні Варочці, а які — Денискові? Яким був дідусь Оксен?

Дениско швидко вихопив бджолу із води пальцями і поклав у коробочку. Так чи ні?

Які ілюстрації можна намалювати до цього оповідання?

Прочитайте в особах діалог Варочки й Дениска.

* Про деякі факти біографії Василя Чухліба дізнайся в Біографічному довідничку в кінці підручника.

Повторюю, пригадую, вигадую

1. Пригадай назви творів розділу та їхніх авторів.
2. Які твори тебе найбільш вразили? Чому?
3. Епізоди з яких творів запам'яталися тобі найбільше? Чому?
4. Над чим спонукають замислитися твори Василя Сухомлинського?

5. Чи траплявся у тебе в житті випадок, яким ти пишаєшся? Можливо, тобі доводилося підтримати когось добрим словом, ділитися чимось із другом і незнайомою людиною, допомагати рідним, захищати або навіть рятувати когось.

Чи є на твоїй совісті такий учинок, який не дає тобі спокою і досі? Чи вдалося тобі виправити свою помилку?

Про який випадок або вчинок ти можеш або хочеш розповісти? Уяви, що ти — письменник і пишеш оповідання для маленьких дітей, наприклад, для вихованців дитячого садочка. Подумай ось над чим:

- про що саме ти будеш розповідати, якою буде назва твого оповідання;
- від чийого імені йтиметься розповідь;
- із чого ти почнеш свою розповідь;
- чого навчить твоє оповідання.

Склади усну розповідь або виготуй власну маленьку книжку-саморобку.

Тренуюся читати швидко і правильно

обро́тка	прицмо́кував	нава́житься
во́гнища	чека́в	посхиля́ли
печені́ги	дочека́вся	поверта́лися
коло́дязь	оточи́в	щебе́чуть
дрібні́ці	просича́в	хо́четься
скаржи́ться	бджола́	ді́жка

Розділ 5

«НЕБАЧЕНІ СВІТИ»: ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ ТА ПОВІСТІ-КАЗКИ СУЧАСНИХ АВТОРІВ

Літературні казки я читав раніше. А нещодавно з'ясувалось, що серед сучасних письменників теж є казкарі. Думаю, що з ними також буде цікаво познайомитися.

А які твої сподівання?

Слон на ім'я Гудзик (Оповідання)

Звичайно, у кожної людини є таємниці. Яся теж мала секрет і знала, що ніколи й нікому про нього не розповість. Бо все одно їй ніхто не повірить. І справді, хіба можна уявити, що одного ранку дівчинка раптом знайшла під кущем бузку маленького слоника? І не подумайте, що цей слоник був іграшковий. Ні! Ясин слоник був живий-живісінький. І все у нього було, як у справжнього слона: вуха, схожі на лопухи, довгий

хобот і тоненький хвіст. От тільки у Гудзика (згодом виявилося, що звать слоника саме так) все було малесеньке, і сам він спокійно вмщався у кишені Ясиної курточки. Але найголовнішим було те, що Гудзик умів вигадувати найцікавіші у світі пригоди. Якщо ви разом із дівчинкою Ясею хочете долучитися до пригод неймовірно веселого й винахідливого слона Гудзика — прочитайте цю книжку.

— Ясочко, ти вже заплела коси? — запитала бабуся, почувши, що онука зібралася надвір.

Але Яся у відповідь тільки мугикнула щось нерозбірливе і швидко вибігла з квартири. Адже найбільше у світі дівчинка не любила заплітати свої довгі золоті коси. Насправді коси в неї були русяві, але на сонці вони починали мінитися й виблискувати золотою барвою, і, напевно, тому усі родичі й знайомі називали Ясю Золотою Дівчинкою.

Щиро кажучи, Ясі коси вже добряче набридли: заплітати їх щоранку страшенно не хотілося. Якби ж вона знала, які дивовижні й таємничі події розпоч-

нутьса саме через її незаплетені коси, мабуть, того весняного ранку вона б послухалася бабусю.

А втім, хтозна, адже тоді б вона не познайомилася...

Отже, почнімо все спочатку. Вибігши з під'їзду, Яся одразу ж підійшла до маленького кіоска, розмальованого усілякими смакотами, і попросила в огрядної продавщиці:

— Будь ласка, мені дві кульки сунічного морозива у вафельному ріжку!

Потім, замружившись від задоволення, почала їсти морозиво і роздивлятися квітучий кущ бузку, що саме вкрився чудовими фіолетовими кетягами. Бузок пахнув так ніжно й солодко, що Яся нахилилася низько-низько над рясними суцвіттями і почала вдихати отой чудовий весняний запах.

Та що це? Довгі пасма золотавого волосся зачепилися за старі сухі гілки, і Яся заплуталася у бузковому кущі, як муха в павутинні.

— Ой-ой-ой! — запхінькала дівчинка й спробувала виплутатися.

Коли їй вже майже пощастило це зробити, вона завмерла від переляку. Яся побачила, як у траві під кущем ворухнуться щось сіре й маленьке.

Спершу вона подумала, що то мишка. І вже навіть хотіла закричати тоненьким пронизливим голосом, як це роблять усі дівчата, побачивши мишу.

Але раптом Яся розгледіла схожі на лопухи вуха, товсті ноги-стовпчики і довгий хоботок, який довірливо потягся до її руки. То був маленький, завбільшки з рукавичку, слоник.

Раз! І Слоник спритно вихопив у дівчинки недоїдений вафельний ріжок з морозивом, швиденько запхав його у рота й апетитно захрумкотів, тупцяючи від задоволення.

Яся мимоволі засміялася, а коли малий ненажер перестав плямкати, взяла його на руки, обережно поклала до кишені і понесла додому.

Видно було, що слоник не мав нічого проти того, аби познайомитися з Ясею ближче.

— Цікаво, а що їдять слони? — вголос подумала дівчинка, коли вже тихенько, щоб не побачила бабуса, занесла слоника до своєї кімнати.

— Слони їдять усе! До речі, мене звуть Гудзик, і надалі прошу звертатися до мене саме так.

Яся навіть не здивувалася, що слоник уміє розмовляти, адже одразу зрозуміла, що Гудзик — чарівний.

— Ну добре, тоді посидь тут тихенько, а я піду щось пошукаю на кухні.

Яся поклала Гудзика в іграшкове ліжечко, що стояло в кутку кімнати, накрила його ковдрою і вискочила з кімнати.

Чомусь їй здавалося, що слоник страшенно зголоднів. Не дарма ж він так пожадливо з'їв морозиво. Вона притягла дві булочки, халву, кілька бананів, п'ять зефірин і пакетик чіпсів.

Гудзик вистрибнув із ліжечка, як пружина, витягнув свій довгий хоботок, і Ясі здалося, що слоник просто всмоктав у себе всю їжу, наче пилосос.

— Нічого собі апетит! Добре, що ти такий маленький, а то б я тебе не прогодувала. Ой, ти що, і упаковку від чіпсів проковтнув?

— А тобі що, шкода?! До речі, упаковка була дуже смачна — свіжа й хрумкотлива,— задоволено промовив слоник.— А тепер, коли я вже наївся, настав час трохи погратися. Ти які ігри любиш найбільше?

Тільки-но Яся зібралася відповісти, що найбільше любить гратися з лялькою Марусею — розповідати їй різні фантастичні історії, годувати з ложечки і вкладати спати,— як Гудзик підскочив на місці, кілька разів перевернувся в повітрі і вигукнув:

— А я люблю гратися у старовинну слонячу гру, яка зветься «упіймай слона за хвіст!».

— А що ж тут цікавого? — здивувалася дівчинка.— Ну, вхоплю я тебе за хвоста, а що далі?

— От коли вхопиш, тоді й дізнаєшся,— хитро промовив слоник і кинувся навтьоки.

Дівчинка крутилася по кімнаті мов дзиґа, вимахувала руками, намагаючись упіймати верткого Гудзика. Але він щоразу вислизав з Ясиних рук, дріботів товстенькими ніжками по підлозі і вмить опинявся в іншому кутку кімнати.

— Попався! — радісно закричала дівчинка, коли врешті вхопила слоника за хвоста.— А що тепер робити?

Слоник перевів подих — він таки добряче захекався, поки тікав від дівчинки,— а тоді поважно сказав:

— Тепер, за правилами нашої гри, хто переміг, має виконати будь-які три бажання переможеного.

— Гей, Гудзику, ти щось наплутав! Усе має бути якраз навпаки — це ти маєш виконувати мої бажання.

— Привіт! Цікаво, хто краще знає слонячі правила — ти чи я? — образився слоник.

Яся злякалася, що він взагалі може розсердитися і піти геть, тому швидко згодилася:

— Ну, звичайно, ти! А що ти хочеш, щоб я зробила?

Слоник замружився, хвилинку промовчав, а потім дуже тихо сказав:

— Я хочу, щоб ти зробила зиму.

— Та ти що, жартуєш?! — засміялася Яся.— Я ж не чарівниця. Як у травні я можу зробити зиму?

— От бачиш, знову ти все псуєш! Хіба так граються? Поглянь, як треба.

Слоник тричі змахнув вухами-лопухами, тричі підстрибнув на місці, а потім легенько торкнувся хоботом Ясиної руки.

— Тепер починай чаклувати. Чари здійсняться тільки тоді, коли ми все робитимемо разом. Адже я жодного разу не бачив, як святкують Різдво й Новий рік. А моє бажання зветься: Різдвяна казка.

Леся Воронина

Чому всі родичі та знайомі називали Ясю Золотою Дівчинкою?

Від чийого імені ведеться розповідь у творі?

а) Слоника Гудзика; б) автора; в) дівчинки Ясі.

Завдяки чому з Ясею відбувалися таємничі події? Як автор описує слоника? На кого він був схожий? Знайди відповідні речення в тексті.

Яке незвичайне бажання було у Гудзика?

Визначте жанр прочитаного твору.

- а) Це оповідання;
- б) фольклорна казка;
- в) літературна казка.

Якими ти уявляєш собі героїв цього твору? Опиши їх та намалюй.

Якщо тебе зацікавив уривок із казки Лесі Ворониної, знайди книгу з цією казкою в бібліотеці або попроси почитати у друзів. Pozнайомся також з іншими книгами цієї письменниці.

Намагайся дізнатися більше! Знайди інформацію про твори Лесі Ворониної.

Казки дракона Омелька

Вступна казочка про Омелька

Був собі Омелько. І був він драконом. Понад усе на світі, навіть більше за млинці з суніцями, любив Омелько вигадувати казки.

Та була одна заковика: драконові бракувало слухачів, бо щойно він підкрадався до когось, аби розказати казку, усі верещали: «Дракон!» — і втікали.

Не було такого звіра, який сів би і спокійно вислухав бідолашного Омелька від початку до кінця.

Добре, що мав дракон жінку, драконицю Килину, от вона й вислуховувала всі чоловікові оповідки.

Якось Омелько вигадав нову казку, прийшов на кухню до жінки та й каже:

— Килино, а почуй-но, любасю, яку дотепненьку казку я намудрував: «Були собі...»

— Одчепися! — пирхнула дракониця.

Килина ще відучора приндилася на чоловіка, бо він розтоптав квітничок біля їхньої печери — біг розказати нову казочку, перечепився об задню свою лапу та й тюхнувся носом у мальви.

— Одчепися кажу! Витолочив усі мальви, а тепер хочеш, щоб і млинці попригорали! Розкажуй свої небилиці комусь іншому, а мене не руш!

— Та однесеньку, Килинонько, коро-те-е-сеньку.

— Ану,— спалахнула Килина, пускаючи ніздрями бурі димки,— не роздраконюй мене, чоловіче, бо!..

— Ой, мене вже нема,— прискоромовив Омелько і вискочив з кухні. Він бо знав: коли вже жінка пускає бурі димки — ховайся! Якби ще сині, то можна говорити, а бурі — гаплик, не варто й сіпатись.

Спочатку Омелько спробував розказати казку самому собі, однак було геть нецікаво слухати те, що знаєш напам'ять.

Дракон мало не плакав.

Від переживання Омелькові підскочила температура. З пащі так і пашіло вогнем, луска розжарилась майже до червоного, а килимок під ногами вже почав скручуватись у трубочку.

«Гай-гай,— подумав Омелько,— зараз ще нароблю в хаті пожежі!»

Він вискочив з дому і помчав до річки, щоб сполоснутися й охолонути.

Омелько біг край лісу і розпалювався щодалі більше: під ногами вже спалахувала трава, а з ніздрів так і сипали снопи іскор.

Аж раптом дракон побачив, що на узліссі пасуться лосі.

«О,— подумав Омелько,— зараз я розкажу їм свою казочку...»

— Здоровенькі були, лосики,— на ходу привітався Омелько, вергаючи страшний вогонь,— а послухайте-но...

Та лосі нажахано презирнулися і галапом дремнули до річки — подалі від дракона, під яким горіла земля.

— Та послухайте, лосики, зупиніться на хвиличку!.. — гукав Омелько, біжучи за ними, однак лосі не спинялися і мчали прямо до води.

На березі сиділи жаби. Вони дружно співали.

— О, жаби, звіддаля загукав Омелько,— спиніть-но мені цих лосів! Тримайте їх! Хвилиночку уваги — зараз я вам усім щось розкажу!..

Але, забачивши лосів, що мчать простісінько на них, а надто Омелька, який димить-іскриться, жаби злякались і з булькотом лягнулись у воду. За ними стрибонули лосі, а вже за лосями шубовснув сам Омелько. Над річкою здійнявся густий стовп пари.

Омелько випірнув і виліз на берег. Він трохи пострибав на лівій нозі, щоб вилилась вода з правого вуха. Потім пострибав на обох — не для вух, просто він любив стрибати.

Лосі, відпирхуючись, теж вилізли на берег, але на протилежний, і хоч Омелько вже охолов, вони не квапилися перепливати назад, вдаючи, що сушать на сонці роги. А жаби зовсім не випірнули.

— Горопашний я, безталанненький, — бідкаючись, брів абикуди мокрий Омелько, — усі мене бояться, усі від мене сахаються, а в мене душа добресенька, а я ж лише казочку хотів оповісти...

Отак ідучи, Омелько й не помітив, як сполохав зграйку зайців, що гралися у квача. Та одне, найменше, не втекло.

— А ти хіба не боїшся мене? — здивовано спитав Омелько.

— Бо-боюся, — чесно призналося зайчєня, — але дуже хочу послухати казочку. Бо я найдужче в світі люблю казки.

— Навіть дужче за млинці з суніцями?

Зайчєня кивнуло, хоча ніколи в світі й не куштувало тих млинців.

— Ну, то слухай, — Омелько обережно, щоб не зачепити зайчєня вогнем, прокашлявся і почав свою оповідь: «Були собі...»

— А можна ще однєньку? — несміливо спитало зайчєня, коли казочка скінчилася.

— На здоров'ячко, — радо погодився Омелько й розказав ще одну казочку. А потім ще однєньку, і ще...

Сідало сонце — і Килина почала хвилюватися: Омелька й досі не було вдома, а вона боялася, щоб він сам ходив поночі.

Словом, дракониця так розхвилювалася, що навіть перестала сердитись на чоловіка і вирішила його розшукати. Бо ж, зрештою, Омелька вона любила більше, ніж квіти.

Килина знайшла Омелька неподалік річки. Він сидів на траві й захоплено розказував казочку, а біля нього вмостилося маленьке зайченя і захоплено слухало. А з-за верболозу сторожко визирали лосі й жаби — їм теж кортіло казочки.

— Омельку,— лагідно покликала Килина,— годі вже казочок, ходімо вечеряти.

— То, може, зайченя запросимо? — несміливо запропонував Омелько.

— Чому тільки зайченя? Я всіх запрошую. Ану, виходьте звідти! — гукнула вона лосям і жабам.— Гайда до нас на млинці з суніцями.

Лосі й жаби засоромлено вийшли з-за кущів.

— Ні, ці не підуть,— запевнив дружину Омелько,— вони мене бояться.

— Ніскі-кі-кілечки не боїмося! — заперечили жаби.

— Вже не бояться? — зрадів дракон.— То це вже чудово!

— А ми не боялися,— буркнули жаби,— нас просто мама обідати покликала.

— А ви підете? — спитала Килина в лосів.

— Підемо,— тихо промовили лосі.

Їм було соромно, що злякалися такого доброго дракона, але ж так кортіло скуштувати млинців із суніцями.

Доки йшли до Омелькової печери, вже почало смеркатися.

— Ще далеко? — спитало зайченя. — Бо мені в темряві страшно робиться.

— Нема чого боятися, — пхинькнула одна із жаб, — темрява зовсі не страшна, вона просто темна.

— Це зовсім не дивно, що мале боїться. Його ж самого он жменька, а темрява — величе-е-зна. — Омелько взяв зайченя на руки, щоб воно не боялося. — Та що тут і казати, коли буває, що й сама ніч боїться темряви.

— Ніч? — не втримався котрийсь із лосів. — Ніколи не чув такого.

— І ми не чули, — квакнули жаби.

— Ну, сказав Омелько, — то послухайте мою казочку.

Сашко Дерманський

Чи викликали події, описані в казці, посмішку у тебе?
Що саме заставило тебе посміхатись?

Як звали жінку дракона Омелька?

а) Катерина; б) Килина; в) Галина.

Що було кумедного в розмові Омелька та Килини на початку «Вступної казочки про Омелька»?

Від чого в Омелька піднялася температура? Чому Омелько побіг до річки?

Знайдіть у тексті казочки слова, що вживає автор, описуючи, як лосі та жаби ховалися від Омелька.

Як ти думаєш, чому саме маленького зайчика автор обрав на роль того, хто не злякався Омелька? Що допомогло зайчику перебороти страх перед страшним і величезним драконом?

Яким автор зображує дракона? А його дружину?

Яким ти уявляєш собі Омелька? Що можна сказати про його характер?

Про що розповідається в творі?

а) Про те, як звірі боялися дракона;

б) як дракон частував млинцями гостей;

в) як дракон любив розповідати казки.

Якщо тебе зацікавив уривок із казки Олександра Дерманського, знайди книгу з цією казкою в бібліотеці або візьми у друзів. Pozнайомся також з іншими книгами цього письменника.

Намагайся дізнатися більше! Знайди цікаві факти про твори Олександра Дерманського.

Країна Сонячних Зайчиків

(Уривок із повісті-казки)

...Веснянка... бачив перед собою дивне дзеркало, що світилося жовтуватим світлом. Якась невідома сила тягла Веснянку до цього дзеркала. Він підійшов до нього впритул. Просто перед очима хлопчика виблискувало гладеньке дзеркальне скло. Але якийсь таємничий голос шепотів Веснянці: «Йди, йди вперед!» Підкоряючись цьому голосові, хлопчик ступив крок і мимохіть зажмурився, думаючи, що от-от стукнеться лобом у скло. Але ні! Він легко пройшов крізь дзеркало, немов крізь одчинені двері. І йшов, і йшов далі. Втім, навряд чи можна було сказати, що він ішов. Переступаючи ногами, він ніби летів, плив у повітрі без будь-якого напруження та зусиль. Тіло його було легке, невагоме, як уві сні. Спочатку Веснянка нічого не міг побачити перед собою. Він рухався в якомусь жовтому, золотистому тумані.

Потім цей туман поволі розсіявся і Веснянка побачив Країну Сонячних Зайчиків.

Хлопчикові здалося, що він потрапив у величезний незвичайний квітник.

Ніколи в житті він не бачив такої сили-силенної квітів одразу і таких різних. Та деінде це було й неможливо. Навіть у найбільшій оранжереї найкращого ботанічного саду. Тому що поряд з першими тендітними квітами весни — пролісками — тут росли пізні осінні айстри та хризантеми, що цвітуть аж до самих морозів.

Усі квіти, які тільки є в природі, квітували тут одночасно. Стрункі гордовиті іриси й сором'язлива матіола, що розгортає свої пелюстки й починає пахнути лише в темряві. Самозакохані нарциси та скромні чорнобривці. Розкішні ясно-червоні канни і непомітна кімнатна примула. Тендітна болотяна незабудка мружила свої голубі оченята поряд з мужнім едельвейсом, що живе високо в горах у захмар'ї і не боїться ні вітру, ні холоду. Барвисті братки виглядали з-за пишних півоній, а садові ротики кумедно відкопювали рожеві губи. І тихенько здригалися сріблясті дзвоники конвалій... На перший погляд здавалося, що квіти ростуть тут безладно, як у лісі або в полі. Та коли Веснянка придивився, то побачив, що, переплітаючись між собою, квіти утворюють надзвичайно химерні будиночки — з вікнами, з дверима, з красивими ґаночками та верандами. Саме в цих квіткових хатинках і жили сонячні зайчики.

Веснянка зупинився біля першої хатинки. За невисоким парканчиком із стокроток починався квітковий сад. Уздовж доріжок, посипаних жовтим пилком, рівними рядами виструнчилися рожі, лілеї, троянди, гладіолуси, жоржини. Під ними, немов кущі під деревами, росли фіалки, підсніжники, настурції. А в глибині саду, на березі невеликого дзеркального озера, посеред якого виднілася плавуча альтанка з латаття, стояв будиночок. Точніше, не стояв, а ріс будиночок. Тому що це був великий кущ жасмину, віти якого химерно сплелися й утворили стіни, вікна, дах і навіть вежу над дахом, а на її вершечку, ніби флюгер, погойдувалась на тоненькій ніжці біла квітка. На вікнах були мереживні занавіски з конвалій, а за підвіконня правили чорнобривці. Веранда була з волошок. На веранді, розсівшись у кріслі з м'якої пухнастої хризантеми, дрімав старий сонячний заєць. Сонячна зайчиха в білому серпанковому фартушку квіткою конюшини підмітала підлогу. Від озера долинали крики і дзвінкий заячий сміх. Там на трояндових пелюстках, як на човниках, каталися по воді меткі сонячні зайченята, мабуть, такі ж пустотливі, як і всі дітлахи.

Веснянка нерішуче стояв біля хвіртки. Йому хотілося зайти, але він був вихований хлопчик і добре знав, що в незнайомий дім не можна заходити не постукавши. А стукати не було куди.

Раптом він помітив, що біля веранди росте синій лісовий дзвоник, від якого тягнеться до хвіртки легка тоненька павутинка. Веснянка здогадався й обережно торкнув павутинку. Одразу ж залунав приємний

малиновий дзвін і чотири братки, що правили за хвіртку, схилили свої голови до землі, пропускаючи хлопчика. Назустріч, привітно усміхаючись, уже поспішали заєць і зайчиха. А сонячні зайченята прибігли з озера і з цікавістю виглядали з-за квітів. Господарі анітрошечки не здивувались появі Веснянки і прийняли його дуже привітно. Адже той, хто потрапив у Країну Сонячних Зайчиків, не міг бути ворогом, бо чарівне дзеркало просто не пустило б його. Отже, це друг і бажаний гість.

Старого сонячного зайця звали дядечко Ясь. Його дружину — тітонька Тася.

— Ну, жінко,— сказав дядечко Ясь,— насамперед гостя треба почастувати.

Веснянка не став відмовлятися. По-перше, щоб не образити господарів, а по-друге, тому що добре-таки зголоднів. Сидячи на дуже м'якій і зручній хризантемі, він уже смакував наперед добрячий обід. Та як же він здивувався, коли тітонька Тася, поклавши перед кожним серветку з пелюстки білої лілії, поставила на стіл букет квітів і сказала:

— Будь ласка, пригощайтесь.

Веснянка розгублено закліпав очима, не бачачи, чим тут можна пригоститися. А зайчики вибрали собі з букета по квітці й почали нюхати, прицмокуючи від задоволення. Веснянці нічого не залишалося, як зробити те саме. І він ще більше здивувався, коли відчув, що це одразу почало втамовувати голод. Нюхати квіти було дуже смачно і поживно.

Виявилось, що сонячні зайчики харчуються тільки запахом квітів. І той, хто потрапляє до них у країну, теж переходить на таке харчування.

Це був дивний, незвичайний обід: на перше — гостра пряна гвоздика, на друге — жасмин, на третє — солодка медунка.

Жасмин був улюбленою стравою дядечка Яся. Всі називали дядечка страшеним ласуном. Він міг винюхати одразу десять квіток жасмину. Тому-то дядечко Ясь і будинок собі зростив жасминовий.

По обіді дядечко Ясь повів Веснянку в сад. Він показував йому різні дивовижні квіти, розповідав, чим вони славні, де й коли цвітуть, від яких хвороб лікують людей і таке інше. Це було дуже цікаво, і Веснянка уважно слухав.

Так розмовляючи, вони підійшли до великої пишної клумби, що була в центрі саду. Тісним кільцем оточуючи квітку, що росла посередині, виструнчились тут, ніби в почесній варті, бородаті червоноголові канни, красені півники, маки, тюльпани. І навіть пихаті нарциси схилили свої гордовиті голови перед тією квіткою. А посередині клумби росла... маленька звичайна жовта кульбабка.

Так, звичайна непримітна кульбабка, що росте майже всюди: в полі, в лісі, при битім шляху, на вулиці, на покрівлі старого будинку і навіть на міському подвір'ї, пробиваючись разом з травною крізь щілини бруківки. Та сама кульбабка, яку люди часто не помічають і топчуть ногами. А тут вона була оточена великою увагою і пошаною.

Веснянка спитав, чому це так. І от про що він довідався.

Виявляється, що кульбабка — улюблена квітка зайчиків.

Ти, мабуть, помітив, як вона схожа на сонце, — кругла, сліпучо-жовта, і пелюстки розходяться на всі боки, наче промені.

В один з весняних днів, рано-вранці, всі сонячні зайчики, які тільки є на світі, збігаються на землю. І якби люди були спроможні бачити чарівне, вони б побачили, як своїми лапками сонячні зайчики розкривають тугі бутони кульбабок, і тоді вмиють серед

зеленого моря трав спалахує безліч маленьких жовтих сонць. То зацвітають кульбабки.

Люди вважають, що перші весняні квіти — це проліски, анемони, сон, фіалки. Правда, вони з'являються раніше від кульбабок. Та коли зацвітають кульбабки, сонце вже світить по-справжньому тепло й яскраво, і буяють зелені дерева, і святково горять свічки каштанів. Весна переможно йде по землі назустріч літові.

Кульбабки — найдовговічніші весняні квіти. Вже давно зів'яли і проліски, і сон, і фіалки, і до нової весни забули люди їхній запах, уже відцвіли сади і з'явилися в лісі суниці, а кульбабки ще жовтіють у траві, і діти плетуть з них вінки і граються ними. До самої осені можна зустріти в траві квітучу кульбабку.

Цвітуть кульбабки лише тоді, коли світить сонце. Тільки-но сховається воно за небокраєм і настане вечір, кульбабки одразу ж ніби закривають жовтенькі зонтики — складають свої пелюстки. І лише з першим ранковим промінням вони розпускаються знову.

Кульбабки — вірні друзі сонячних зайчиків. Вони завжди попереджають їх про небезпеку. Перед грозою, тобто коли хмаровики-громовики починають збиратися на небі, кульбабки теж закриваються. І сонячні зайчики вже знають — треба готуватися до бою.

Є у кульбабок іще одна незвичайна властивість — вони не в'януть і не опадають, як решта квітів, вони старіють і вмирають, як люди. Коли надходить їхній час, жовті головки кульбабок вкриваються сивиною — білими пухнастими волосками. Вітер зриває їх

і розносить по землі. Іноді йому допомагають діти. Бавлячись, вони обдувають сиві головки кульбабок, і кульбабки мовчки покійно вмирають. А сиві волоски падають на землю, і з них навесні знову виростають квіти.

Усе це тому, що кульбабки не звичайні квіти, а чарівні. Їх вирощують на землі сонячні зайчики. А діти, навіть не знаючи цього, дуже люблять кульбабки — чи не найбільше за всі квіти.

Веснянка з повагою дивився на кульбабку — от яка це чудова квітка!

— Ну, а тепер, — сказав дядечко Ясь, — ходімо, я поведу тебе в Палац Чарівних Казок. Я думаю, тобі це буде цікаво. До речі, по дорозі зайдемо у Вежу Сміху.

Вони вийшли з двору і пішли по широких вулицях, які хоч і називалися вулицями, та скоріше скидалися на алеї величезного квітучого саду. Всі зустрічні сонячні зайчики привітно віталися з Веснянкою: той, хто потрапляв у Країну Сонячних Зайчиків, одразу ставав тут своїм. І Веснянка, як чемний хлопчик, відповідав на кожне вітання.

Незабаром вони підійшли до Вежі Сміху. Ця Вежа всередині була вся зроблена з кривих дзеркал. Веснянка мало не луснув од сміху, дивлячись на своє відображення. Ну й чудасія!

Між іншим, Вежа Сміху була не тільки місцем розваги, а й лікувальним закладом.

Сонячні зайчики вважали, що сміх — найкращі ліки від усіх хвороб, і приписували його хворим: п'ять, десять, двадцять хвилин сміху тричі на день — кому скільки треба.

Через те, що самі сонячні зайчики ніколи ні на що не хворіли, лікувалися у Вежі Сміху мешканці Палацу Чарівних Казок.

Та, звичайно, все добре в міру. За півгодини дядечко Ясь вивів Веснянку з Вежі, сказавши, що з незвички одразу стільки сміху може навіть зашкодити.

Всеволод Нестайко

Що побачив Веснянка у Країні Сонячних Зайчиків? Як автор описує квіти?

Знайди речення у творі. Чим пригощали хлопчика в Країні Сонячних Зайчиків?

Яка квітка була улюбленою у сонячних зайчиків? Яку незвичайну властивість вона мала? Прочитай ту частину твору, у якій розповідається про неї.

Які рядки твору містять його основну думку? Прочитай.

Якою ти уявляєш собі Країну Сонячних Зайчиків?

Знайди і прочитай інші твори Всеволода Нестайка.

Повторюю, пригадую, вигадую

1. Пригадай твори з вивченого розділу. Згадай їхніх авторів.
2. Який твір запам'ятався тобі найбільше? Чому?
3. З яким із літературних героїв тобі хотілось би зустрітися? Про що розпитати?
4. Вчися вигадувати казочку про казкову країну або місто!

Для цього:

- подумай, про яку саме дивовижну країну буде твоя казка, де твоя казкова країна розташована (посеред океану, у дивовижній місцевості та інше) і як до неї можна потрапити;
- подумай, якими словами ти розпочнеш свій твір;
- виріши, чи буде в твоїй казці головний герой, а може, ти просто опишеш казкову країну (рослини, мешканців, будинки тощо);
- якщо ти хочеш, щоб у казці був герой, розкажи про нього, опиши його зовнішність, звички;
- виріши для себе, чи будуть у твоїй казці ще й другорядні персонажі — люди або тварини;
- вигадай історію про свого героя, запиши її в зошит, намалюй малюнок.

Успіхів тобі!

Не забудь прочитати свою казкову історію рідним і друзям!

Ти — молодець!

Тренуюся читати швидко і правильно

гудзик	виблискувати	верещали
дракон	розпочнуться	стукнеться
драконія	роздивлятися	розсіявся
дзеркало	зачепилася	харчуються
конюшина	виплутатися	попереджають
пельюстка	здивувалася	в'януть

Тарас Шевченко — наш великий поет

Ти нам залишив прагнення високі,
Шляхи священні, по яких іти.
Твого сумління й мужності уроки
Ми бережем і будем берегти.

Микола Палієнко

Дід і малий Тарас

— Діду, дідусю, розкажіть про козаків, про невольників, про гайдамаків*, — просив хлопчина.

Дідусь усміхнувся. Руку поклав на ясну голівку внука й став розказувати. А Тарас слухав, слухав. Очей із діда не зводив, кожне слово пильно ловив. Дарма, що чув це вже в десятий раз. Запалювалися вогником його очі й сяяло radoщами личко, як дідусь розказував про славні походи козаків, про їхні бої з бусурманами*. Серце жаль стискав, як дід оповідав про невольників, що каралися в турецьких кайданах. Гордощі

розпирали груди, як слухав про великі перемоги козаків над ворогами... Легше ставало на серці, як із уст діда пливло оповідання про страшну, але справедливую помсту гайдамаків, про Гонту* й Залізняка*.

Дідусь скінчив, сусіди давно розійшлися додому, в саду розгулялося тьохкання соловейка, а Тарас сидів, мов заворожений. Тихо схлипував... Кістлява дідусева рука гладила його волосся.

— Дідусю,— спитав Тарас,— звідкіля про те все знаєте? Були ви там і бачили все?

Дідусь усміхнувся:

— У гайдамаках був і ходив із Гонтою й Залізняком гуляти. А про козаків чув від старих людей, від кобзарів сліпих. Усе збереглося в голові столітній. А що бачив і чув, те й другим розкажую.

І дідусь пошкандибав у хату, бо вже вечеряти кликали.

Володимир Барагура

i Маленький Тарас дуже уважно слухав розповіді діда. Випиши сполучення слів, що показують, які почуття виникали в малого хлопця під час слухання дідусевих оповідей.

Автор тексту не говорить про дідуся Тараса, що він був добрий, любив свого внука, його любили й шанували всі люди в селі... А ми чомусь думаємо саме так. Як ти гадаєш, чому?

Допоможемо Лесику!

Що ще можна розповісти про дідуся Тараса?

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить,
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внука.

І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе; старий читає,
Перехрестившись, «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

Тарас Шевченко

Читаєш цей вірш — і на душі тепло, спокійно. Так чи ні?
Доведіть.

А що відчуваєш ти?

Діти

На Великдень, на соломі
Против сонця, діти
Гralись собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами. Тому к святкам
З лиштвoю* пошили
Сорочечку. А тій стьожку,
Тій стрічку купили.

Кому шапочку смушеву*,
Чобітки шкапові*,
Кому свитку. Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава.
— Мені мати купувала.
— Мені батько справив.
— А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
— А я в попа обідала,—
Сирітка сказала.

Тарас Шевченко

Я прочитав цей вірш і нібито почув, як вихвалялися обновами діти заможних селян. Якою ж нещасною є дівчинка-сирітка, яка може похвалитися лише тим, що пообідала в попа! Цей вірш викликав у мене сум. Я жалію дівчинку-сирітку.

А які почуття викликав цей вірш у тебе?

Ми любимо весну, зелену, чудесну

Читаю, уявляю, милуюся, розумію автора

Весна — неначе карусель

Весна — неначе карусель,
на каруселі білі коні.
Гірське село в садах морель*,
і місяць, мов тюльпан, червоний.

Богдан-Ігор Антонич

Який образний вірш! Скільки в ньому порівнянь: весна — карусель, червоний місяць — червоний тюльпан... А з білими кіннями на каруселі я щось нічого не розумію. Як це — «На каруселі білі коні»?

Підготуйся до виразного читання: подумай, з якою інтонацією, в якому темпі ти читатимеш вірш, які слова захочеш прочитати з особливим почуттям.

Вечір дихає весною

Знов вершиною рясною
Розшумілася сосна.
Вечір дихає весною,
Та й насправді вже весна.

Сніг крихкий, неначе щєбінь,
За селом чорніє путь,
І зірки у тихім небі,
Наче проліски, цвітуть.

Андрій М'ястківський

i Які яскраві, образні слова використано в цьому вірші?

Весна

До мого вікна
Підійшла весна.
Розтопилася на шибці
Квітка льодяна.
Крізь прозоре скло
Сонечко зайшло
І поклало теплу руку
На моє чоло.

Видалось мені,
Що лежу я в сні,
Що співає мені мати
Золоті пісні.
Що мене торка
Ніжна і легка,
Наче те весняне сонце,
Мамина рука.

Дмитро Павличко

i Підготуйся до виразного читання: подумай, з якою інтонацією, в якому темпі ти читатимеш вірші, які слова в них захочеш прочитати з особливим почуттям.

Чим цей вірш відрізняється від усіх віршів, які тобі довелося читати раніше?

Квітень

Щедрим сонцем обігріта
 Між гаїв лягає путь.
 Йдуть удвох весна і квітень
 І співаночки ведуть.
 І такі в пісень слова —
 Все довкола ожива.
 І така в співців хода —
 Квітне далеч молода.
 Як торкне весна гілки —
 Цвітом вибухнуть бруньки;
 Квітень ступить між дубками —
 Ряст вкривається квітками.
 Як махне весна рукою —
 Злинуть птахи над рікою.
 Квітень вклониться землі —
 Полетять на цвіт джмелі.
 День дзвенить, мов на цимбали
 Хтось веселий витина...
 — Добре ж ми попрацювали! —
 Усміхається весна.

Тамара Коломієць

Чому Тамара Коломієць обрала героєм свого вірша саме квітень?

Які весняні перетворення відбулися в природі завдяки весні і квітню?

Уяви, що поряд із весною та квітнем був фотограф. Які світлини він би зробив?

Квіткові сни

Кожній квітці навесні
Сняться кольорові сни.
Кульбабі сняться золоті,
Тюльпану — сни червоні,
І дуже-дуже голубі —
Дзвіночку лісовому,
Бузку — бузкові сняться сни,
Волошці — волошкові,
Ромашці — білі від роси,
Фіалці — фіалкові.
А вранці прокидаються
Квітки і там, і тут.
І райдужними зграйками
Для всіх навкруг цвітуть.

Анатолій Костецький

Як виявилася майстерність поета Анатолія Костецького у цьому вірші?

Підготуйся до виразного читання: подумай, з якою інтонацією, в якому темпі ти читатимеш вірш, які слова захочеш прочитати з особливим почуттям.

Початок медоносу

Медонос весняний
Розпочався нині.
І гудуть невпинно
Вулики бджолині.

А дідусь між ними
Ходить на світанку,
Слухає, як бджоли
Дзумкають* веснянку.
Бджоли дідусеві
Бороду обсіли,
Думали: то перший
Цвіт весняний білий.

Степан Жупанин

Що у вірші Степана Жупанина викликало твою посмішку?
Підготуйся до виразного читання: подумай, з якою інтонацією, у якому темпі ти читатимеш вірш, які слова захочеш прочитати з особливим почуттям.

Весна — одна. А скільки різних віршів, скільки різних образів: хтось описує весняний день, хтось — згадує весняну ніч, хтось пише про квіти, хтось про зорі, а хтось — про сонце з теплою рукою, як у мами. Чому так?

Які з цих прислів'їв та прикмет відповідають темі прочитаних віршів?

Весною все ожива, танцює і співа.

Березень березовим віником зиму вимітає, а весну в гості запрошує.

Березень з водою, квітень з травою.

Де ластівка не літає, а в квітні додому прилітає.

Травень ліси одягає — літа в гості чекає.

Сторінками дитячих журналів

Журнал «Барвінок» був найпопулярнішим дитячим журналом упродовж багатьох десятиліть. Перший його номер вийшов майже 100 років тому — 1928 року.

У «Барвінку» друкувалися твори найвідоміших українських письменників, які писали для дітей: у 20–30-ті роки — М. Трублаїні, О. Донченка, О. Копи-

ленко; у 60–90-ті роки — Д. Білоуса, В. Нестайка, В. Кави, В. Довжика, А. Костецького; у 2000-ні роки й наші дні — Г. Малик, І. Січовика, М. Пономаренко, Л. Мовчун та багатьох інших письменників.

За 86 років авторами віршів, оповідань та казок «Барвінка» стали такі майстри слова, як О. Вишня, М. Рильський, М. Стельмах, П. Тичина, А. Малишко, В. Сосюра, Ю. Яновський, П. Усенко, Л. Костенко, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник, М. Вінграновський, Є. Гуцало, В. Близнець, Григій Тютюнник, В. Шевчук.

Завдяки «Барвінку» багато хлопчиків і дівчаток, твоїх ровесників, познайомилися з творами зарубіжних авторів — Рея Бредбері, Дональда Біссета, Ульфа Нільсона та інших.

Чи зберігаються у тебе вдома журнали «Барвінок»?

Знайди і випиши декілька прізвищ авторів (4–5), які вже знайомі тобі, і декілька прізвищ авторів (3–4), твори яких тобі ще не довелося прочитати. Знайди їхні твори і прочитай.

Сьогодні одним із найулюбленіших журналів дівчаток і хлопчиків 6–10 років є журнал «Пізнайко від 6».

Кожний номер журналу присвячено одній цікавій темі. Наприклад, за роки існування журналу побачили світ «Детективний номер», «Ігровий номер», а також тематичні номери «Майстер на всі руки», «Про футбол», «Про дзеркало» та інші.

Головний герой журналу — борсучок Пізнайко. Разом із ним ти розгадуватимеш головоломки, розглядатимеш комікси, мандруватимеш різними країнами, дізнаватимешся про незвичайних тварин...

У журналі є основні рубрики: «Читалка», «Світ за очі», «Цікавинки», «Пригоди», «Комікс», «Знай наших», «Кросворд», «Лабіринт».

Знайди номери журналів «Барвінок» або «Пізнайко від 6», що містять цікаві для тебе матеріали. Розкажи про їхній зміст своїм друзям.

Постарайся знайти ще й такі журнали: «Маленька фея та сім гномів», «Маленький розумник», «Професор Крейд», «Стежка».

Переглянь декілька журналів «Пізнайко». Який із номерів тобі особливо сподобався? Чому? Вибери з цього номера журналу декілька ребусів, ігор, творчих завдань і запропонує їх своїм однокласникам.

Розділ 6

«Є В НАС ДРУЗІ І В БОРУ, І В ЛУЗІ»: НАУКОВО-ХУДОЖНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Після знайомства з творами цього розділу, я, напевно, дізнаюся більше про рослинний і тваринний світ нашої планети. А ще думаю з'ясувати, чим твори науково-художньої літератури відрізняються від інших.

А про що хочеш дізнатися ти?

Ліс-трудівник

Повітря, вода і ліс — дуже важливі складові частини природи. До того ж вони не лише співіснують одне поряд з одним, а й виконують спільну роботу на користь усієї природи. Ліс, повітря і вода начебто уклали між собою угоду про дружбу і взаємодопомогу. Вони працюють, як великий природний комбінат, де все злагоджено і на якому відходи одного цеху перетворюються на необхідну сировину для іншого.

Повітря, яке оточує нас і яким ми дихаємо, складається з різних газів та водяної пари. Про всі ці гази ми не будемо говорити. Нас цікавлять зараз лише два: кисень та вуглекислий газ.

Ось вуглекислий газ. Коли в повітрі його забагато, то стає важко дихати. Коли ж дуже багато, то дихати таким повітрям смертельно небезпечно.

А ось кисень люди звуть життєдайним газом. Вдихаючи повітря, людина вибирає з нього кисень, а повертає з видихом вуглекислий газ. Так само «дихають» і фабрики, заводи, машини — всі зроблені людиною пристрої, в яких щось згорає. Коли, скажімо, виплавляють чавун — спалюють високоякісне кам'яне вугілля. Під паровими казанами, щоб кипіла вода, горить знову ж таки кам'яне вугілля або газ. А під час згорання будь-яких речовин поглинається з повітря кисень і виділяється вуглекислий газ.

А скільки тепер на землі тих заводів! І всім їм потрібний кисень, і всі вони викидають у повітря вуглекислий газ. І було б, мабуть, нам непереливки, якби не ліс.

Ліс — це величезний природний цех, який на відміну від заводів, «ковтаючи» вуглекислий газ, віддає в повітря чистісінький кисень. Як ота чудова безвідмовна пральня, він ретельно очищає від бруду наше повітря.

Та не тільки в цьому його заслуга перед живим світом нашої планети. Він насичує наш повітряний простір, нашу атмосферу водою, без якої теж неможливе було б життя. Звичайно, дерева не виробляють води,

вони висмоктують її з глибин землі своїм корінням. Висмоктують разом з поживними речовинами — різними мінеральними солями, розчиненими в ній. Солі дерева забирають собі — за їхній рахунок вони ростуть, а от воду випаровують через листя.

Випарувана листям вода потім знову дощами повертається в землю.

Звичайно, узимку ліси випаровують вологи менше, ніж улітку, вони дримають зимовим сном. У повітрі в цей час волога береться з інших джерел. Її приносять вітри з теплих країв. Та ще в сонячні дні у полі тане верхній шар снігу, парою піднімаючись у повітря. І знову випадає снігом. Сипле він однаково і над лісом, і над полем.

А прийшла весна — і бурхливі потоки талої води прямують з поля, потрапляючи врешті-решт у річки. Якщо взимку снігу було багато — талої води теж буде багато. Та так багато, що річки вийдуть з берегів. А надто, коли весна приходить раптово, коли різко настає потепління. Тоді водою заливає озимі посіви, села. Народне господарство зазнає великої шкоди.

Але хоч би скільки багато було води навесні, вона незабаром спадає, річки виносять її в море, а самі міліють, і навіть, буває, зовсім пересихають.

А от у лісі сніг тане набагато повільніше, ніж на відкритих місцях. І вода тут неквапом просочується в ґрунт, щедро зволожуючи його. А напоївши землю, маленькими підземними струмочками стікає в річки. І тоді ніяких повеней не буває. Ліс і влітку господарському порядкує вологою. І тому в тих краях, де є ліс, річки не виснажуються, не пересихають навіть у спекотливу пору року.

Отож, як бачиш, ліси мають величезне значення для підтримання рівноваги в природі. Там, де багато лісів, чистіше повітря, повноводніші річки, там не буває руйнівних повеней.

Паола Утевська

Яку нову для тебе інформацію містить цей текст?

Знайди відповідь у тексті. Що люди називають життєдайним газом?

Із чим порівнює ліс авторка твору Паола Утевська?

Склади за змістом цього тексту декілька запитань, які б починалися словами *чому, що, де, як*.

У науково-художньому творі є й наукові факти, й художні образи. Художні образи в науково-художніх творах створюються за допомогою яскравих слів, словосполучень, висловів, що допомагають уявити картини природи, місце події, зовнішність героїв, їхні характери.

У реченні «Вони працюють, як великий природний комбінат, де все злагоджено і на якому відходи одного цеху перетворюються на необхідну сировину для іншого» є тільки наукова інформація і немає художніх образів. Так чи ні?

У реченні «А напоївши землю, вода маленькими підземними струмочками стікає в річки» є тільки художній образ — маленькі підземні струмочки. Так чи ні?

Намагайся дізнатися більше! Спробуй знайти інші твори Паоли Утевської. Прочитай їх.

Науково-художні твори — це твори, у яких наукові ідеї та факти викладено у доступній формі, за допомогою художніх образів.

Серед творів науково-художньої літератури зустрічаються науково-художні казки, науково-художні оповідання і науково-художні вірші.

Що ти знаєш про життя мурашок?

Як мурашки наїлися цукру

Зимою мурашок не видно. Вони сховалися під землею, затулили дірочки і ждуть, поки стане тепло. Коли настане весна і буде тепло, мурашки поодтулять дірочки і повилазять на сонечко.

Є колючий такий будяк, і на тому будяку живуть зелененькі малесенькі тлі. Вони висмоктують з будяка сік.

От мурашки позлазять на ті будяки і беруться вусами лоскотати тлю. Полоскочуть, полоскочуть, а тля й випустить із себе крапельку соку, що вона насмоктала з будяка. Тоді мурашка ту крапельку ковтне та

й біжить до другої тлі. І ту полоскоче, і та крапельку пустить, і цю крапельку ковтне собі мурашка. Так і живуть — доять оту зелену тлю.

Чи ти коли-небудь роздивлявся добре мурашку? У неї є голова, а на голові — вуса. Тими вусами вони лоскочуть тлю, нібито видоюють з неї молоко.

Та в мурашки не тільки вуса є на голові. Є в неї й очі, лупаті та круглі. Є ще й кусачки-кліщаки.

У мене був мурашник у хаті. Літом пішов я на вигін, одшукав, де живуть мурашки, копнув лопатою так, щоб ухопити багато мурашок та яєчок їхніх, і поніс до себе в хату. Там я взяв два скельця та й улаштував мурашок із землею між тими скельцями.

Так вони в мене жили цілу зиму.

Поробили в землі між склом доріжки, коридори, кімнати і живуть.

Треба ж їх годувати. Годувати треба медом. Меду в мене на той час не було. Я взяв маленький шматочок цукру і поклав там, де в них був коридор. Поклав, а сам дивлюся, що воно буде.

Вилізла одна мурашка у коридор, знайшла цукор та й припала до нього.

Припала і смокче.

Тоді і друга мурашка вилізла — і теж до цукру. Смокче. Тоді — третя.

Сидять на шматочку цукру і смокчуть.

Дивився я, дивився, аж в однієї мурашки черевце розпухло. Було чорне, а зробилося смугасте і здорове стало.

Ну, думаю, об'їлися мої мурашки цукру. Тепер захворіють і загинуть. Було б, думаю, не давати їм одразу стільки цукру, а то як же я їх тепер лікуватиму?

Мурашка дуже маленька, лікаря до неї не покличеш і температури їй не зміряєш. Пропали, думаю, мої мурашки.

Коли дивлюся, а перша мурашка перестала смоктати цукор. Учепилася лапками за землю й висить так.

Тут ще повилазили мурашки, та вже не йдуть до цукру. Може, ці розумніші, не хочуть, щоб їм так черево рознесло?

Ні, видно, й ці хочуть солодкого. Підповзли до тієї мурашки і почали її лоскотати вусами. Полоскочуть, полоскочуть — вона і пустить із себе солодку крап-

лину. Припали вони до цієї мурашки, смокчуть вже з неї цукор. Виходить, що ця мурашка мусила їх усіх напувати. Так вони смоктали з неї дуже довго, а коли висмоктали, то й черевце в неї зробилося знову чорне й мале.

Вона тоді встала, розгладила вуса і пішла спати.

Так я і годував своїх мурашок зимою цукром. А навесні, коли стало тепло, знову випустив їх на вигін. Хай смокчуть тепер ту зелену тлю, що на будяках.

За Майком Йогансеном*

Які епізоди оповідання викликали в тебе посмішку?

Коли я читав це оповідання, то уявляв і маленьких мурашок, і малесеньку тлю. Автор цього оповідання так по-доброму, з посмішкою, описав, як мурашки доять тлю, що мені здається, нібито я сам усе це бачив.

Знайди в оповіданні й випиши слова та влучні вислови, завдяки яким твір Майка Йогансена став «теплим» і веселим.

Про які цікаві факти з життя мурашок розповідається в оповіданні? Прочитайте наведені нижче факти з життя мурашок, про які розповів Майк Йогансен у своєму оповіданні.

1. Автор описує зовнішність мурашок: у них є голова, на голові вуса, якими вони можуть лоскотати тлю; ще в мурашок є великі круглі очі та «кусачки-кліщаки».
2. Мурашки полюбляють солодке. Коли мурашка багато нап'ється, у неї розпухає черевце.

---

* Про деякі факти біографії Майка Йогансена дізнайся в Біографічному довіднику в кінці підручника.

3. У природі мурашки солодкий сік можуть добути, полоскотавши зелену тлю, яка живе на будяках.

Що ще можна додати до цього переліку?

Склади план цього оповідання. Підготуйся до переказу.

Виявляється, що не тільки тварини піклуються про своїх малюків, а й риби, і зовсім маленькі рибки. Чи знаєш ти які-небудь цікаві факти про це?

Батько-колючка та його гніздечко

Веселе сонечко ще раз нагадало всім, що весна у повному розпалі. Береги і дно ріки густо вкрились зеленню.

У заростях водоростей здивовано зупинились дві подружки рибки-краснопірки. Вони були дуже гарненькі. Їхні червоні плавці так і спалахували, коли на них падав весняний сонячний промінь.

— Ти глянь,— сказала перша,— той колючка — наче несамовитий, нікого і близько не підпускає до своєї купи хмизу. Він, мабуть, дуже загордів через своє вбрання. Дивись, яке в нього яскраво-червоне черевце стало і спинка зеленкувата. А був же такою непоказною рибинкою!

— О, то він оберігає місце, що вибрав для гніздечка,— озвалась її подружка.— Він приведе туди колючку-маму, і вона відкладе там ікру.

— А як він кумедно настовбурчив свої три колючки!

— Це до нього підплив горчак! Знайшов кого лякати!

До колючки справді наблизилась рибка-горчак. Горчак навіть сторопів, натрапивши на таку ворожу зустріч.

— Та чого це ти? — промовив він. — Я ж не збираюсь займати твого місця, коли ти вважаєш себе його хазяїном. Мені тільки треба знайти підходящу черепашку, черепашку з двома стулками, адже і я мушу відкласти в надійне місце ікру.

Колючка-тато заспокоївся і опустив свою страшну зброю.

«І вештаються тут усякі, — подумав він. — Наче мало місця їм в ріці».

Він уважно обдивився вибрану місцинку і вирішив, що тут буде зручно збудувати кубельце для майбутньої ікри. Течія води тут стрімка, отже, і ікрі, і малькам буде чим дихати. А вітер наче не дуже хвилями бавиться, не буде із дна мулу здіймати.

Розсудивши так, колючка заходився збирати будівельний матеріал. Він ретельно переносив рослинки і навіть, напруживши всі свої сили, відірвав від якоїсь водяної трави пагінець, що — ух! — як міцно тримався на стеблині!

Під час роботи раптом приплив чорний блискучий жук-плавунець. Він впевнено опустився на піщане дно і почав походжати на обраному колючкою майданчику. Цього колючка не міг стерпіти. Він підвів свої голки і люто кинувся на нахабного загарбника. Наляканий жук позадкував, а потім і зовсім утік якомога далі.

Тепер тато-колючка заходився дбайливо укладати шматочки різних водоростей і все це змочував своєю клейкою слиною, щоб будова була надійною. А ще ж необхідно підкотити кілька камінців, щоб укріпити гніздо на місці. Тоді ніякі хвилі не знесуть його.

Уже робота наближалась до кінця, коли несподівано нагрянула біда.

Одна з краснопірок перелякано зойкнула:
— Щука!

І обидві подружки дременули навітки, тільки майнули їхні червоні хвостики. Горчак теж умить зник.

Колючка лишився один на порозі своєї хатки.

Та щучка була молоденька і недосвідчена. Вона, не роздумуючи, блискавично кинулась на колючку. Але той відразу перетворився у якесь маленьке страховисько. Усі його колючі плавці і три головних списи стирчали погрозливо. Він був у повній бойовій готовності. А щучка роззявила велику пащу і, не роздумуючи, вхопила його. Та від страшного болю змушена була відразу ж викинути його назад. Ображена і роздосадована, вона попливла у зарості.

— У-у, тепер довіку пам'ятатиму цих жахливих колючок! — лютувала вона.

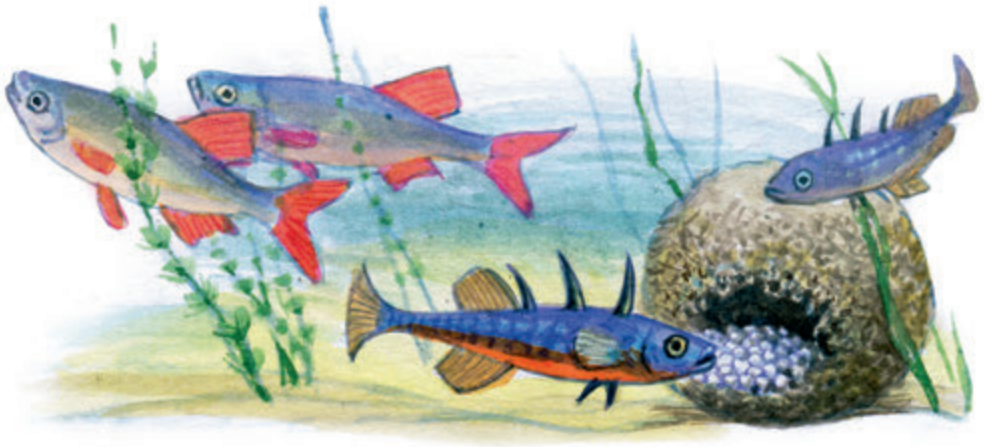
І колючка теж довго не міг отямитись після нападу. Та за деякий час він знову заходився біля гніздечка.

Уже надвечір знову підпливли подружки краснопірки.

— Дивись, яке гніздо спорудив отой колючка! — сказала перша. — Яке кругле, акуратне! Жодна стеблинка не витикається із стінок. І вхід теж кругленький.

— А сам хазяїн так і чатує ворогів на порозі своєї оселі. Обидві подружки попливли далі, але їх мучила цікавість, і другого дня вони знову причаїлись поміж водоростей.

— Дивись, у гніздечку на протилежній стінці вже й інший хід з'явився! — помітила одна. — Там, значить, уже й мати-колючка. Вона, певне, відклала ікру і зробила другий хід.

— Тепер вже тато-колючка і на мить не залишить свого гніздечка,— прошепотіла друга краснопірка.— Не радила б я наближатись до нього!

За кілька днів краснопірки помітили, що з гнізда на хвилинку випливали мальки і знову сховались.

А батько так само вартував коло входу. Вартував, аж доки малята не підросли і не стали самостійно добувати собі їжу.

Тільки тепер батько відчув себе зовсім вільним. Його чудове вбрання знову змінилось на скромне, непоказне. І тато-колючка поплив, відпочиваючи на ласкавих хвильках.

Валерія Іваненко

Які епізоди твору викликали в тебе посмішку?

Опиши, яким є батько-колючка.

А цей твір — науково-художня казка чи науково-художнє оповідання?

Що в цьому творі казкове, а що — наукове?

Які художні образи зустрілися тобі в творі Валерії Іваненко?

Знайди книжки з творами науково-художньої літератури для дітей і прочитай їх.

Що ви знаєте про ящірку?

Неприємна пригода

Прудка коричнева ящірка вже поверталась додому, коли знов відчула небезпеку. Зупинилась, завмерла. Попереду стояв той самий хлопчисько в червоних тапочках, який мало не вловив її недавно. Ледве утекла.

Хлопчисько теж завмер. Ще мить — і прожогом кинувся до неї. Але вхопити ящірку руками не так легко. І хлопчисько побіг за нею, намагаючись наступити на хвіст.

Бідна ящірка відчайдушно звивалась між кущиками трави, пірнала під опале листя. Вже майже добігла була до якоїсь нірки коло пенька, та хлопчисько наступив-таки їй на хвоста. Ящірка востаннє напружила сили, смикнулась і пірнула в нірку. Втекла, тільки без хвоста.

Довго вона просиділа в нірці, все журилась: як тепер без хвоста з'явиться в лісі? І раптом згадала: недалеко звідси живе кравець їжак. «Піду до нього, я ж його колись від лисиці врятувала. Хай тепер мені за це хвоста пришиє». Так і зробила, побігла. Ось і їжачкова хата.

— Доброго ранку, любий сусіде.

— Добридень, ящірко,— мовив їжак.— Кажи, з чим прийшла.

— Лихо в мене. Якийсь поганий хлопчисько хвіст одірвав.

Їжак насунув на ніс окуляри, оглянув ящірку.

— Що ж,— заспокоїв її лісовий кравець,— хвіст пришити можна.

— Невже? — зраділа ящірка.

— Аби тільки був цілий.

— Так я зараз його принесу,— і побігла по свій загублений хвіст.

Шукала, шукала на галявині, а хвіст наче крізь землю провалився. Ніде нема! Прибігла знову до їжака, плаче:

— Не знайшла. Що ж мені тепер робити, їжаче?

Подумав їжак, каже:

— Недавно мені ведмідь розповідав, що нібито хтось бачив у лісі такий хвіст.

— Ой любий їжаченьку, сходи до ведмедя! Вік тобі вдячна буду. Хай тобі миші самі в рот стрибають,— побажала ящірка.

— Добре, добре,— засопів їжак.— Зроблю вже тобі таку ласку.

Задріботів їжак до ведмедя, притупцяв. Питає про ящірчин хвіст. Згодився ведмідь сказати, хто йому про це розповідав. Тільки з умовою: хай їжак спершу залатає його шкуру. Геть увесь бік обдер, коли по мед лазив.

Почав їжак зашивати ведмедеві шкуру. Шив, шив — ниток не вистачило. Побіг додому, приніс. Шив, шив — знову нестало. Довелося в сусіда, такого ж кравця, позичати. Нарешті залатав клишоногого.

— Від борсука чув,— каже ведмідь.— Це він нібито десь у лісі бачив ящірчин хвіст.

Никав, никав по лісі їжак, нарешті здибав борсука. Розказав усе.

— Сам я не бачив хвоста,— старий борсук задумливо покрутив довгого сивого вуса,— то мені заєць розповідав про нього.

Пішов їжак до зайця. А де того косого знайдеш? Гасає собі цілий день по лісу, радий, що прудкі ноги має. Довго шукав його їжак. Ще тиждень минув, поки знайшов аж за селом, на городі.

— Ящірчин хвіст? — перепитав заєць.— Бачив колись, тільки забув, де саме.

— От тобі лихо! — скрушно мовив їжак. — Ну згадай, друже, я тобі за це добру шубу на зиму пошию. В боргу я перед ящіркою: від лисиці колись допомгла врятуватись, попередила, і я ледь устиг згорнутись у клубок. Мушу тепер віддячити. Ну, то як?

— Гаразд, — врешті погодився заєць. — Іди додому і починай шити, а я тим часом пошукаю в лісі той хвіст.

Почалапав їжак додому стомлений, але веселий. І відразу взявся до роботи. Гарна шубка вийшла, — біла, пухнаста, тепла!

А тут заєць з ящірчиним хвостом надоспів.

— Шкода тільки, що не коричневий, а зелений, — каже. — Проте, якщо не сподобається, пофарбувати можна.

Побіг радий їжак до ящірки.

— Дивись,— гукає їй ще здаля,— який гарний хвіст я тобі дістав!

Підповзла ящірка, поглянула на хвіст.

— А навіщо мені другий? — каже.

— Як другий? — здивувався їжак.— Тобі ж хлопчисько відірвав хвоста.

— Ну то й що? Не було хвоста, а тепер є. Правда, невеличкий, але свій. Сам виріс.

— Невже? — здивувався їжак.

Уважно обдивився ящірчин хвіст. Ніде ні шва, ні ниточки — справді виріс.

— Так чого ж ти мені голову морочила? — зату-
пав на неї їжак.— Я всі ноги пооббивав, стільки часу змарнував!

— Та я ж не знала, що він знову відросте,— ви-
правдувалась ящірка.

Але їжак і слухати її не схотів: форкнув сердито і подався геть. Ой, як образився!

Не потрапляй йому тепер на очі, ящірко: лихо буде!

Олег Буцень

Цей твір — науково-художня казка чи науково-художнє оповідання?

Чим твір Олега Буценя нагадує казку про тварин?

Що в цій казці викликало в тебе посмішку?

Доведіть, що казка «Неприємна пригода» є науково-художнім твором.

Підготуйся до виразного читання твору Олега Буценя.

Яких шкідливих комах ти знаєш? Чи знаєш ти, який жук є найстрашнішим ворогом для берези?

Про берізчиних друзів та ворогів

Зажурилася в лісі Берізка, гілки схилила, листя згорнула. Всі навкруги радіють: квіти цвітуть, пташки співають, кожна билинка, кожен кущик причепурилися, тільки Берізка сумна стоїть.

— Хтось коріння моє обгризає,— пожалілася вона сусіду Пневі,— і листя хтось моє об'їдає...

Подивився Пень на всі боки, бачить — під деревом їжак прогулюється.

— Гей! — крикнув пень сердито.— Це ти у Берізки коріння обгризаєш?

— Фр! — обурився Їжак.— Що мені — їсти нічого? Я й мишей ловлю, і хробаків, я навіть... навіть зі змією справляюся. Навіщо мені коріння обгризати?

— Хто ж тоді цим займається?

— Може, цей? — показав Їжак на Борсука, котрий біля своєї нори нишпорив.

— От видумали,— образився Борсук.— Я під деревами личинок їм, а коріння не займаю. Може, то Кріт і Землерийка? Вони завжди у землі длубаються.

— Е, ні,— запротестували Кріт і Землерийка,— ми їмо жуків і хробаків, а дерев не займаємо.

Задумався пень: хто ж це Берізку губить? Адже не тільки коріння у неї обгризають, а й листя об'їдають. Ні Їжак, ні Борсук, ні Кріт із Землерийкою до листя не доберуться. Ось птахи — ті скрізь встигають: і на ріллі копаються, і на гілках дерев скачуть. Побачив Пень Шпаків і гукнув їм:

— Гей, пернаті! Чи то ви Берізці шкодите?

— Що-що? — здивувалися Шпаки.— Щоб ми, птахи, дереву шкодили? Та ніколи!

Вирішили тоді звірі та птахи підстерегти шкідника. Сховалися в кущах і чекають. Годину чекають, уже й потомилися чекати, а шкідник не з'являється. Стало сонечко за ліс ховатися, захотілося всім спати.

Їжак хоча й нічний звір, а теж знічев'я розпозіхався. Хто де сидів, там і заснув.

І от тільки вони поснули, вибрався з-під корча жук Травневий Хрущ. Вусами поворушив, лапами потер і закричав по-своєму, по-жучиному:

Гей, вилазьте із щілинок,

З-під сосонок, з-під ялинок.

Час настав, сюди скоріше.

Вдосталь є смачної їжі!

І зразу ж з усіх боків задзижчало, загуло:

Зум-зум-зум-зум-зум-зум,

Ми завжди готові, кум!

А Хрущ ще гучніше зазиває, навколо Берізки в'ється.

Солоденькі тут листочки,
Налітай, сини і дочки,
Тьоті, дяді, баба з дідом,—
Пригощайтесь обідом.

Хмарою налетіли Хрущі на Берізку, обсіли, обліпили — і листя за ними не видно.

Затремтіла бідолашна, зарипіла. Почув Їжак — Борсука штовхнув, прокинувся Борсук — Крота й Землерийку розбудив.

— Так ось хто Берізку губить! — закричали звірі.
— Держи їх! Лови! — зняли галас Шпаки.

Налетіли Граки, Дрозди, Зозулі та як почали Хрущів хапати.

Зум-зум-зум-зум-зум-зум-зум,
Ой, куди ж тікати, кум?

Заметушилися жуки.

— Під дерева ховайтеся! Під дерева,— скомандував Хрущ.

Хрущі під дерева — а там на них Їжак з Борсуком чекають. Хрущі у землю — а тут їх Кріт і Землерийка хапають. Усіх до одного половили.

Розгорнула Берізка листочки, розпрямила гілки і вклонилася своїм вірним друзям.

Ірина Прокопенко

До кого звертався Пень, шукаючи ворогів Берізки? Що відповіли йому Їжак, Борсук, Кріт, Землерийка і Шпаки?

Що в цій казці відбувається насправді, є правдою, а що — казкове?

Склади за змістом казки два запитання, запиши їх у зошит.

Підготуйся до виразного читання казки Ірини Прокопенко.

Повторюю, пригадую, вигадую

1. Пригадай назви творів, які вивчалися в розділі. Назви їхніх авторів.

2. Який із вивчених творів є науково-художнім оповіданням?

3. Який із вивчених творів є науково-художньою казкою?

4. Чим науково-художній твір відрізняється від художнього?

5. Які персонажі прочитаних творів запам'яталися тобі найбільше?

6. Підготуй невеличке наукове повідомлення про рибку-колючку, використавши відомості з науково-художнього оповідання

«Батько-колючка та його гніздечко». Для цього спочатку згадай особливості побудови наукового тексту. Потім ще раз прочитай оповідання і знайди в ньому наукову інформацію. Склади план своєї розповіді. Розповідай за планом.

7. Уяви, як береза з казки «Про берізчиних друзів та ворогів» спостерігала за тим, як звірі та птахи намагаються врятувати її від хрущів. Що вона могла б розповісти про своїх рятівників, наприклад, молоденькому горобчику або кущу калини, що ріс неподалік? Для цього підготуй переказ казки від імені берези. Склади план своєї розповіді.

Тренуюся читати швидко і правильно

взаємодопо́мога	водомі́рки	склада́ється
комбіна́т	краве́ць	ви́плавля́ють
сирови́на	лісови́чок	поглина́ється
кі́сень	гу́сениці	виді́ляється
чаву́н	козеня́та	поверта́ється
високоя́кісне	лисеня́та	дріма́ють
каза́н	борсученя́та	бере́ться
мура́шки	пухови́чки	мілі́ють
со́нечко	вуглекі́слий	пересиха́ють
коридо́р	мінеральні́	просо́чуються
черевце́	ка́м'яна	висна́жуються
температу́ра	життеда́йний	беру́ться
краснопі́рки	блиску́чий	вешта́ються
хале́па	розпозі́хався	хлюпо́четься
ліщи́на	прошепо́тів	почала́пив
гнізде́чко	оступи́вся	причепури́лися
колю́чка-ма́ма	висиджува́в	випаро́вують
горча́к	співи́снують	учепи́лася
черепа́шка	перетво́рюються	бджо́ли

Розділ 7

«ЛЮБИ, ШАНУЙ, ОБЕРІГАЙ УСЕ, ЩО ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА»: ВІРШІ ПРО БАТЬКІВЩИНУ

Рідний край

Красивий, щедрий рідний край
І мова наша солов'їна.
Люби, шануй, оберігай усе,
Що зветься Україна.

Ігор Січовик

Усього два рядочки — «Красивий, щедрий рідний край
І мова наша солов'їна», а скільки в них краси і любові до
України!

З яким проханням звертається автор вірша до читачів?

Під небом України

Іскриться крапелька роси
На золотім листку калини.
Світ молодіє від краси
Під небом України.

Пульсує чисте джерело,
Як жилка синя-синя.

Цвіте моє гірське село
Під небом України.
Мій добрий отчий теплий дім,
Немов гніздо пташине.
І я росту, співаю в нім
Під небом України.

Марія Людкевич

Які образні вислови допомагають авторці вірша Марії Людкевич передати свою любов до своєї Батьківщини?

Де найкраще місце на землі?

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:
— Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший
на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі?
Сонце усміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти!

Дмитро Павличко

Поясни останні рядочки вірша Дмитра Павличка.

Я все люблю...

Я все люблю в своїм краю:
криницю, звідки воду п'ю,
та повні гомону ліси,
та дзвони срібної роси.

Я все люблю в своїм краю:
ось під веселкою стою,
ось дощ веселий напоїв
тужавий колос рідних нив.

Я все люблю в своїм краю:
найбільше — матінку свою,
ласкаву, радісну, єдину...
Люблю, як сонце, Батьківщину.

Микола Сингаївський

Що і кого любить автор цього вірша? Чому Микола Сингаївський говорить, що любить «все в своїм краю»?

Усе моє, все зветься Україна

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво,—
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься — Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

Ліна Костенко

Які почуття передала поетеса у своєму вірші?

Рідна хата

Різні в світі є країни,
різні люди є на світі.
різні гори, полонини,
різні трави, різні квіти.

Є у нас одна країна,
найрідніша нам усім.
То — прекрасна Україна,
нашого народу дім.

Там шумлять степи безкраї,
Наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти...

Різні в світі є країни,
Гарні є, є і багаті,
Та найкраще — в Україні,
Бо найкраще — в рідній хаті.

Ганна Черінь

Чому для Ганни Черінь найкраще — в Україні?

i

Любіть Україну

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...

Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі...

Володимир Сосюра

Літо, літо золоте...

Читаю, уявляю, милуюся, розумію автора

На сопілці літо грало

На сопілці літо грало
І мелодію чарівну,
Ой, як щедро розливало
Лугом, полем, на долину.

Ту мелодію підслухав
В лісі темному потічок,
І щосили, і щодуху
Він побіг поміж смерічок.

Покотився через луки,
Напував кого зустріне,
Вигравав чарівні звуки
На своїх цимбалах* дивних.

Пісню ту почула бджілка,
Дзвінко, радо задзижчала,
Тож мелодія сопілки
Ще чарівнішою стала.

А як бігли під вербою —
Розбудили теплий вітер,
Зашуміли ніжним дзвоном
Лагідні вербові віти.

Потім стріли голосного
Соловейка на калині,
Далі дощик босоногий
Наздогнав їх на долині.

Цілий світ співав, сміявся,
Ткав мелодію чудесну.
Ожила, розквітла казка —
Літо правило оркестром.

Ніна Вернигора

Які образні художні вирази є у вірші? Поясни їх.

Поясни, як ти розумієш останній рядочок вірша — «Літо правило оркестром».

Підготуйся до виразного читання вірша Ніни Вернигори.

Із сонечком разом

Вертався я з річки.
Ішов я помалу,
І сонечко
Разом зі мною
Чвало.
Та раптом згадав я,
Що тато й матуся
Сваритися будуть,
Як я запізнюся.
Прискорив я кроки,
Немов для походу,
І сонечко в небі
Набавило ходу!
Побіг я прожогом,
Аж вітер у вуха,
І сонце за мною
Побігло щодуху!
Отак
Бережком,
По ярочку крутому,
Із сонечком разом
Примчав я додому!

Лідія Компанієць

Які слова використала Лідія Компанієць, щоб передати рух автора і сонечка?

Що викликало в тебе посмішку? Який цей вірш за настроєм?

Дядько Дош

Дядько Дош стоїть
над лісом —
Неба велетень сяга.
Він сміється, мов залізом
Дудонить: — Га-га! Га-га!

Одягнувся, мов на свято,
Запорізький в нього шик:
Тучі шапка сивувата,
Блискавки червоний шлик.

Довжелезні срібні вуса
Люто вітер розвіва.
І тремтить пшениця руса,
І втіка за горб трава!

Дмитро Павличко

Дивно! Чому в цьому вірші так багато слів із буквою г?
Що можна відповісти Лесику?
Підготуйся до виразного читання вірша.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом
interactive.ranok.com.ua.

Тлумачний словничок

Берлі́н шестерма́ кі́ньми (с. 35) — різновид воза з шістьма кіньми.

Бусурма́ни (с. 141) — люди іншої віри.

Ви́рячив о́чі (с. 77) — широко розплющив очі від здивування.

Воєво́да (с. 98) — полководець у слов'янських державах.

Во́ї (с. 101) — *тут*: воїни.

Гадда́ (с. 100) — *тут*: змії.

Гайдама́ки (с. 141) — учасники народно-визвольної боротьби XVIII ст.

Го́нта Іва́н (с. 142) — керівник українського гайдамацького руху.

Горю-ду́б (с. 11) — рухлива народна гра. Діти стають парами, а той, хто «горить», стоїть спереду і за сигналом ловить одного із задньої пари. Остання пара роз'єднується та перебігає вперед.

Греча́ники (с. 33) — страва української кухні: запечені шматочки тіста з гречаного борошна з молоком та яйцем.

Дзу́мкати (с. 149) — дзижчати.

Ді́йни́чка (с. 8) — зменшене пестливе до слова «діяниця» (спеціальний посуд, у який доять молоко).

Дружи́на (с. 100) — збройний загін князя, яким керував князь або воєвода.

Дружи́нник (с. 101) — воїн дружини.

Етнограф (с. 186) — спеціаліст з етнографії. Етнографія — наука, яка вивчає особливості життя народів, їхню культуру та побут.

Же́нчик (с. 10) — пестливе до слова *жнець*. Жнець — це той, хто жне хлібні рослини.

Залізня́к Макси́м (с. 142) — керівник гайдамацького повстання, козацький отаман.

Зби́тошник (с. 82) — той, хто завдає збитків; бешкетник.

Літе́пло (с. 113) — тепла вода.

Лі́штва (с. 144) — тонка й точна вишивка у вигляді прямої гладі.

Льох (с. 44) — спеціально обладнана яма зі східцями для зберігання продуктів (переважно овочів і фруктів) або приміщення, що використовується для переховування або ув'язнення кого-небудь.

Мі́чки (с. 42) — пучки конопель або льону, підготовлені для прядіння. Мі́че — чеше.

Море́ля (1. 145) — сорт абрикоси з дрібними плодами; сорт вишні.

Моти́ка (с. 61) — найдавніше ручне знаряддя для обробки ґрунту під посів у вигляді палиці, звичайно з кам'яним або металевим клинком.

Облу́дою бере́ (с. 50) — обманює, хитрить.

Обро́тька (с. 97) — вуздечка без вудил для прив'язування коня.

Опу́ка, гілка (с. 11) — давні народні ігри в м'яч.

Па́ці, цу́рки (с. 11) — рухливі народні ігри, за правилами яких діти торкалися одне одного або хапали руками.

Поли́в'яний го́рщик (с. 8) — глиняний посуд, у якому в давнину варили їжу. Такий горщик був укритий особливим склоподібним розчином.

По́куть (с. 58) — почесне місце в хаті під іконами.

Рунду́к (с. 30) — ґанок.

Сагайда́к (с. 29) — шкіряна сумка або дерев'яний футляр для стріл.

Сенберна́р (с. 81) — порода собак.

Сму́шева (с. 144) — зроблена із хутра ягняти.

Ста́йня (с. 48) — конюшня.

Стодо́ла (с. 10) — будівля для зберігання снопів, сіна.

Стриба́ти гопа́шки (с. 8) — танцювати підскакуючи, роблячи стрибки.

Цебро́ (с. 8) — велика дерев'яна (рідше металева) посудина. Вона мала вигляд зрізаної діжки. Цебро використовували для різних господарських потреб.

Цимба́ли (с. 180) — струнний музичний інструмент.

Че́рінь (с. 33) — нижня площина, дно печі, де горять дрова,— місце для випікання хліба і варіння страв.

Чупа́рні (с. 59) — охайні.

Шва́йка (с. 11) — народна гра на влучність. Діти кидають великого товстого цвяха в кільце, яке лежить на землі.

Шка́пові (с. 144) — пошиті з кінської шкіри.

Біографічний довідничок

Білоусенко Олександр — це літературний псевдонім Олександра Лотоцького (1870–1939). Олександр Лотоцький був відомим письменником. У 1900 році він видав читанку-хрестоматію «Вінок», до якої зібрав твори українських та зарубіжних письменників, народні казки, загадки, приказки, скоромовки, пізнавальні розповіді про історичні події, про життя і побут українців, про тваринний і рослинний світ України.

Бодянський Осип (1808–1879) — приятель Тараса Григоровича Шевченка, історик, етнограф.

Грінченко Борис (1863–1910) — письменник, фольклорист, перекладач, громадський діяч.

Борис Грінченко навчився читати і писати у п'ять років, а в шість років уже складав власні вірші. Він написав багато оповідань, повістей, легенд, п'єс.

Забіла Наталя (1903–1985) — відома українська письменниця. Свій перший вірш написала у чотири роки. Письменниця писала різні твори — приспівки, примовки, лічилки, абетки, казки, п'єси. Наталя Забіла переклала багато творів для дітей з російської, французької, польської, єврейської та інших мов.

Йогансен Майк (1895–1937) — письменник, перекладач. Але він був ще і спортсменом, рибалкою, мисливцем, мандрівником, майстрував фотоапарати, колекціонував марки. Свое не зовсім звичне ім'я письменник одержав від свого батька — учителя німецької

мови, вихідця з Латвії. Для дітей Майк Йогансен написав багато оповідань.

Костенко Ліна Василівна (нар. 1930) — народилася на Київщині у м. Ржищеві в учительській сім'ї. Батько знав дванадцять мов). Із дитинства батьки прищеплювали майбутній поетесі високий моральний та естетичний смак, подавали літературні та історичні взірці для наслідування.

Рильський Максим Тадейович (1895–1964) — народився в Києві в сім'ї громадського діяча та етнографа Тадея Рильського. Синові він передав у спадок почуття власної незалежності та віру в себе. Мати Максима, Меланія Федорівна, була простою селянкою. І від неї передалася Максиму любов до рідної мови, до української пісні.

Слабошпицький Михайло (нар. 1946) — у селі Мар'янівка на Черкащині з'явився на світ майбутній український літератор. Автор понад двадцяти різножанрових книжок. Серед них — казки, оповідання і повісті для дітей. Слабошпицький — один із засновників міжнародного конкурсу знавців української мови імені Петра Яцика.

Чухліб Василь (нар. 1941) — народився в селі Лебедівка на Чернігівщині. Мальовнича краса рідного краю з малих літ хвилювала його серце. Перший вірш Василя був надрукований у районній газеті, коли він навчався в середніх класах. Пише Василь Чухліб короткі оповідання та казки, більшість із них — про природу.

ЗМІСТ

Розділ 1. «СЛОВО, НАЧЕ ПТАХ, НАРОДЖУЄТЬСЯ З КРИЛАМИ»: УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Дитячі ігри та забави

Веселі танці. <i>Олександр Білоусенко</i>	7
Котився віночок по полю. <i>Жнивварська пісня</i>	10
Дитячі іграшки. <i>Осип Бодяньський</i>	11
Як діти гулялися. <i>За Борисом Грінченком</i> <i>та Олександром Білоусенком</i>	12
Через тин вишня похилилася. <i>Мирилка</i>	16
Йшла Маринка на стежинку. <i>Лічилка</i>	17
Безконечні казочки. <i>Олександр Білоусенко</i>	17

Хто бував на Україні? Хто зна Україну?

Хто бував і знає... <i>За Марком Вовчком</i>	21
--	----

Тихо осінь ходить гаєм...

Ліс на світанку. <i>Ліна Костенко</i>	21
Жовтень. <i>Наталя Забіла</i>	22
Жовтень. <i>Анатолій Костецький</i>	23

Легенди нашої землі

Цвіркун. <i>Легенда</i>	24
Як мати стала зозулею. <i>Легенда</i>	26

Чарівні казки

Царівна-жаба. <i>Українська народна казка</i>	29
Про королевича та залізного вовка. <i>Українська народна</i> <i>казка в літературній обробці Наталі Забіли</i>	44
Урок літературної творчості	54

Розділ 2. «МУДРА КНИЖКА — БЕЗЦІННИЙ СКАРБ»: ПИСЬМЕННИКИ ХІХ СТОЛІТТЯ — ДІТЯМ

Літературні казки

Крук, велика птиця. <i>Борис Грінченко</i>	57
Лисичка кума. <i>Іван Франко</i>	61
Три метелики. <i>Леся Українка</i>	67

Байки

Ластівка й Шуліка. <i>Леонід Глібов</i>	69
---	----

Розділ 3. «НЕКУЛЬТУРНІ ХАЗЯЇ»: ГУМОРИСТИЧНІ ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ

Сашко. <i>Грицько Бойко</i>	72
Некультурні хазяї. <i>Грицько Бойко</i>	73
Швидко відповів. <i>Павло Глазовий</i>	74
Це вже й зараз видно. <i>Ігор Січовик</i>	75
Як Кицик упіймав тітоньці Марині мишку. (Уривок із казки). <i>Юхим Чеповецький</i>	75
Що ж буде з Костиком? Розповідь старого сенбернара. <i>Михайло Слабошпицький</i>	81

День надворі білий, білий...

Снігу, снігу сиплеться довкола... <i>Василь Симоненко</i>	87
Зимовий бір. <i>Володимир Підпалий</i>	88
Перший сніг. <i>Олена Пчілка</i>	89
Січень. <i>Тамара Коломієць</i>	90
Зимовий ранок. <i>Яків Щоголів</i>	91
Сніжинки. <i>Микола Вороний</i>	92
Зимовий танок. <i>Максим Рильський</i>	93
Готуємось до конкурсу читців	95
Готуємось до інсценізації творів	96

Розділ 4. «ВАЖКО БУТИ ЛЮДИНОЮ»: ПРО ЖИТТЯ ТВОЇХ ОДНОЛІТКІВ, ЇХНІ СМІЛИВІ СЕРЦЯ ТА ДОБРІ ВЧИНКИ

Хлопець з обротською. <i>Сергій Плачинда</i>	97
Важко бути людиною. <i>Василь Сухомлинський</i>	103
Доброго Вам здоров'я, дідусю. <i>Василь Сухомлинський</i>	105
Пустощі. <i>Олег Буцень</i>	106
Бджола з дідової пасіки. <i>Василь Чухліб</i>	113

Розділ 5. «НЕБАЧЕНІ СВІТИ»: ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ ТА ПОВІСТІ-КАЗКИ СУЧАСНИХ АВТОРІВ

Слон на ім'я Гудзик. <i>Леся Воронина</i>	117
Казки дракона Омелька. Вступна казочка про Омелька. <i>Сашко Дерманський</i>	124
Країна Сонячних Зайчиків. (Уривок з повісті-казки). <i>Всеволод Нестайко</i>	131

Тарас Шевченко — наш великий поет

Ти нам залишив прагнення високі... <i>Микола Палієнко</i>	141
Дід і малий Тарас. <i>Володимир Барагура</i>	141
І досі сниться... <i>Тарас Шевченко</i>	143
Діти. <i>Тарас Шевченко</i>	144

Ми любимо весну, зелену, чудесну

Весна — неначе карусель. <i>Богдан-Ігор Антонич</i>	145
Вечір дихає весною. <i>Андрій М'ястківський</i>	146
Весна. <i>Дмитро Павличко</i>	146
Квітень. <i>Тамара Коломієць</i>	147
Квіткові сні. <i>Анатолій Костецький</i>	148
Початок медоносу. <i>Степан Жупанин</i>	148
Сторінками дитячих журналів.	150

Розділ 6. «Є В НАС ДРУЗІ І В БОРУ, І В ЛУЗІ»: НАУКОВО-ХОДОЖНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Ліс-трудівник. <i>Паола Утевська</i>	152
Як мурашки наїлися цукру. <i>За Майком Йогансеном</i>	156
Батько-колючка та його гніздечко. <i>Валерія Іваненко</i>	160
Неприємна пригода. <i>Олег Буцень</i>	165
Про берізчиних друзів та ворогів. <i>Ірина Прокопенко</i>	170

Розділ 7. «ЛЮБИ, ШАНУЙ, ОБЕРІГАЙ УСЕ, ЩО ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА»: ВІРШІ ПРО БАТЬКІВЩИНУ

Рідний край. <i>Ігор Січовик</i>	175
Під небом України. <i>Марія Людкевич</i>	175
Де найкраще місце на землі? <i>Дмитро Павличко</i>	176
Я все люблю... <i>Микола Сингаївський</i>	177
Усе моє, все зветься Україна. <i>Ліна Костенко</i>	177
Рідна хата. <i>Ганна Черінь</i>	178
Любіть Україну. <i>Володимир Сосюра</i>	179

Літо, літо золоте...

На сопілці літо грало. <i>Ніна Вернигора</i>	179
Із сонечком разом. <i>Лідія Компанієць</i>	181
Дядько Дощ. <i>Дмитро Павличко</i>	182
Тлумачний словничок	183
Біографічний довідничок	186

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	у кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

*КОЧЕНГІНА Маріанна Вікторівна
КОВАЛЬ Олена Амер'янівна*

Літературне читання.

**Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням російською мовою**

Підручник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Провідний редактор *Бірічева Н. В.*

Редактор *Попова Т. О.*

Технічний редактор *Орел Т. Г.*

Коректор *Красна Н. В.*

P470019У. Підписано до друку 15.09.2015. Формат 70 × 90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,04. Обл.-вид. арк. 16,85.
Наклад 8293 прим.

ТОВ Видавництво «Ранок».

Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008. 61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.
Адреса редакції: 61145, Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.com.ua
www.ranok.com.ua